

CUJOSS

C.XLII

Aralık 2018

S.2

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Sivas Cumhuriyet University
Faculty of Letters
Journal of Social Sciences

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

Sosyal Bilimler Dergisi

Sivas Cumhuriyet University

Faculty of Letters

Journal of Social Sciences

SIVAS
CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sivas Cumhuriyet University
Edebiyat Fakültesi / Faculty of Letters
Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences®
Sivas, 2018™
ISSN: 1305-5143
Kapak& Tasarım: Arş. Gör. Okan Güven

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sivas Cumhuriyet University
Edebiyat Fakültesi / Faculty of Letters
Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences

CUJOSS

Cilt / Vol: XLII

Sayı / Issue: 2

Aralık / December 2018

Haziran ve Aralık aylarında yayımlanan hakemli bir dergidir.
A Peer-Review Journal Published in June and December

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınıdır.
Published and Released by: Faculty of Letters of the Sivas Cumhuriyet University

Bu dergi, EBSCO, IDEALONLINE, ISAM ve SOBIAD tarafından taranmaktadır.
This journal is indexed by; EBSCO, IDEALONLINE, ISAM and SOBIAD

İmtiyaz Sahibi / Owner

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE
(Edebiyat Fakültesi Dekanlığı Adına / Dean of Faculty of Letters)

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ
(Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Department of Turkish Literature and Language)

Editörler / Editors

Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
(Tarih Bölümü / Department of History)

Doç. Dr. Vehbi ÜNAL
(Sosyal Hizmet Bölümü / Department of Social Service)

Dr. Öğr. Üyesi Onur BALCI
(Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları / Contemporary Turkish Dialects and Literature)

Dr. Öğr. Üyesi Sedat BAY
(İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü / Department English Language and Literature)

Yazı İşleri / Director of Articles

Arş. Gör. Okan GÜVEN
(Tarih Bölümü / Department of History)

Örnek Makale Künye Gösterimi / Illustration of Sample Article Imprint

Azmi Süslü, "Ermeni Terörizminin Kaynakları ve Sivas Örneği", *CUJOSS*, C. XL, S. 1, Sivas 2016, ss.97-106

İletişim / Contact

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Merkez Kampüsü *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi* A Binası, Dekanlık, 58140 Merkez/SİVAS
cujoss@cumhuriyet.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları)
Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Türk Dili ve Edebiyatı)
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Tarih)
Doç. Dr. Vehbi ÜNAL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sosyal Hizmet)
Dr. Öğr. Üyesi Onur BALCI (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları)
Dr. Öğr. Üyesi Sedat BAY (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / İngiliz Dili ve Edebiyatı)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Mehmet ARSLAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan BABACAN (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Prof. Dr. Jemaladdine BENHAYOUN (Abdulmalek Essadi University / Fas)
Prof. Dr. Fatma Gül CİRİNLIÖĞLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. İzzet DUYAR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömür Dilek ERDAL (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal ESER (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan KAPLAN (İbn Haldun Üniversitesi)
Prof. Dr. Steven L. KUHN (Arizona University / ABD)
Prof. Dr. İrfan MORİNA (Universitet i Prishtines / Kosova)
Prof. Dr. Carmen Elisabeth PUCHIANU (Transylvania University of Brasov / Romania)
Prof. Dr. Adelheid RUNDHOLZ (Johnson C. Smith University / ABD)
Prof. Dr. Saim SAVAŞ (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Fadime SUATA ALPASLAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Yücel ŞENYURT (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep TOPARLI (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Vladan VIRIJEVIC (Kosovska Mitrovica University / Kosova)
Prof. Dr. Cemal YALÇIN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat YILDIZ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail BAYKARA (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Cem ERKMAN (Ahi Evran Üniversitesi)
Assoc. Prof. Elisabetta MARINO (University of Rome Tor Vergata / İtalya)
Assoc. Prof. Alexandra NIKCEVIC BATRICEVIC (University of Montenegro / Karadağ)
Doç. Dr. Emel ÖZKAYA (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevinç QASIMOVA (Bakü Devlet Üniversitesi / Azerbaycan)
Doç. Dr. Zubaida SHAKDAM (El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi / Kazakistan)
Dr. Öğr. Üyesi Veda BİLİCAN GÖKKAYA (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Assist. Prof. Canan ÇAKIRLAR (Universitat Groningen / Hollanda)
Dr. Öğr. Üyesi Ümit ÇAYIR (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Berkay DİNÇER (Ardahan Üniversitesi)
Assist. Prof. Tamara JOVOVIC (Mediterranean University / Karadağ)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KUTLU (Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Susan Marie MENTZER (Universitat Tübingen / Almanya)
Dr. Ludovic SLIMAK (CNRS / Fransa)

ALAN EDİTÖRLERİ / EDITORS OF BRANCHES

Prof. Dr. Ayşen AÇIKKOL YILDIRIM (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Antropoloji)
Doç. Dr. Mehtap ERDOĞAN TAŞ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Türk Dili ve Edebiyatı)
Doç. Dr. Miraç Burak GÖNÜLTAŞ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sosyal Hizmet)
Doç. Dr. Sevda MUTLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sosyoloji)
Doç. Dr. Emel ÖZKAYA (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Mütercim-Tercümanlık)
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Fransız Dili ve Edebiyatı)
Doç. Dr. Bekir ZENGİN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Alman Dili ve Edebiyatı)
Dr. Öğr. Üyesi Uğur BAŞARAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Halkbilimi)
Dr. Öğr. Üyesi Ebru BİLGET FATAHA (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sanat Tarihi)
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt DEDE (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Tarih)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem DEMREN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Halkbilimi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ERDOĞAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Türk Dili-Edebiyatı)
Dr. Öğr. Üyesi Yakup HAMDİOĞLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Felsefe)
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Sebati İŞKİN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Türk Dili ve Edebiyatı)
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüde ZENGİN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / İngiliz Dili ve Edebiyatı)
Dr. Öğr. Üyesi Olcay ZENGİN KOŞAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Arkeoloji)
Öğr. Gör. Esra KISACIK (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Psikoloji)

HAKEM KURULU (BU SAYI) / BOARD OF REFREE (THIS ISSUE)

Prof. Dr. Recai DOĞAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Bilal YÜCEL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Edebiyat Fakültesi)
Doç. Dr. Dursun Ali AYKIT (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi)
Doç. Dr. Mustafa BEYAZIT (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Taner ÇİFÇİ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Eğitim Fakültesi)
Doç. Dr. Emin EMİNOĞLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Edebiyat Fakültesi)
Doç. Dr. Bülent İŞLER (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Canan KOÇ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Eğitim Fakültesi)
Doç. Dr. Celal Tayyar UĞURLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Eğitim Fakültesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ALKAN (Kafkas Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tülünay DALAK (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Edebiyat Fakültesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat HANİLÇE (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şevket KADIOĞLU (Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hamza KUZUCU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa MÜCAHİT (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi)
Öğr. Gör. Çiler Buket TOSUN (Hacettepe Üniversitesi)

Dergimiz Hakkında:

Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1982'den beri yayın hayatında olan hakemli, bilimsel bir dergidir.

Dergi, her yıl haziran ve aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez çevrimiçi olarak yayımlanmaktadır.

Dergimiz, şu alanlarda yazılmış makaleleri kabul etmektedir: Alman Dili ve Edebiyatı, Antropoloji, Arkeoloji, Coğrafya, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Felsefe, Fransız Dili ve Edebiyatı, Türk Halkbilimi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Sanat Tarihi, Sosyal Hizmet, Sosyoloji, Türk Dili ve Edebiyatı, Psikoloji ve Tarih.

Editörden:

Bugün, 1982'den beri yayın hayatına devam eden *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nin 42. cildinin 2. sayısını çıkarmanın haklı gururunu yaşıyoruz.

2018'in II. yarısında yeni bir yapılanmaya giden dergimizin editörleri, alan editörleri değişmiş; yeni yazım kuralları belirlenmiş, Genel Ağ sayfamızdaki eksiklikler giderilmiştir. İşlemleri hızlandırmak ve makalelerin süreçlerini daha iyi bir şekilde kontrol edebilmek için dergimizde yayınlanacak makalelerin alanlarında daraltmaya gidilmiş ve bu alanlar yazım kurallarımızda belirtilmiştir.

Ulusal ve uluslararası görünürlüğü her geçen gün artan dergimizin bu sayısında, sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında yazılmış dokuz makale bulunmaktadır.

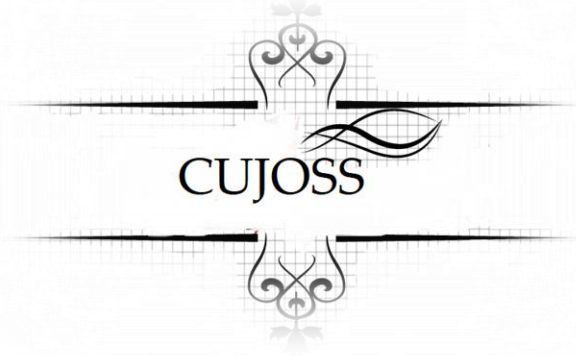
Dergimizin bu sayısının çıkmasına yardım eden yazar, hakem, editör yardımcı, yazım kontrol sorumlusu tüm hocalarımıza teşekkür ederiz. Dergimizin son sayısının bilim dünyamıza hizmet etmesi temennisiyle...

Editörler:

Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
Dr. Öğr. Üyesi Onur BALCI

İÇİNDEKİLER

AĞAOĞLU, Reşat Ahmet. <i>Kütüb-i Tis'a'da Yer Alan Hadislerle Anlamca Örtüşen Azerbaycan Atasözleri</i>	1-12
KANAT, Sedat. II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümayûn'un Çalışma Usulleri ve Kurum Çalışanlarının Genel Özlük Durumları.....	13-46
KİRİŞ, Hacı Mustafa. <i>Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Yeterlikleri Bağlamında İlahiyat Fakültesi Lisans Programlarının İşlevselliği</i>	47-76
KURTTEKİN, Fatma. <i>Parent's Responsibilities Regarding Religious Nurture of Children in the Abrahamic Religions</i>	77-92
ÖZDEMİR, Nesrin. <i>Okullarda Öğretmenlerin Yaşadığı Çatışma ve Çatışma Yönetim Stilleri</i>	93-116
ÖZKAYA, Emel. <i>Voltaire'in Candide Eserinde Alaycı Nedensellikler</i>	117-125
ŞAHİN, Müberra. <i>Divriği Kalesi Kazısı'nda Bulunan Bir Grup Metal Objenin Konservasyon Çalışması</i>	127-144
ULUŞAHİN, Esra. <i>Serdar Özkan'ın Kayıp Gül Adlı Yapıtındaki Gül Teşbihinin Fransızca Çevirisi La Rose Retrouvée'de Karşılaştırmalı İncelemesi</i>	145-161
Çeviri Makale: ESER, Erdal. <i>The Rise of Islamic Archeology, Stephen Vernoit</i>	163-180

C. XLII

ARALIK 2018

Sayı: 2

Makalenin Geliş Tarihi: 25.07.2018

Makalenin Kabul Tarihi: 25.11.2018

KÜTÜB-İ TİS'A'DA YER ALAN HADİSLERLE ANLAMCA ÖRTÜŞEN AZERBAIJAN ATASÖZLERİ

INTERACTION AZERBAIJAN PROVERBS WITH HADITH
WHICH PLACED IN THE KUTUB AL-TISA

*Reşat Ahmet Ağaoğlu**

Özet

İslam'ın Kur'an'dan sonra ikinci kaynağı konumunda olan hadisler,¹ Müslüman kimliği taşıyan tüm toplumları belirli ölçüde etkilemiş ve bu etkileşimin doğal sonucu olarak toplumun kültürel değerlerinde yeni şekillenmeler olmuştur. Atasözleri masallar, destanlar, hikâyeler, maniler ve şiirler gibi kültürün öğelerinden birisidir. Hadisler, her Müslüman toplumun sahip olduğu kültürün her bir ögesine etki ettiği gibi çok önemli bir ögesi olan atasözlerine de önemli ölçüde tesir etmiştir. Bu tesirin sonuçları olarak bazı atasözlerinin söz itibarıyla, bazılarının da mana itibarıyla hadislerle benzerlik taşıdığı görmekteyiz. Azerbaycan toplumu da Müslüman kimliği taşıması dolayısıyla hadislerden

* Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0002-8924-9165, resatahmetagaoglu@ardahan.edu.tr

¹ Makaledeki hadisler, dokuz en önemli hadis kitabı demek olan "Kütüb-i Tis'a" çerçevesinde ele alınmıştır. Bunlar; Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*; Müslim'in *Sahîhu Müslim*; Tirmizî'nin *es-Sünen*; Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*; Nesâî'nin *es-Sünen*; İbn Mâce'nin *Sünenü İbn Mâce*; Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* ve Dârîmî'nin *es-Sünen* eserleridir.

oldukça etkilenmiştir. Bu etkilenme her alanda olduğu gibi atasözlerinde de açık şekilde görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İslam, Hadis, Azerbaycan, Atasözleri, Etki*

Abstract

Hadiths, the second source of Islam after the Qur'an, affected all societies bearing Muslim identity to a certain extent, and as a result these societies were shaped. Proverbs are one of the cultural literature, such as epics, epic stories, stories, poems, and poetry. The hadiths have influenced the proverbs, which is a very important element of the cult which each society has, at a considerable time. As a result of these effects, we see that some proverbs are literal, others are similar to the narrated hadiths. The Azerbaijani society was influenced by the hadiths because of its Muslim identity. This influence is clearly visible in the proverbs as it is in every area.

Keywords: *Islam, Hadith, Azerbaijan, Proverbs, Effect*

Giriş

Kur'an'daki ayetleri onaylamak, açıklamak ve daha detaylı bilgi vermek, orada zikredilmeyen hükümleri bildirmek veya hüküm koymak gibi farklı amaçlarla oluşan, Hz. Muhammed'in Müslümanlara bıraktığı mirası konumundaki hadisler, İslam'ın Kur'an'dan sonra ikinci en önemli kaynağını oluşturmaktadır. Bir toplumun ait olduğu kültürün masallar, destanlar, hikâyeler, maniler ve şiirler gibi bir ögesi olan atasözleri uzun deneyimler sonucu oluşan, mutlaka bir gerçeği yansıtan, daha çok mecazi bir anlam taşıyan ve kalıplaşmış bir yargı hâlini almış sözlerdir (Albayrak, 2009: 2).

Müslüman toplumlar, Müslümanlığın gereği olarak hadisleri kendi hayatına tatbik etmek suretiyle Hz. Muhammed'in bu mirasını yaşatmış ve yaşatmaktadırlar. Bu tatbik tarihî, siyasi, askerî ve sosyal faktörlerin etkisiyle her bir Müslüman toplumunda farklı ölçülerde gerçekleşebilmiştir. İslam dünyasının bir parçası olan Azerbaycan toplumunda da Müslüman kimliğini benimsedikten sonraki tarihî süreçte, günümüze kadar yoğun bir şekilde hadislerin etkisi ve tatbiki görülmektedir. Bu durum halkın düşünce ve tecrübelerinin bariz bir şekilde yansıtıldığı atasözlerinde de görülmektedir. Müslüman düşünce ve tecrübelerden beslenerek meydana gelen bu atasözleri nesilden nesle aktararak söz itibarıyla veya buna yakın, bazıları da anlam itibarıyla günümüze ulaştırılmıştır.

Hadislerle Söz ve Mana İtibarıyla Örtüşen Atasözleri

Bazı hadisler, Azerbaycan atasözleriyle söz itibarıyla, bazıları ise ana kaynaklarda yer alan hadislerle mana itibarıyla örtüşmektedir. Burada özellikle ana kaynaklarda yer alan hadislerin herhangi bir şekilde tesir ettiği veya edebileceği muhtemel olan atasözlerine yer verilecektir:

Birçok Türk toplumunda meşhur olan “Əmanətə xəyanət olmaz / Emanete hıyanet olmaz.” (Çobanoğlu, 2004: 244); (Musaoğlu, 1995: 176); (Doğanay, 1973: 133); (Tülbentçi, 1977: 217); (Zeyneş ve Gümüş, 1995: 163); (Başaran, 1994: 78) şeklindeki atasözü Azərbaycan toplumunda da yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu atasözü “وَلَا تَجْتَمِعُ الْخِيَانَةُ وَالْأَمَانَةُ جَمِيعًا / Hıyanet ve emanet bir arada bulunmaz...” (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995: II, 349) hadisi ile anlam olarak örtüşmektedir. Güvenilirlik, emanet İslam’da önemli ve hassas bir konudur. Şöyle ki güvenilir olmayan bir kimse münafıklıkla itham edilebilmektedir. Hadis-i şerifte “آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا أُؤْتِيَ حَانَ سَوَىٰ، إِذَا أُؤْتِيَ حَانَ سَوَىٰ، إِذَا أُؤْتِيَ حَانَ سَوَىٰ” (Buhârî, 1986: İmân, 23) buyrulmakta, münafık bir kimsenin yaptığı ameller arasında "emanete hıyanet etme" özellikle belirtilmektedir.

Kur’an’da da Müslümanlara hitaben; “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ / Ey iman edenler! Allah’a ve Peygamber’e hainlik etmeyin. Bile bile kendi (aranızdaki) emanetlerinize de hainlik etmeyin.” (el-Enfâl 8/27) buyrulmakta, Müslümanlar, emanete hıyanet etmeme konusunda uyarılmaktadır. Bununla birlikte, karşı tarafın emanete hıyanet etmesi durumunda bile karşılığında aynı muamele yapılmaması konusunda uyarı dikkat çekmektedir. Nitekim “أَدِّ الْأَمَانَةَ إِلَىٰ مَنْ اتَّمَنَّاكَ وَلَا تَحْنُ مِنْ خَائِكَ” (Ebû Dâvûd, 1419/1998: İcâre, 81); (Tirmizî, 1382/1962: Büyü’, 38); (Dârimî, 1412/2000: Büyü’, 54); (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995: III, 414) hadis-i şerifi emanet konusunda Müslümanların nihaî olarak ne yapmaları gerektiğini kesin bir dille belirtmektedir.

Azərbaycan toplumunda da meşhur olarak kullanılan “Dəvənin dizini bağla sonra Allaha tapşır / Devenin dizini bağla sonra Allah’a tevekkül et.” (Hüseynzade, 1981: 250); (Musaoğlu, 1995: 141); (Tülbentçi, 1977: 179); (Beydilli, 2004: 89); (Başaran, 1994: 77) şeklindeki atasözünün konuya dair hadislerden kaynaklandığını düşünmek mümkündür. Şöyle ki hadis-i şerifte bir adam; “يَا رَسُولَ اللَّهِ أَعْقَلُهَا وَأَتَوَكَّلُ أَوْ أُطْلِقُهَا وَأَتَوَكَّلُ؟ قَالَ: أَعْقَلُهَا وَتَوَكَّلْ” / Ya Resulallah! (Deveyi) bağlayıp da mı tevekkül edeyim, yoksa salıverip de mi tevekkül edeyim? diye sordu. Hz. Peygamber: Bağla da öyle tevekkül et! buyurdu.” (Tirmizî, 1382/1962: Kıyamet, 60) şeklinde yer alarak tevekkülün ne anlama geldiği anlatılmaktadır. Bununla birlikte “لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَتَوَكَّلُونَ عَلَى اللَّهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقْنَاكُمْ كَمَا يُرْزَقُ الطَّيْرُ تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا” (Tirmizî, 1382/1962: Zühd, 33); (İbn Mâce, t.y: Zühd, 14); (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995: I, 30) şeklinde kaynaklarda yer alan hadislerde tevekkülün gereği gibi edilmesinin önemine vurgu yapılmaktadır.

“Həya imandandır / Haya imandandır” (Beydilli, 2004: 128) şəklində Azərbaycan atasözünün aynı lafızlarla birçok sahifə hadis kaynaklarında geçtiği görülmektedir.² Bu nedenle bu sözün, söz konusu hadislerden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

“Əvvəl salam sonra kəlam / Evvel selam sonra kəlam” (Beydilli, 2004: 111); (Musaoğlu, 1995: 286); (Başaran, 1994: 69) şəklində atasözü “السَّلَامُ قَبْلَ الْكَلَامِ/ Selam, kəlamdan öncedir.” (Tirmizî, 1382/1962: İstizan, 11) şəklində hadisə örtüşməkdir.

“Sürüdən ayrılan qoyunu qurd yeyər / Sürüdən ayrılan koyunu kurt kapar.” (Beydilli, 2004: 215); (Tülbentçi, 1977: 496); (Musaoğlu, 1995: 304); (Başaran, 1994: 74) şəklində atasözü “فَعَلَيْكُمْ بِالْجَمَاعَةِ فَإِنَّمَا يَأْكُلُ الذَّنْبُ مِنَ الْغَنَمِ الْقَاصِيَةَ/ Cemaat olmaya devam ediniz. Muhakkak ki sürüdən ayrılan koyunu kurt yer.” (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Salât, 47); (Nesâî, 1411/1991: İmâmet, 49); (Hâkim en-Nisaburî, 1411/1990: I, 330) hadisine uygundur. İslam’da bir olmak, birlik oluşturmak çok önemsenmiş ve bunun için teşvik edilmiştir. (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Salât, 47); (Tirmizî, 1382/1962: Fiten, 7); (Nesâî, 1411/1991: İmâmet, 49); (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995: VI, 446). Ayrıca “Birlik neredeyse dirlik ordadır.” (Çobanoğlu, 2004: 391); (Musaoğlu, 1995: 99) ve “Birlikten kuvvet doğar.” (Musaoğlu, 1995: 99) şəklində atasözlerimizde de birlik olmanın önemi vurgulanmaktadır.

“Adam adamın aynasıdır.” (Çobanoğlu, 2004: 354) veya “Adam adam sayəsində adam olar.” (Hüseynzade, 1981: 31) şəklində atasözü “المؤمن مرآة المؤمن / Mümin müminin aynasıdır.” (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Edeb, 56) hadisine benzemektedir. Kişi, ait olduğu toplumdən, yanında bulunduğu arkadaşlardan etkilenmektedir. Nitekim “Üzüm üzümə baxa baxa qaralar / Üzüm üzümə baka baka kararır.” (Çobanoğlu, 2004: 458) ve “Atı at yanında bağlasan rəngi dəyişməsə də xasiyyəti dəyişər / Atı at yanında bağlarsan rəngi dəyişməz, huyu dəyişir.” (Beydilli, 2004: 42) gibi atasözlerinde bu duruma işarət edilmektedir. Bu anlamdaki atasözleri “مَثَلُ الْجَلِيسِ الصَّالِحِ وَالْجَلِيسِ السَّوِّءِ كَمَثَلِ صَاحِبِ الْمِسْكِ وَكَبِيرِ الْحَدَادِ لَا يَمَّا تَشْتَرِيهِ أَوْ تَجِدُ رِيحَهُ وَكَبِيرُ الْحَدَادِ يُحْرِقُ بَدَنَكَ أَوْ تُؤْتِكَ مِنْ صَاحِبِ الْمِسْكِ إِمَّا تَشْتَرِيهِ أَوْ تَجِدُ رِيحَهُ وَكَبِيرُ الْحَدَادِ يُحْرِقُ بَدَنَكَ أَوْ تُؤْتِكَ” İyi arkadaşla kötü arkadaşın misali, misk sahibi ile körük üfüren kimse gibidir. Misk sahibi ya sana onu ikram eder yahut sen ondan (miski) satın alırsın ya da ondan güzel bir koku duyarsın. Körük üfüren kimse ise ya vücudunu ya da elbiseni yakar.” (Buharî, 1986: Büyü’, 39, Zebâih, 31); (Müslim, 1955: Bir, 146) şəklində hadisın içeriğine benzemektedir. Yine atasözlerinde “Ahmak ahmağı bulur.” (Musaoğlu, 1995: 28) şəklində ifadələr yer almaktadır. Bu anlamdaki atasözleri Hz. Muhammed’in müminlere nasihat ederek “الرَّجُلُ عَلَى بَيْنِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدَكُمْ مَنْ يُخَالِلُ/ Kişi, arkadaşının dini üzeredir. O hâlde her biriniz arkadaşlık ettiği kişiye dikkat etsin.” (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Edeb, 16); (Tirmizî, 1382/1962: Zühhd, 45) buyurmuş olduğu hadisə

² “الخِيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ” Bk. (Buharî, 1986: İmân, 14); Müslim, İmân, 59; (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Edeb, 7); (Tirmizî, 1382/1962: İmân, 7); (Nesâî, 1411/1991: İmân, 27); (İbn Mâce, t.y: Zühhd, 17).

benzerlik oluşturmaktadır. Bu hadisle örtüşen atasözünde “Bir adamla dost olmak istiyorsan onun dostuna bak.” (Musaoğlu, 1995: 91) ve “Dostunu bana söyle kim olduğunu diyeyim.” (Musaoğlu, 1995: 156, 339) denilmektedir.

“Gülmə qonşuna gələr başına / Gülme komşuna gelir başına.” (Aksoy, 1993: 134); (Musaoğlu, 1995: 204) şeklindeki atasözü “لا تُظْهِرِ السَّمَاتَةَ لِأَجِيكَ فَيَرْحَمَهُ اللَّهُ وَيَبْتَلِيكَ” (Müslüman) kardeşinin başına gelen musibete sevinme. Allah onu rahmetiyle o musibetten kurtarır ve seni derde müptela eder.” (Tirmizî, 1382/1962: Kıyamet, 54); (Başaran, 1994: 100) hadisinin ruhuna uygun düşmektedir.

“İnsanın gözünü bir avuç toprak doldurur (doğurur).” (Beydilli, 2004: 118); (Musaoğlu, 1995: 234); (Çobanoğlu, 2004: 275); (Başaran, 1994: 101) şeklindeki atasözünün “لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ / واديان من ذهب لابتغى لهما ثالثا ولا يملئ جوف ابن آدم إلا التراب / Âdemoğlunun iki dere dolu altını olsa bir üçüncüsünü ister. Âdemoğlunun gözünü ancak toprak doldurur.” (Buharî, 1986: Rikâk, 10); (Müslim, 1955: Zekât, 116); (Tirmizî, 1382/1962: Zühd, 48) hadisinden kaynaklandığı düşünülebilir.

“Dərdi verən dərmanı da verər / Derdi veren dərmanı da verir.” (Musaoğlu, 1995: 134); (Başaran, 1994: 134) şeklindeki atasözünün “ما أَنْزَلَ اللَّهُ دَاءً إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً” Allah, verdiği her derdin dərmanını da vermişdir.” (Buharî, 1986: Tıb, 1); (İbn Mâce, t.y: Tıb, 1) şeklindeki hadisten kaynaklanabileceği mümkündür.

“Sağ el vereni sol el gerek bilmesin.” (Beydilli, 2004: 204); (Çobanoğlu, 2004: 413) şeklindeki atasözü İslam’ın ruhuna uygun olup bazı hadislerde de yer almaktadır. Nitekim “سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ: ... وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ” Hiçbir gölgenin bulunmayacağı bir günde Allah, yedi kişiyi kendi gölgesinde barındıracaktır; ... bunlardan birisi sadaka verdiğinde sağ elinin verdiğini sol eli duymayacak şekilde gizli tutan kimsedir...” (Buharî, 1986: Zekât, 16; Ezan, 36); (Müslim, 1955: Zühd, 91); (Tirmizî, 1382/1962: Zühd, 53) şeklindeki hadiste, müjdelenen yedi kişiden birisinin sadakayı gizli verenler olduğu bildirilmektedir.

“İnsaf dinin yarısıdır.” (Çobanoğlu, 2004: 303); (Musaoğlu, 1995: 232); (Başaran, 1994: 79) şeklinde bilinen Azərbaycan atasözü “İnsafı olmayanın imanı da olmaz.” (Musaoğlu, 1995: 233) şeklinde de meşhur olup diğer bazı Türk toplumlarında da kullanılmaktadır (Tülbentçi, 1977: 185, 310). Benzer anlamdaki atasözlerinin “ثَلَاثٌ مَنْ جَمَعَهُنَّ فَقَدْ جَمَعَ الْإِيمَانَ: الْإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِكَ” Üç kimse vardır ki bunları bir araya getiren kimse imanı da kendisinde toplamış olur: Bunlardan birincisi nefesine zulmetmemektir...” (Buharî, 1986: İman, 20) hadisinden kaynaklanabileceği düşünülebilir.

Aynı şekilde, “Axar su təmiz olar / Akan su temiz olur.” veya “Akan su yosun tutmaz.” (Hüseynzade, 1981: 83); (Musaoğlu, 1995: 30); (Aksoy, 1993: 58) şeklindeki atasözünün kaynağı “الماء طهور لا ينجسه شيء” / Su temizdir, onu hiçbir şey kirletmez.” (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Tahâret, 33); (Tirmizî, 1382/1962: Tahâret, 49); (Nesaî, 1411/1991: Miyâh, 1) anlamındaki hadis olabilir. Zira (akar) suyun temiz olması ile ilgili hükümler fıkıh kitaplarında ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır (Kâsânî, 1406/1986: I, 71); (Mergînanî, t.y: I, 20).

“Aman dileyeni öldürmezler.” (Hüseynzade, 1981: 60); (Musaoğlu, 1995: 44); (Çobanoğlu, 2004: 81); (Başaran, 1994: 51) şeklindeki veya buna benzer atasözlerinin “إِذَا أَمَّنَكَ / Bir kimse senden aman dilerse onu asla öldürme.” (İbn Mâce, t.y: Diyât, 34) hadisinden kaynaklanmış olabileceği mümkündür. Zira kalpleri bilmediğimiz için aman dileyenlerin de o anda ne düşündüklerini net olarak bilemeyiz. O hâlde bu konuda müsamahakâr olmak gerekmektedir. Bundan dolayı Hz. Muhammed aman dileyen bir kimsenin öldürülmesine çok kızmıştır.³

“Ağıllı bir dəfə aldanar / Akıllı bir defa aldanır.” (Beydilli, 2004: 25); (Musaoğlu, 1995: 32); (Başaran, 1994: 53-54) şeklindeki atasözünün, Hz. Muhammed’in “لَا يُدْعُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرِ / Mümin aynı delikten iki defa ısırılmaz.” (Buhârî, 1986: Edeb, 83); (Müslim, 1955: Zühd, 63); (İbn Mâce, t.y: Fiten, 13) hadisinden etkilenmek suretiyle oluşturulduğu muhtemeldir.

“Qorxunun əcələ faydası yoxdur / Korkunun ecele faydası yoktur.” (Çobanoğlu, 2004: 358); (Başaran, 1994: 19) şeklinde Azərbaycan toplumunda kullanılmış olan atasözü “لَنْ يَنْفَعَكَ / Kaderden sakınmak bir fayda vermez...” (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995: V, 234); (Kudaî, 1407/1986: II, 50 (no: 862)) şeklindeki hadisle anlam itibarıyla benzerlik göstermektedir.

“Əcələ çarə yoxdur / Ecele çare yoktur.” (Çobanoğlu, 2004: 229); (Musaoğlu, 1995: 165) “Olacağa çare yoktur.” (Musaoğlu, 1995: 282) ve “Yazıdan kaçılmaz.” (Musaoğlu, 1995: 330) şeklindeki atasözü “عِنْدَ اللَّهِ بِأَجَلٍ مُّسَمًّى / Her bir şeyin Allah katında belli bir eceli vardır...”

³ “ عَنْ أُسَامَةَ قَالَ: بَعَثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْحَرَقَةِ مِنْ جُهَيْنَةَ فَصَبَّحْنَا الْقَوْمَ فَهَرَمْنَاهُمْ وَلَجِئْتُ أَنَا وَرَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ رَجُلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا غَشِيَنَاهُ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَكَفَّ عَنْهُ الْأَنْصَارِيُّ وَطَعَنَتْهُ بِرُمْحِي حَتَّى قَتَلْتُهُ قَالَ: فَلَمَّا قَدِمْنَا بَلَّغَ ذَلِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لِي: يَا أُسَامَةُ أَقْتَلْتَهُ بَعْدَ مَا قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؟ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّمَا كَانَ مُتَعَوِّدًا قَالَ: فَقَالَ: أَقْتَلْتَهُ بَعْدَ مَا قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؟ قَالَ: فَمَا زَالَ يُكْرِرُهَا عَلَيَّ حَتَّى تَمَنَيْتُ أَنِّي لَمْ أَكُنْ أَسْلَمْتُ قَبْلَ ذَلِكَ قَالَ: أُسَامَةُ شَوَيْلَةَ / Üsame şöyle nakletti: Rasulullah bizi, Cüheyne’den Huraka’nın üzerine gönderdi. Sabahleyin bu kavme saldırdık. Onları hezimete uğrattık. Ben ve Ensarlı birisi onlardan birinin peşine düştük. Tam yakalayacakken “Lâ ilâhe illâllah” kelimeyi tevhidini okudu. Bunu gören Ensarlı onu öldürmekten vazgeçti. Ben ise (canını kurtarmak için Müslüman oldu) diye düşünerek mızrağımla onu öldürdüm. Döndüğümüzde bu haber Rasulullah’a ulaştı. (Bana çok kızdı) ve şöyle dedi: “Ey Üsame! Sen onu ‘Lâ ilâhe illâllah’ dedikten sonra mı öldürdün? Ben; O, kendi canını kurtarmak için bunu yaptı, dedim. Rasulullah, Sen onu “Lâ ilâhe illâllah” dedikten sonra mı öldürdün? dedi ve bu sözü o kadar tekrarladı ki ben; o günden önce Müslüman olmamış olmayı temenni ettim.” Bk. (Buhârî, 1986: Megâzî, 46; Diyât, 2); (Müslim, 1955: İman, 159); (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995: V, 200).

(Buharî, 1986: Cenaiz, 32); (Müslim, 1955: Cenaiz, 11); (Nesaî, 1411/1991: Cenaiz, 22) hadisine anlam olarak çok benzemektedir. Ayrıca, ayet-i kerimede ecelin mahiyeti “ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ / Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.” (el-A’râf, 7/34) buyrulurarak belirtilmiştir.

“Can sağlığı-dünya varlığı” (Aksoy, 1993: 83); (Musaoğlu, 1995: 105) “Sağlık en büyük varlıktır (zenginliktir).” (Musaoğlu, 1995: 294) veya “Dünyanın en büyük nimeti can sağlığıdır.” (Musaoğlu, 1995: 163) şeklindeki atasözlerinde sağlıklı ve sıhhatli olmanın önemi anlaşılırken, “نِعْمَتَانِ مَغْبُورٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ: الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ/ İki nimet vardır ki insanların çoğu bunlardan habersizdir: Sağlık ve boş zaman.” (Buharî, 1986: Rikâk, 1); (Tirmizî, 1382/1962: Zühd, 1); (İbn Mâce, t.y: Zühd, 15) hadisinin anlamıyla benzerlik teşkil etmektedir.

“Acın imanı olmaz toxun amanı / Açın imanı olmaz, tokun amanı.” (Hüseynzade, 1981: 92); (Musaoğlu, 1995: 13); (Aksoy, 1993: 52) şeklindeki atasözü ile “كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا / Fakirlik neredeyse küfür olacaktı...” (Beyhakî, 1423/2003: IX, 12 (no: 6188)); (Kudaî, 1407/1986: I, 342 (no: 586)) hadisi arasında anlam itibariyle benzerlik vardır. Fakirliğin bazen imanı sıkıntıya sokması durumu oluşabilir. Bu gibi nedenlerden dolayı Hz. Muhammed’in; “اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ الْفَقْرِ / Allah’ım! Fakirlikten sana sığınırım...” (Müslim, 1955: Zikir, 14); (Tirmizî, 1382/1962: Deavât, 13); (Nesaî, 1411/1991: İstiâze, 6, 13, 14, 15, 16; Sehv, 90); (İbn Mâce, t.y: Dua, 3); (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995: VI, 57, 207) şeklinde dua ettiği kaynaklarda zikredilmektedir.

“Dərdi verən dərmanı da verər / Derdi veren dərmanı da verir.” (Musaoğlu, 1995: 134) şeklindeki atasözünün “مَا أَنْزَلَ اللَّهُ دَاءً إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً / Allah, ne dert vermişse mutlaka onun devasını da vermiştir.” (Buharî, 1986: Tıb, 1); (Nesaî, 1411/1991: Eşribe, 26); (İbn Mâce, t.y: Tıb, 1) hadisiyle benzerliği de dikkat çekmektedir. Ayrıca, hadis kaynaklarında “إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْزَلَ الدَّاءَ وَالِدَوَاءَ وَجَعَلَ لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءً / Allah Azze ve Celle derdi de, dərmanı da göndermiş, her bir derdin bir devasını vermiştir...” (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Tıb, 11) ve “لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ / Her bir derdin devası da vardır...” (Müslim, 1955: Selâm, 69) şeklinde benzer rivayetler de bulunmaktadır.

“Çağrılan yerə ar eləmə, çağrılmayan yeri dar eləmə / Çağrılan yere ar eyleme, çağrılmayan yeri dar eyleme.” (Çobanoğlu, 2004: 177) şeklindeki atasözü Hz. Muhammed’in “إِذَا دُعِيَ أَحَدُكُمْ إِلَى الْوَلِيمَةِ فَلْيَأْتِهَا / Sizlerden biriniz velime için davet edildiğinde gelsin.” (Buharî, 1986: Nikâh, 71); (Müslim, 1955: Nikâh, 96); (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Et’ime, 1) hadisine anlam itibariyle çok benzemektedir. Bir diğer hadiste ise, düğün yemeğine davet edilmediğinde gidilmemesi, davet edildiğinde ise gidilmesi gerektiği bildirilmekte, bu

davete icabet edilmeyenler / وَمَنْ لَمْ يُجِبِ الدَّعْوَةَ فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ“ Davete icabet etmeyen Allah’a ve Resulü’ne isyan etmiş olur.” (Müslim, 1955: Nikâh, 110) şeklinde uyarılmaktadırlar.⁴

“Söz böyüyün, su kiçiyin / Söz büyüğün, su küçüğündür.” (Hüseynzade, 1981: 21); (Musaoğlu, 1995: 301) şeklinde meşhur olan Azerbaycan atasözü “Su küçüğün, sofru büyüğündür.” (Çobanoğlu, 2004: 432) şeklinde de yaygındır. Bu ve benzeri atasözlerinin “ أن عبد الله بن سهلٍ ومُحَيِّصَةَ خَرَجَا إِلَى خَيْبَرَ مِنْ جُهْدِ أَصَابِهِمْ فَأَتَى مُحَيِّصَةَ فَأَخْبَرَ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ سَهْلٍ قَدِ قَتَلَ وَطَرَخَ فِي فَقِيرٍ أَوْ عَيْنٍ فَأَتَى يَهُودَ فَقَالَ: أَنْتُمْ وَاللَّهِ قَتَلْتُمُوهُ قَالُوا: وَاللَّهِ مَا قَتَلْنَاهُ فَأَقْبَلَ حَتَّى قَدِمَ عَلَى قَوْمِهِ فَذَكَرَ لَهُمْ ذَلِكَ ثُمَّ أَقْبَلَ هُوَ وَأَخُوهُ حُوَيْصَةَ وَهُوَ أَكْبَرُ مِنْهُ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ سَهْلٍ فَذَهَبَ مُحَيِّصَةُ لِيَنْكَلِمَ وَهُوَ الَّذِي كَانَ بِخَيْبَرَ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "كَبِّرْ كَبِّرْ" يَرِيدُ السَّنَّ فَتَكَلَّمَ وَحُوَيْصَةُ / Abdullah b. Sehl ve Muhayyisa Hayber’e gittiler. Burada birtakım zorluklarla karşılaştılar. Muhayyisa dönüp Abdullah b. Sehl’in öldürüldüğünü ve bir kuyuya atıldığını haber verdi. Bunun üzerine Yahudilere uğrayıp onu kendilerinin öldürdüğünü söyledi. Yahudiler ise onu öldürmediklerini söylediler. Kendi kavmine dönerek bu olayı onlara anlattı. Sonra o, abisi Huveyyisa ve Abdurrahman b. Sehl geldiler. Hayber’de bulunan Muhayyisa konuşmak için öne çıktı. Fakat Resulullah yaş dikkate alarak: Büyüğe bırak, büyüğe bırak, dedi. Bunun üzerine (abisi) Huveyyisa konuşmaya başladı...” (Buharî, 1986: Ahkâm, 38); (Müslim, 1955: Kasâme, 6); (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Diyât, 8); (Nesaî, 1411/1991: Kasâme, 3); (İbn Mâce, t.y: Diyât, 28) rivayetinden etkilenecek şekilde ortaya çıkmış olabileceği düşünülebilir. Zira bu rivayette Resûlullah, yaş itibariyle küçük olan sahabiyyi uyararak sözü büyük olana bırakmasını istemektedir.

“Dost dostun eybini üzünə deyər / Dost dostun ayıbını yüzüne söyler.” (Aksoy, 1993: 113); (Musaoğlu, 1995: 153) şeklindeki atasözü Ebu Zer’in, kendisine Hz. Muhammed’in emretmiş olduğunu söylediği yedi şeyden biri olarak “... وَأَمَرَنِي أَنْ أَقُولَ بِالْحَقِّ وَإِنْ كَانَ مُرًّا“ / (Resûlullah) Bana, acı da olsa doğruyu söylememi emretti...” (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995: V, 159) rivayetine anlam itibariyle çok benzemektedir. Ayrıca, başka bir rivayette Hz. Muhammed’in, acı da olsa hakkı söylediği için Hz. Ömer’i takdir ettiği belirtilmektedir (Tirmizî, 1382/1962: Menâkıb, 66).

“Kişi tüpürdüyünü yalamaz / Kişi tükürdüğünü yalamaz.” (Çobanoğlu, 2004: 352) şeklindeki atasözü “العائدُ في هبته كالعائدِ في قَيْنِه“ / Hibe ettiği şeyi geri alan kimse kustuğunu yalayan kimse gibidir” (Buharî, 1986: Zekât, 59, Hibe, 28); (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Büyü, 83); (Nesaî, 1411/1991: Hibe, 2); (İbn Mâce, t.y: Hibât, 5) rivayetine anlam olarak benzemektedir. Benzer bir rivayette de “ومثلُ الذي يُعطي العطيَةَ ثم يَرِجُّ فيها كمثلِ الكلبِ يأكلُ فإذا شبعَ قاءَ ثم عادَ في قَيْنِه“ / Bir şeyi (hediye) verip de sonra geri isteyen kimsenin misali, yiyip doyan, doyduktan sonra kusan, daha sonra

⁴ Benzer bir hadiste “مَنْ دَعِيَ فَلَمْ يُجِبْ فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ دَخَلَ عَلَى غَيْرِ دَعْوَةٍ دَخَلَ سَارِقًا وَخَرَجَ مُغَيَّرًا“ Herkim davet edilir de bu davete icabet etmezse Allah’a ve Rasulü’ne karşı isyan etmiş olur. Herkim davet edilmediği hâlde giderse oraya hırsız olarak girer ve saldırgan olarak çıkar” geçmektedir. Bk. (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Et’ime, 1).

da kustuğunu yiyen kimse gibidir.” (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Büyü, 83); (Tirmizî, 1382/1962: Hibe, 7); (Nesai, 1411/1991: Hibe, 2); (İbn Mâce, t.y: Hibât, 5) buyrulurak böylesi davranışların çirkinliği ifade edilmektedir.

“Susmaq da bir cavabdır / Susmak da bir cevaptır.” (Beydilli, 2004: 214) şeklindeki atasözünün, Hz. Peygamber’in “قَالَ: رِضَاهَا صَمْتُهَا / يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْبُكَرَ تَسْتَجِي؟ قَالَ: رِضَاهَا صَمْتُهَا” Ya Resûlellah! Bakire kız (talibine evet demeğe) utanırsa nasıl anlaşılır? (Resûlullah): Susması rızasına delalettir.” (Buharî, 1986: İkrâh, 3, Nikâh, 42); (Müslim, 1955: Nikâh, 67); (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Nikâh, 23); (İbn Mâce, t.y: Nikâh, 11) şeklindeki hadisiyle örtüştüğü görülmektedir.

Sonuç

Dinin kültürler üzerindeki etkisi tartışılmazdır. Her bir dinin mensupları üzerinde etkisi olduğu gibi İslam’ın da Müslüman toplumların kültürlerine tesir ettiği bilinir. Azerbaycan toplumu genellikle Müslüman kimliği taşıması ve bölgenin erken dönemlerden itibaren İslam’la tanışması hasebiyle kültürün her aşaması ve her kısmı bundan oldukça etkilenmiştir. Uzun asırlar boyunca devam eden bu etkilenme masallarda, destanlarda, manilerde, şiirlerde, hikâyelerde o cümleden atasözlerinde fazlasıyla belirgin olmaktadır.

Azerbaycan toplumunda kullanılan bazı atasözlerinin Kur’an ayetlerinden etkilenerek oluşturulmuş olabileceğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda özellikle hadislerin atasözleri üzerindeki etkisi de dikkat çekmektedir. Bazı atasözleri Kütüb-i Tis’a gibi genellikle sahih hadis kaynaklarında yer alan hadislerle benzerlik taşıdığı hâlde, bazıları ise ana hadis kaynaklarında yer almayan hadisler ve halk arasında meşhur sözler kategorisindekilerle örtüşebilmektedir. Örneğin, “Emanete hıyanet olmaz.”, “Sağ el vereni sol el gerek bilmesin.”, “Derdi veren dermanı da verir.”, “Evvel selam sonra kelim.”, “Adam adamın aynasıdır.”, “Eman diyeni (dileyeni) öldürmezler.”, “İnsanın gözünü bir avuç toprak doldurur (doyurur).”, “Gülme komşuna gelir başına.”, “Hayâ imandandır.”, “Akan su temiz olur.”, “Devenin dizini bağla sonra Allah’a tevekkül et.”, “Akıllı bir defa aldanır.”, “İnsaf dinin yarısıdır.” gibi atasözlerinin ana hadis kaynaklarında yer alan hadislerden esinlenerek oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde “Ev alma komşu al.”, “Sabır cennetin anahtarıdır.”, “Ne ekersen onu da biçersen.”, “Oğlan dayıya, kız halaya çeker.”, “Kanaat hazinedir.”, “Sürüden ayrılan koyunu kurt yer.”, “Bereket harekettir.” gibi atasözlerinin ana hadis kaynaklarında olmayan hadisler ve halk arasında meşhur sözlerden kaynaklanmış olabileceğini söylemek mümkündür.

Azerbaycan nüfusunun genellikle Müslüman olması nedeniyle ana hadis kaynaklarında yer alan hadislerin bölge atasözlerine söz itibarıyla veya mana itibarıyla tesir ettiği açıktır.

Bunun tersi, yani Azerbaycan atasözlerinin sahih hadislere etkisinden bahsetmemiz çok zordur. Fakat atasözlerinin hadis diye bilinen bazı meşhur sözlere kaynak oluşturabileceği tartışılabilir konudur.

Hadislerden etkilenme ihtimali olan Azerbaycan atasözlerinin dikkat çeken diğer bir yönü ise bunların birçoğunun Müslüman kimliği ile özdeşleşmiş diğer Türk toplumlarınca yaygın olan atasözlerine söz itibarıyla ve mana itibarıyla çok benzemesidir. Genel olarak Türk atasözlerine dair yazılan eserlerde, hadislerin atasözleriyle karşılaştırılması sırasında bu durum açıkça görülmektedir. Prof. Dr. Selman Başaran'ın kaleme almış olduğu "*Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*" isimli çalışması ise konu ile ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Konuya dair diğer bir husus ise hadislerden kaynaklanan, onlardan söz itibarıyla ve mana itibarıyla etkilenme ihtimali olan Azerbaycan atasözlerinin daha geniş bir araştırmaya tabi tutularak kapsamlı bir şekilde kitap çalışması olarak ortaya konulması ihtiyacıdır. Ortalama bir makale sınırlarını aşacağı için çalışmamızın ileride yapılmasına ihtiyaç duyulacak kapsamlı araştırmalara katkıda bulunacağını temenni etmekteyiz.

Kaynakça

- AHMED b. Hanbel, *Müsned*, (Ed. Hamza Ahmed ez-Zeyn), Dârü'l-hadîs, 1. Baskı, Kahire, 1416/1995.
- AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkilap, 7. Baskı, İstanbul, 1993.
- ALBAYRAK, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2009.
- BAŞARAN, Selman, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1. Baskı, Bursa, 1994.
- BEYDİLLİ (MEMMEDOV), Celal, *Atalar Sözü*, Önder Neşriyat, 1. Baskı, Bakü, 2004.
- BEYHAKÎ, Ahmed b. el-Huseyn, *Şuabü'l-îmân*, (Ed. Abdülali Abdülhamid Hâmid), Mektebetü'r-Rüşd, 1. Baskı, Bombay, 1423/2003.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-sahîh*, (Ed. Muhibbuddin Habîb), Dârü'r-reyyân li't-türâs, 1. Baskı, Kahire, 1986.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2004.
- DARİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah, *Sünenü'd-Darimî*, (Ed. Huseyn Selim Esed ed-Dârânî), Darü'l-muğni li'n-neşri ve't-tavzî', 1. Baskı, Riyad, 1412/2000.
- DOĞANAY, Ali, *Türk Atasözleri Sözlüğü*, 1. Baskı, Güvendi Matbaası, Ankara, 1973.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as, *es-Sünen*, (Ed. Muhammed Avvâme). Müessesetü'r-reyyân, 1. Baskı, Beyrut, 1419/1998.
- HÂKİM, en-Neysaburî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, (Ed. Mustafa Abdülkadir Ata), Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut, 1411/1990.
- HÜSEYİNZADE, Ebulkasım, *Atalar Sözü*, Yazıcı Neşriyatı, 1. Baskı, Bakü, 1981.
- İBN MÂCE, Muhammed Yezîd, *Sünenü İbn Mâce*, (Ed. Muhammed Fuad Abdülbâki), Dârü ihyâi türâsi'l-Arabî, 1. Baskı, y.y., t.y.
- İSMAİL, Zeyneş ve Muhittin Gümüş, *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*, Rekmay Matbaası, 1. Baskı, Ankara, 1995.
- KÂSÂNÎ, Alâüddin Ebû Bekir, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, y.y., 1406/1986.

- KUDAÎ, Ebu Abdullah Muhammed, *Müsnedü's-Şihâb*, (Ed. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefî), Müessesetü'r-risale, 1. Baskı, Beyrut, 1407/1986.
- MERĞİNANÎ, Ebu'l-Hasen Bürhanüddin, *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedi*. (Ed. Tallâl Yusuf), Darü ihyai't-türasi'l-Arabî, 1. Baskı, y.y., t.y.
- MUSAOĞLU, Mehman ve Muhittin Gümüş, *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri*, Engin, 1. Baskı, Ankara, 1995.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Dârü ihyâi kütübî'l-Arabî, 1. Baskı, Kahire, 1955.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahmân Ahmed, *es-Sünenu'l-kübrâ*, (Ed. Abdülğaffâr Süleyman el-Bundârî-Seyyid Kusrevî Hasan), Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1411/1991.
- TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa, *Sünenu't-Tirmizî*, (Ed. Muhammed Fuad Abdülbâki), Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1. Baskı, Kahire, 1382/1962.
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İnkilap ve Aka, 1. Baskı, İstanbul, 1977.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MÂBEYN-İ HÜMÂYÛN'UN ÇALIŞMA USULLERİ VE KURUM ÇALIŞANLARININ GENEL ÖZLÜK DURUMLARI*

WORKING PROCEDURES OF THE MABEYN-I HUMAYUN IN THE PERIOD OF ABDULHAMID II
AND GENERAL SITUATIONS OF THE INSTUTION'S EMPLOYEES

*Sedat Kanat***

Özet

II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı Devleti'nin problemlerle dolu son zamanlarına denk gelmiştir. Özellikle yönetimle ilgili hemen her alanda bir kargaşa söz konusu olmuştur. Üstelik, Tanzimat ve Islahat fermanlarının ilanıyla daha da derinlik kazanan reform gayretleri, ülke içerisinde ve dışarısındaki karışıklıklarla birlikte ilerlemek zorunda kalmıştır. Bu noktada Padişah, devlet işlerinin, mümkün olduğunca tek merkezden idare edilmesini ve böylece yönetimin tüm erklerinin kendisinde toplanmasını tercih etmiştir. Bunun için önce anayasayı askıya almış; ardından yönetim mekânı olarak Dolmabahçe Sarayı yerine Yıldız Sarayı'nı belirlemiştir. Bundan sonra II. Abdülhamid, özellikle saltanatının ilk on beş yılında mükemmel bir seviyeye getireceği ve birçok birimden oluşan bir Saray teşkilatı olarak Mâbeyn-i Hümayûn'u yeniden yapılandırmaya başlamıştır. Böylece, II. Abdülhamid'in gerek özel gerekse resmî işleri için, yetkileri ve fonksiyonu Bâbüâlî'nin çok üzerinde olan bir yönetim teşkilatı ve biçimi, tarihteki yerini almıştır. Söz konusu kurum zamanla, kâtipler dışında kalan diğer çalışanları da kapsayan genel bir nizamnâmeyle sahip olmasa da, her birimin kendi içinde bir hiyerarşiyle hareket ettiği karaktere doğru evrilmiştir. Ayrıca Mâbeyn personeli, ait oldukları birimde yaptıkları işler dışında çeşitli görevleri de üzerlerinde bulundurmışlardır. Diğer taraftan, buradaki görevleri sona eren çalışanlar, emekli olduktan sonra, özellikle maaş ödemelerinde birtakım sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu çalışma, Mâbeyn-i Hümayûn'un II. Abdülhamid döneminde geçirdiği dönüşümü, Kurumun kendi çalışma esaslarını ve Kurum çalışanlarının içinde buldukları çeşitli özlük durumlarını ele almayı amaçlamıştır. Çalışmada kullanılan başlıca kaynaklar; Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki konuyla ilgili belgeler, Ali Akyıldız'ın DİA'da yer alan makalesi, Carter V. Findley'in *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* adlı eseriyle, Örikağasızâde Hasan Sırrı'nın *Sultan Abdülhamid Devri Hâtrâları ve Saray İdaresi* ile Tahsin Paşa'nın *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hâtrâları* isimli eserler olmuştur. Mâbeyn-i Hümayûn'la ilgili derli toplu bir çalışmanın yapılmamış olması nedeniyle, bu incelemeyle, söz konusu kurumun bir nebze de olsa aydınlatılmasına katkı sağlanması umut edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *II. Abdülhamid, Mâbeyn-i Hümayûn, Tanzimat Fermanı, Yıldız Sarayı, Bâbüâlî.*

* Bu makale, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde tamamlanan, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümayûn ve Görevleri" adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-8662-9069, sedat5825_kanat@yahoo.com.tr

Abstract

Abdulhamid II's period has come up to the last times of the Ottoman Empire which it had a lot of problems. In particular, in almost every areas which related to management has been in a situation of turmoil. Furthermore, reform struggles which had gained deepness with announcement of Tanzimat and Islahat decrees had to progress between confusions inside and outside of the country. At this point Sultan has selected that to be managed government affairs from a single center and so, to be collected all the powers of the administration in his hands. He has taken a hang the constitution, previously. After, he has determined Yıldız Palace as place of management instead of Dolmabahçe Palace. After this, Abdulhamid II starts to restructure the Mabeyn-i Humayun, especially, as a Saray organization will consist of many units, which will have be bring a perfect level in the first fifteen years of his reign. Henceforth, a management organization and form which for the state's affairs or for Abdulhamid II's private affairs, has been take its place in history, as far above the function and authorities of Sublime Porte. Mentioned institution has progressed in time towards the character which each unit will move within its own hierarchy, although no owned a general statute book which including other employees outside the clerks. Apart from, Mabeyn staffs have taken over various duties other than the work they do in the unit which they belong to, also. On the other hand, the staffs have encountered difficulties with ending of their task in this institution after retired, especially on salary payments. The current study aims that to review which the transformation of Mabeyn-i Hümayun in Abdulhamid II's period, the working principles of Institution its, and various personal situations of office-bearers of Mabeyn, which they are in. Primarily sources of the study has been documents of Ottoman Archives of Prime Ministry which related to the issue, the article of Ali Akyıldız in the DİA, *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi (Ottoman Civil Officialdom: A Social History)* of Carter V. Findley, *Sultan Abdülhamid Devri Hatıraları ve Saray İdaresi* of Orıkagasızade Hasan Sırrı, *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları* of Tahsin Pasha. With this analysis has been expected to be contribute for lighted up of the institution, if a partly too, because of don't made a study which well coordinated relation to the issue.

Keywords: *Abdulhamid II, Mabeyn-i Humayun, Tanzimat Decree, Yıldız Palace, Sublime Porte.*

Giriş: Kavramsal ve Kurumsal Olarak Mâbeyn'in Gelişimi

Mâbeyn kelimesi, lügatte, "aradaki yer" veya "iki şeyin arası" anlamına gelmekte olup, sözcük Osmanlı siyâsî literatüründe, sarayda Padişahın resmî bürolarıyla, yerli-yabancı ziyaretçilerini ağırladığı, dinlenip eğlendiği yerlerin bulunduğu bölüm için kullanılmıştı. Mâbeyn tabirinin kullanılmaya başlandığı tarih kesin olmamakla beraber, mekân olarak 1675 yılından beri vardı (Akyıldız 1998: 283). Burası imparatorluk hanedanının, yönetimin diğer kesimleriyle arasında bağlantı kuran, bir tür sekreterlik vazifesi görürdü (Findley 2008: 23; Wasti 1996: 1). Bazen "*Mâbeyn-i Hümayûn-ı Cenâb-ı Mülûkâne*" şeklinde ifade edildiği de olurdu (Pakalın 1983). Zamanla yönetim gücü ve merkezlerinin Saray'ın dışına çıkmaya başlamasıyla birlikte, Mâbeyn'i eskisinden daha etkin bir konuma taşıyacak olan süreç de işlemeye başladı (Akyıldız 1998: 283-284).

Sultan II. Mustafa devrinde Saray teşkilatında yapılan bir düzenlemeyle, "Hasoda" görevlilerinin, Padişahın özel hizmetlerini yerine getirme vazifelerine ek olarak, yine bu odada bir de "Saray Kitâbeti" oluşturuldu (Akyıldız 1998: 284). Artık mühim meselelerin,

kimi zaman dört gün dört gece görüşüleceği bir yönetim merkezine doğru yol alınıyordu (Abdülhamid 2013: II, 132).

Sultan I. Abdülhamid zamanına gelindiğinde, ilk olarak Topkapı Sarayı'nda bulunan "Hünkâr Sofası" kısmı "Mâbeyn" olarak isimlendirildi. Burası padişahın başlıca yaşam ve çalışma alanıydı. Yine bu dönemde, burada bulunan Yavuz Sultan Selim Dairesi de, "Yeni Mâbeyn" olarak düzenlendi (Akyıldız 1998: 284). Bir de "Küçük Mâbeyn" vardı ki, içerisinde hükümdarın kullandığı çalışma odaları bulunurdu (Wasti 1996: 1).

Sultan III. Selim, 1792 yılında, Mâbeyn görevlilerinin olduğu kısımda birtakım yeniliklerle birlikte, Sırkâtibi için de özel bir oda yaptırdı ve yine devlet işleriyle özel işleri için, Mâbeyn'i kullanmaya devam etti (Akyıldız 1998: 284).¹ Böylece III. Selim zamanında Mâbeyn, "organize bir Saray kurumu" olarak ortaya çıkmaya başladı (Wasti 1996: 1). Bunun yanında Kurumun yapısı Hazine-i Hassa Nezâreti gibi bir karmaşıklığa da sahipti (Findley 1994: 229). Sultan II. Mahmud, Ekim 1831'de Silahdarlığı kaldırdı ve arkasından Sırkitâbeti'ni Mâbeyn Başkitâbeti'ne dönüştürdü. Onun Saray'da kurduğu sistem, Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar önemli bir değişiklik geçirmedi (Akyıldız 1998: 284).

II. Abdülhamid zamanına gelindiğinde Mâbeyn-i Hümâyûn, iş ve personel hacmi yönünden devasa bir değişim yaşadı ve iyice sembolikleşen Dîvân-ı Hümâyûn'la birlikte, diğer Saray kurumları da tüm işlevlerini Yıldız Sarayı'na yani Mâbeyn'e bıraktı (Seyitdanlıoğlu 2012: 255-270).

Mâbeyn-i Hümâyûn'un, II. Abdülhamid döneminde yeniden yapılandırma neticesinde geldiği konum, diğer resmî devlet daireleri gibi olmadı. Söz konusu kurum, kendi içerisinde yer alan görevlilerin, belli bir hiyerarşi içerisinde hareket etmelerine ve oldukça kalabalık bir sayıya ulaşmış olmalarına rağmen, yine de, örneğin bir Bâbîâlî veya Hariciye Nezâreti kadar, büyük bir hacme ulaşmadı. Mâbeyn teşkilatı, uzun yıllar sonucunda oluşmuş olan diğer devlet kurumlarından bu yönüyle ayrılır. Kurumun fonksiyon noktasındaki ağırlığı ise, tüm devlet dairelerinin ötesine geçer.

¹ Esasında Sırkâtibi isimli görevli Osmanlı sarayında eskiden beri vardı. Geniş bilgi için bkz. Shaw, S. J.-Shaw, E. K. 2010: 153. III. Selim'in yaptığı, Batılılaşmak için yapılan reformların getirdiği ağır bürokratik yükün hiç değilse bir kısmını yönetebileceği ve güvendiği kâtiplerden oluşan bir teşkilat yaratmak oldu. Diğer yandan, Sırkâtibi, Hasoda ağalarından olup, padişahın özel yazıcısıydı. Yazı kâğıdı vs. ile kendisine gerekli diğer malzemeleri, boynuna asılı ve sırma işlemeli büyük bir torbada taşırdı. Altın dividi ise, belindeki kuşağında bulunurdu ve böyle bir dividi, ondan başkası kullanamazdı. Padişah camiye giderken ona sunulan dilekçeleri toplardı. Padişahın özel kütüphanesini muhafaza ederdi. Müteferrika ve çavuşların ana defterleri; haraç, cizye, avarız ve mukataa defterleri onda dururdu. Padişah bu defterleri hükümetin kayıtlarıyla karşılaştırmak istediğinde hemen ona takdim ederdi (Sertoğlu 2015: 488). Onun önemi Sırkâtibi ayrıca, padişahı adım adım takip eder ve onun her hareketini, sözünü, eylemini, kararını da defterine kaydederd (Karpas 2017: 590). Padişahın özel işlerini yapanlar arasında Sırkâtibinin yanında Hasodabaşı da önemli bir konumdaydı (Göncü t.y.: 49).

II. Abdülhamid dönemindeki oluşum ve yapılanması diğer devlet daireleri gibi olmayan Mâbeyn-i Hümayûn'da, birçok etkili insan vardı. Üstelik bu kişilerin ağırlıkları, temel görevleriyle de sınırlı değildi. Mesela Mâbeyn Müşîrinin esas vazifesi, askerî konularda II. Abdülhamid'e yardımcı olmak iken, Kurum içindeki ağırlığı veya fonksiyonu, bu konuları aşmıştı. Bir defasında, Mâbeyn Müşîri Gazi Osman Paşa, Mekteb-i Harbiye'de yapılması önerilen karma eğitime karşı çıkmış ve böylece bu düşünce gerçekleştirilememişti. Yine Mâbeyn Başkâtibi (Padişahın özel kalem müdürü) ve Ser-kurenâlar (sarayda Padişahın şahsî işlerini yerine getiren görevliler olan mâbeyncilerin amiri) Sultanın, görüşlerine oldukça kıymet verdiği kişilerdi. Bu görevlilerin dışında, Kurum içinde kendilerine özel oda tahsis edilmiş olan ve bir nevî "danışman" statüsünde bulunan insanlar da söz konusuydu. Arap İzzet Holo Paşa bu danışmanlardan birisiydi. Paşa, aslında Mâbeyn'deki maliye komisyonlarından sorumlu olmasına rağmen, kimi zaman, üst düzey bürokratlar arasında, Padişah adına tahkikat da yapardı. Ayrıca kimi önemli siyasî konularda görev alırdı. Mesela, Theodor Herzl'le bile görüşme yapmıştı. Kısacası İzzet Paşa, pek çok işi uhdesine almıştı ve hepsini birlikte yürütürdü (Bölükbaşı 2005: 117-118). Askerî konularda Gazi Osman Paşa, Nusret ve Derviş paşalar; malî konularda Büyük ve Küçük Said, Agop ve Abdüllatif Suphi paşalar, önemli görevlerde bulundular.

Gerek yerli gerekse yabancı literatürde yer alan oldukça sınırlı² bilgiyle yola koyulan bu çalışmayla, Mâbeyn-i Hümayûn'un, II. Abdülhamid'in yönetim anlayışı çerçevesinde bürokratik yapısı ve çalışma usulleri ile mâbeyncilerin olumlu olumsuz çeşitli özlük durumları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece, II. Abdülhamid'in saltanatının sonuna kadar en etkin yönetim organlarından birisi olan, fakat hakkında çok az çalışma bulunan kurumun bir yönü tanıtılmaya gayret edilmiştir.

1.Padişahın Mâbeyn-i Hümayûn Çalışanlarını Atama Usulleri

II. Abdülhamid tahta çıktığında, yaşamış olduğu olumsuz tecrübelerin oldukça etkili olduğu bir ruh hali içindeydi ve onun zihninde, devleti nasıl idare etmesi gerektiğine ilişkin fikirler zaten oluşmuştu. Daha şehzâdeliği zamanında; kızı Ulviye'nin yanarak ölmesi, amcasının tahttan indirildikten sonra intihar etmesi veya öldürülmesi, yine bazı paşaların öldürülmeleri, kardeşi V. Murad'ın aklî dengesini yitirmesi gibi, oldukça yıpratıcı olaylar yaşamıştı. Dolayısıyla onun, Mâbeyn'de görev alacakları belirlerken yaşadığı bu kötü

² Mâbeyn-i Hümayûn'la ilgili birkaç kaynak verilecek olursa başlıca şunlar sayılabilir: Çalışmada kullanılan temel bilgilerin yer aldığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan *Yıldız Arşivi*, *Sicill-i Ahval Komisyonu Defterleri*, *Bâbîâlî Evrak Odası*, *İrade Tasnifleri*, Akyıldız 1998: 283-286, Göncü t.y.: 49-61, Karaca 2002: 610-628, Tahsin Paşa 1990, Eğinli Said Paşa 2011, Örikağasızâde Hasan Sırrı Efendi 2007, Bölükbaşı 2005, J. Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw 2010, Findley 1994.

olayların etkisinde olarak kararlar aldığını söylemek, oldukça mantıklıdır. Bir defasında, Ziya Paşa'yı kendi Başkâtipliğine atamakta isteksiz davranması, yalnızca Paşanın, kardeşi Murad'ı mason yapan kişi olduğundan kaynaklanmamıştı.³ Padişahın yaşadığı bu olumsuz tecrübelerin sayısı, saltanatı sırasında artmaya devam etti. Öte yandan II. Abdülhamid'in, tahtı devralır almaz ilk yaşadığı sorunlardan birisi, Mâbeyn kâtiplerinin atanmasında ortaya çıktı (Küçük 1998: I, 217). Aslında bu durum, Tanzimat boyunca yönetim merkezi olarak ağırlığı elinde tutan Bâbiâlî'nin direnişinden başka bir şey değildi.

II. Abdülhamid, Mâbeyn-i Hümayûn'da görev alan kişilerin kimisinde çözülmesini veya iletilmesini istediği meseleyi hakkıyla yerine getirecek bir zekâ ararken, kimilerinde ise, bundan ziyade sadakat ve kabiliyet arzu ederdi. Bir defasında Başmâbeynciliğe getirdiği Hacı Ali Paşa, ona ihanet etmeyeceğini düşündüğü bir yer olan, üvey annesinin konağında yetişmiş birisiydi (Tahsin Paşa 1990: 48-49) ve atanması için sadakatini garantileyen bu geçmiş yeterliydi. Diğer taraftan Paşanın liyakati, mesela çeviri yazıda, çok iyi değildi (Dorys 1907: 95). Tüfenkçibaşı Müşîr Tahir Ağa'nın bu göreve getirilmesinin sebebi, onun, II. Abdülhamid tarafından şehzâdeliği zamanında "pek ustası olduğu" kılıç oyununda seyredilmesi idi (McCullagh 2005: 37). Hakkı Bey ise, muhtemelen güzel yazı yazma yeteneği sayesinde, kâtip olarak alınmıştı. Bahriye Mektebi'nden Mustafa Bey'in atanma sebebi ise, fotoğraf kullanmayla ilgili bir makalesiydi (Biren 2006: I, 59).

Mâbeyn-i Hümayûn'a personel alımları, genelde Padişahın isteklerine göre olduğu gibi, bazen alınması düşünülen birimin en yüksek yöneticisinin veya Mâbeyn'de nüfuz sahibi olan kişilerin tavsiyeleriyle de gerçekleşebilirdi. Mesela yâverler alınırken, Padişahın görüşü yanında, bazen Mâbeyn-i Hümayûn Ferîği veya Saray'da itibarlı birisi etkili olurdu (Karaca 2002: XIII, 1103). Diğer yandan, Mâbeyn'de emeklilik, ölüm gibi nedenlerle boşta kalan bir görevi talep edenler olabilirdi. Bunlardan birisinde Asım ismindeki kimse, boş kalan Mâbeyn Müşîrliğine atanmak istediğini bildirmişti. Üstelik bu göreve atanma arzusunu, geçmiş hizmetlerini hatırlatarak temellendirmişti (BOA. Y.EE., 14/104/1, 31 Ağustos 1904). Diğer yandan, ilk defa işe başlayacak olan memurların sadakatini garantilemek için, Ocak 1903'te getirilecek olan yeni yöntem, onlara, halifeye sadakatten ayrılmayacaklarına, verilen vazife ve güveni suiistimal etmeyeceklerine ilişkin yemin ettirilmesi oldu (Eraslan 1995: 215-216). Bu tarz bir yemin etme usulünün, Mâbeyn çalışanlarını da kapsamı kuvvetle muhtemeldir.

II. Abdülhamid kimi zaman, ihtiyaç duyduğu kişilerin sahip olmalarını istediği vasıfları Başmâbeynciye iletir, o da adaylarını Padişaha takdim eder, Padişah da onlardan birisini

³ Bu neden -eğer Ziya Paşa gerçekten böyle bir faaliyette bulunmuşsa- her insan gibi II. Abdülhamid'in de, sadece kendi bilebileceği, yukarıda sayılan ve sayılmayan nedenlerden sadece birisidir ve diğerleriyle beraber anlamlıdır (Bkz. Koloğlu 2004: 116).

atardı. Örneğin Arap İzzet Holo Paşa, bu şekilde atananlardandı. Ayrıca atamalar, gazetelerin “Resmî Haberler” kısmında ilan edilirdi (Mayakon 2010: 50).⁴

Padişah, Mâbeyn’de vazifelendirilecek kişiler konusunda, kendi yönetim anlayışına da uygun ise, kendinden önceki padişahların tercihlerine uyardı. Örneğin, amcası Abdülaziz zamanında Mâbeyn Kâtibi olan Ziya Paşa’nın okçularından Fazıl Bey, II. Abdülhamid zamanında, amcasının “yadıgârlığı”nı ve “nezd-i şâhânedeki kıymetli” konumunu korudu (Bolayır 2007: 275). Diğer taraftan II. Abdülhamid, hemen elinin altında olup, adeta gözbebeği seviyesine gelmiş bulunan Mâbeyn Kurumu’nu, olabildiğince yetkin hale getirme uğraşısını, son günlerine kadar devam ettirdi. Böylece, çeşitli kurum ve kademelerde görev yapan kimi kişileri, yakın çalışma ekibine katmaya, tüm saltanatı boyunca devam etti. Mesela, Harbiye Nezâreti Kalem-i Mahsusu’nda memur olan Fuad Bey, bu görevine ilaveten, Mâbeyn-i Hümayûn İkinci Mütercimliğine getirilmiş ve maaşı da üç bin kuruşa yükseltilmişti (BOA. BEO., 2125/159348/1, 27 Temmuz 1903). Yine “Şûrâ-yı Devlet-i Mülkiye Dairesi müdâvimlerinden izzetlü Saâdeddin BeyEfendi’nin Mâbeyn-i Hümayûn-ı Mülûkâne hizmet kitâbetine tâyini” irade buyrulmuştu (BOA. BEO., 2781/208515/1, 14 Mart 1906).⁵

2. Mâbeyn-i Hümayûn’un Günlük Çalışma Kuralları

2.1. Giriş-Çıkış Kuralları

Mâbeyn’e giriş-çıkışlar sürekli olarak kayıt altına alınırdı ve ziyaretçilere, üzerinde o günün tarihiyle, gelen kişinin şahsî bilgilerinin bulunduğu bir giriş kartı verilirdi (Akyıldız 1998: 286). Gelip-gidenlerin listeleri, “Mâbeyn-i Hümayûn Cenâb-ı Mülûkâneleri’ne amed ü şüüd eden kulları”, “Mâbeyn-i Hümayûn Cenâb-ı Mülûkâneleri’ne gelen zevât-ı resîde-i kulları” gibi başlıklar altında tutulurdu (BOA. Y.PRK.BŞK., 1/36/2, 28 Ekim 1877; BOA. Y.PRK.BŞK., 1/36/1, 2 Ağustos 1878).

Aşağıdaki tablo, Mâbeyn-i Hümayûn’a gelenlerin kaydedildiği bir listeden uyarlanmış ve kayıtların nasıl tutulduğuna dair bir örnek olmak üzere verilmiştir. Çizelgenin burada yer alan kısmı ilk bölümü olup, devamındaki kısmı ise, Mâbeyn-i Hümayûn’a gelen diğer kişiler ile kimleri ziyarete geldiklerini göstermektedir. Çizelge incelendiğinde, akşam ve gündüz yapılan ziyaretlerin ayrı ayrı sütunlarda kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bazı ziyaretçilerin geliş vakitleri ise yazılmamıştır.⁶

⁴ Bunlardan ayrı olarak, “Resmî Gazete’de” de ilan edilmiştir (Bkz. BOA. Y.PRK.PT., 5/57/1, 15 Ekim 1889).

⁵ 1877-1918 yılları arasında görev yapan Mâbeyn personelinin Salnâmeler temel alınarak yapılan bir dökümü makalenin sonunda ek olarak verilmiştir.

⁶ Sol sütunlar akşam saatlerine aittir. Liste için bkz. BOA. Y.PRK.SGE., 1/62/1, 26 Mart 1881.

Tablo 1. Mâbeyn-i Hümâyûn'a Gelenlerin Kaydedildiği 26 Mart 1881 Tarihli Liste

Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Cenâb-ı Mülûkâneleri'ne Gelen Kişiler				
14 Mart 1297		Esâmî	Cumartesi	
Saat	Dakika		Saat	Dakika
-	-	Başvekil Said Paşa Kulları	3	00
4	40	Şehremânet Nâzırı Mazhar Paşa Kulları	3	15
5	30	Mekâtib-i Askeriye Edhem Paşa Kulları	4	10
-	-	Dâhiliye Nâzırı Mahmud Nedim Paşa Kulları	5	15
9	40	Ahmed Muhtar Paşa	5	15
7	00	Bağdad Valisi Abdurrahman Paşa Kulları	5	40
9	10	İsmail Hakkı Paşa Kulları	5	40
8	30	Nâfia Nâzırı Hasan Fehmi Efendi Kulları	5	50
-	-	Maârif Nâzırı Kâmil Paşa Kulları	7	00
8	30	Müfettiş Saffet Paşa Kulları	7	00
8	00	Hüseyin Hüsnü Paşa Kulları	7	00
11	40	Fuad Paşa Kulları	7	40
11	40	Âsaf Paşa Kulları	8	00

Çeşitli nedenlerle Saray'a gelecek olan yabancı ziyaretçiler de, önceden randevu almak durumundaydılar. Mesela, Ocak 1895 ile Şubat 1899 tarihleri arasında Fransa cumhurbaşkanı olarak görev yapan Feliksfor (Félix Faure), cumhurbaşkanı olduktan sonra, onun II. Abdülhamid'e yazmış olduğu mektubu okuyarak, "nâil-i şeref misûl olmak" isteyen İstanbul'daki Fransız sefir, buna hangi gün mazhar olabileceğini sormuştu (BOA. Y.PRK.BŞK., 40/3/1, 21 Şubat 1895). Yine, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkileri düzeltme göreviyle İstanbul'da bulunan Vambery'nin, hergün Saray'a gelerek önemli siyasî konulardaki fikirlerini sunması için belirlenen saat on bir ile bir arasıydı (Öke 1983: 45).

Resmî-gayriresmî günlük bir yaşamın devam ettiği Mâbeyn-i Hümâyûn'un ihtiyaçlarını karşılayan, esnaftan çeşitli kimseler de bulunurdu. Bu kişiler, her istedikleri zaman Saray'a giremezlerdi. Mâbeyn'e hizmet etmekle tanınan esnafın isimlerini içeren pusulalar, onlar daha Saray'a gelmeden "bevvâbân-ı şâhâneye (saray kapıcıları)" verilmek zorundaydı. Böylece, esnaftan olan bu insanlar, "me'zûniyet sıfatıyla Mâbeyn-i Hümâyûn kapısından girebilirlerdi." Gelen esnaf, rutin olarak Mâbeyn'e hizmet etmekle tanınmış bir kimse değilse, o zaman, kapıcılar arasından görevlendirilecek birisi aracılığıyla, o esnafa ruhsat düzenlenir ve ancak bu şekilde Saray'a girmesi mümkün olurdu (BOA. Y.PRK.SGE., 1/13/1, 1877-1878).

Dönemin karışıklıkları içerisinde, memnuniyetsizliklerini çeşitli biçimlerde ortaya koymak isteyenler de, Saray'a gelmek istedikleri zaman yukarıdaki usuller çerçevesinde hareket etmek zorundaydılar. Bir defasında, Tersâne-i Âmire ameleleri, -muhtemelen çalışma koşullarının olumsuzluğundan- toplanmışlar ve Mâbeyn-i Hümayûn'a gitmek istemişlerdi. Tabi ki, “*şu hâle rızâ-yı hümayûn-ı hazret-i padişahî külliyyen münâfi*” idi ve II. Abdülhamid, kural dışı olan “*bu uygunsuzluğun adem-i tekrarı esbâbının istihsâli*”ni istemişti (BOA. BEO., 3267/244958/1, 9 Mart 1908). Yani bu tarz bir hareket Padişahın hoşuna gitmemiştir ve tekrar edilmemesi için gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir.

2.2. Yazışma Kuralları

Mâbeyn-i Hümayûn; yazışma, izin, evrak muhafazası vb. konularda belli bir nizam çerçevesinde işlerdi. Bunun için açık ve anlaşılır hükümler içeren ve yirmi yedi maddeden oluşan bir nizamnâme hazırlanmıştı (BOA. Y.EE., 10/28, 27 Nisan 1909).⁷ Mâbeyn'de uyulması gerekli yazışma kuralları, söz konusu nizamnâmede aşağıda özetleri çıkarılan şu maddelerle açıklanmıştır:

- Mâbeyn'de çalışanlar ile buradaki önemli kişiler için Padişah tarafından yazdırılannâme, telgraf, bazı özel günlerde okunan Nutk-ı Âlî'ler, Meclis-i Vükelâ zabıtları, resmî-hususî tezkirelerin özetleri, çıraklık maaşına dair yazılan iradelerin müsveddeleri, bu evrakların kaydına mahsus olan bir deftere işlenirdi. Ayrıca burada, uzun süreli dönemleri kapsayan resmî tezkerelerin kaydı için, ayrı bir defter de bulunurdu.
- İradeler deftere kaydedilirken, başına o günün tarihi atılırdı.
- Tezkire (aynı şehir veya kasabada bulunan resmî daireler arasındaki yazışmalar, Pakalın 1983) “*hükümlü olduğu takdirde*”⁸en üst kısma, İrâde-i Seniyye aynen yerleştirilirdi. Tezkirenin hangi dairenin defterinde kayıtlı olduğu, çıkartılmış olan özetlerinin kenarlarına, şerh düşülerek belirtilirdi.
- Hükmü kalmayan evraklar ile müsveddeler, mühürlü bir sandık içinde muhafaza edilip, her senenin sonunda, kâtiplerden birinin huzurunda imhaettirilirdi. O yıl kullanılan sandık, korunmak üzere evrak mahzenine gönderilirdi.

⁷ II. Abdülhamid'in tahttan resmen indirildiği tarih 27 Nisan 1909 olmakla birlikte, onun yerine V. Mehmed Reşad'ın resmen tahta çıkarıldığı tarih 28 Nisan 1909'dur (Akman 2007: 47).

⁸ “*Divanlardan çıkan emir/hükümlerin ilgili yerlere gönderilecek asıllarının yazılmaları için hazırlanan tezkirelere ‘emir/hüküm tezkiresi’ denirdi. Emrin gönderilmesine sebep olan şey özetlendikten sonra emir/hüküm yazılırdı*” (Kütükoğlu 1994: 250).

- Mâbeyn-i Hümâyûn Kitâbet Dairesi'nin kırtasiye masraf ve hesaplarından, görevlendirilen bir kâtip sorumlu olurdu.
- Başkâtip, kâtipler arasından istediği birini çağırarak, yazdırmak istediği evrakı dikte ettirebilirdi.
- Kâtipler, Padişahın veya Başkâtibin izni veya emri olmadıkça, Daire-i Kitâbet'tekiler dışında ve "*Heyet-i Kitâbet'e aid*" işlerden başka kimsenin "*bir kâğıdını*" yazamazlardı.
- Kalem Dairesi'ne, Padişahın iradelerini getiren görevlilerden başkası kesinlikle giremezdi. Bunun dışında, gelen kişi, mutlaka Dairede birisiyle görüşmek isterse, onunla dinlenme odasında görüşülürdü.
- Kitâbet Dairesi'nde, "*ne muamele cereyan ettiğinin*" sorulması, "*zaten hilâf-ı usul*" olduğundan, bu soruya cevap verilmezdi. Yine Dairedeki evrak, ne olursa olsun, "*mütâlaâ ve tahrîr için*" başka bir daireye çıkarılamazdı. Dairede bulunan evrak ve defterler, ister aslı ister sureti olsun, ancak Padişahın istemesi veya Başkâtibin emriyle verilebilirdi. Bunun dışında verilmesi kesinlikle yasaktı.
- Gece Mâbeyn'de nöbete kalan kişi, Başkâtibin vekili konumunda olduğundan, eğer gece, önemli bir belge gelirse, bunu kendi mührüyle mühürleyip bir zarfa yerleştirerek Padişaha takdim ederdi. Nöbetçiye, ertesi gün öğleden sonra dinlenme izni verilirdi. Gece nöbete kalan görevliler, Padişah tarafından bir telgraf veya tezkere yazılması istenirse, evrakı yazarlar ve imzalayarak, ertesi gün, Başkâtibet makamına bilgi verirlerdi. Ayrıca nöbetçi olan kişi veya kişiler, kim çağırırsa çağırсын Kalem Odası'nı terk edemezdi.
- Kâtipler, mesai saati bitip de herkes dağıldıktan sonra evrak ve müsveddeleri, çalıştığı birim ile Başkâtibet makamının mührüyle mühürleyerek dolaplara yerleştirirlerdi.
- Yabancı devlet makamlarıyla yapılan yabancı yazışmaları Padişaha sunma ve bunlara verilecek cevapları, Fransızca olarak kaleme alarak mahallerine bildirme görevini, "*Tahrîrât-ıEcnebiye Kâtipleri*" yerine getirirlerdi. Eğer bu konularda yardıma ihtiyaçları olursa, Heyet-i Kitâbet'e bildirirlerdi.
- Kâtiplerin hepsi, Cuma Selâmlığı ve diğer merasimlerde hazır bulunurlardı. Geçerli mazeretlerle işe gelemeyecek olan kâtipler, gelemeyeceklerini önceden Daireye haber verirlerdi.

- Padişahın, birisi aracılığıyla gönderdiği irade pusulası teslim alınırken, getiren kişinin mühür veya imzasının olmasına dikkat edilip, bu pusulalar, sene sonunda diğer evraklarla beraber ciltlenerek korunurdu.
- Taşrada görev yapan memurlar için, Kitâbet Dairesi'nde, vazifeye başladıkları tarihi de içeren hususî bir defter tutulurdu. Bu defter, onların atanma veya görevden alınma muamelelerinde kullanılırdı.
- Bâbiâlî ile askerî kurumlardan yazılan izin tezkerelerine dair Padişahın iradelerini içeren ek notların bir örneği, yazıldığı günün akşamı Padişaha sunulurdu.

Tablo 2.Mâbeyn Mütercimleri Listesi (1897 ve 1899) (Balcı 2013: 233-235)

1897		1899	
İsim	Maaş (kuruş)	İsim	Maaş (kuruş)
Abdullah Bey	3.100	Abdullah Bey	6.600
Ali Fehmi Bey	1.000	Adil Bey	1.500
Ali Haydar Bey	1.500	Ali Fehmi Bey	2.000
Ancelo Efendi	3.135	Ancelo Efendi	5.135
Bogos Efendi	1.600	Corci Efendi	1.000
Feyzullah Bey	2.500	Foid Efendi	2.700
Foid Efendi	2.700	Hakkı Bey	3.200
Hakkı Bey	3.200	Haydar Bey	1.500
Hikmet Bey	915	Herman Efendi	1.500
Hüseyin Bey	800	Hüseyin Bey	1.300
Maliyakaz Efendi	1.000	Mahmud İzzet Bey	2.500
Mehmet İzzet Bey	1.925	Maliyakaz Efendi	2.000
Memduh Bey	2.166	Memduh Bey	2.000
Nermi Bey	1.800	Nermi Bey	3.500
Rasim Bey	1.000	Ohannes Efendi	1.500
Rıza Bey	3.591	Rasim Bey	1.000
Sabuncu Efendi	4.104	Sabuncu Efendi	6.000
Said Bey	800	Said Bey	800
Sırrı Bey	1.600	Sırrı Bey	1.600
Şakir Bey	700	Şakir Bey	2.000
Şefik Bey	800	Şefik Bey	800

2.3. Kurum İçi Diğer Kurallar

II. Abdülhamid, halk nezdindeki itibarına verdiği önem nedeniyle, Saray kadınlarının ve diğer saraylıların sokağa çıkmalarını sıkı kayıt ve şartlara bağlamıştı (Soko 2010: 45). Bu bağlamda Padişah, Mâbeyn-i Hümâyûn'da çalışanların genel görüntülerine büyük önem verir, hatta bazen borçlarını ödeyememe gibi itibarlarını sarsabilecek durumlarda onlardan

yardımını esirgemezdi (Akyıldız 1998: 285). O, Mâbeyn çalışanlarının her anlamda temiz bir hayat sürdürmelerini isterdi (Bolayır 2007: 279). Öte yandan, en yoğun olarak akşam yemeğinden sonraki saatlerden, gecenin geç saatlerine kadar çalışılan Mâbeyn'de, akşamüstü gelen maruzat, özetleriyle birlikte Padişaha sunulurdu. Bunların cevapları, genelde sabahları gönderilirdi. Kâtiplerin aralarında yaptıkları tartışmaların, bazen sabahlara kadar sürmesinden dolayı, burada nöbete kalanlar için, sıkı bir yatış-kalkış programının uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Mesai saatleri sırasında aralarında konuşmaları pek hoş karşılanmayan kâtiplerden bazıları, öğrenmiş oldukları Mors Alfabesi'ni, parmaklarını çalışma masalarına vurmak suretiyle, istedikleri mevzularda - ihtimal ki hiciv ağırlıklı- konuştukları bir iletişim aracı haline getirmişlerdi. Dairede elektrik kullanmaya izin yoktu ve böylece aydınlatma mumlarla yapılırdı. Ayrıca, II. Abdülhamid, 1885'in sonlarına kadar, çalışanların sakal bırakmalarını istedi. Sonradan bu uygulama, üzerinde durulmadı (Biren 2006: I, 57, 61, 68, 75-76).⁹

Uyulması gereken kuralların, bazen kendiliğinden oluştuğu da görülürdü. Mesela bir keresinde, Kapıcıbaşı, "*Saray'a karyola gelmez deyiverince*" ihtiyaç olmasına rağmen Mâbeyn'e üçten fazla karyola getirilmesi yasaklandı.¹⁰ Önceden, Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde, akşam yemeği yenilip de, Padişah Harem'ine çekildikten sonra, Mâbeyn çalışanları serbestçe dolaşabildikleri halde, II. Abdülhamid zamanında, bu katiyen mümkün değildi. Padişah bir defasında, sağlık problemleri nedeniyle Adalar'a gitmek isteyen Mâbeyn Müşîri Gazi Osman Paşa'yı bile, nazikçe geri çevirmişti (Sırrı 2007: 138-139).

Özel bir memuriyetle veya kabul edilebilir bir gerekçeyle birkaç gün makamında bulunamayacak olan Başkâtibin yerine, II. Abdülhamid'in atadığı kişi vekâlet ederdi. Başkâtîbet makamının boş kalma süresi birkaç saatle sınırlıysa, bu makama sırasıyla, önce İkinci sonra da Üçüncü Kâtip vekâlet ederdi (BOA. Y.EE., 10/28, 27 Nisan 1909). Yani Mâbeyn'de, evvel (birinci)-sânî (ikinci) şeklinde taksim edilen görevlerde, ilk sıradaki görevliye herhangi bir şey olduğunda yerine genelde ikinci sıradaki vazifeli atanırdı (BOA. İ.DH., 1394/22/1, 22 Mart 1902). Ayrıca, Mâbeyn çalışanları, Padişah'tan izin almadan geceleri evlerine gidemezlerdi. Çünkü bir keresinde, II. Abdülhamid "*ne kadar sık sık gider iseniz zararı yok fakat her halde benden ruhsat almayınca eve gitmemelisiniz. Sizin evde olduğunuzdan benim malûmâtım olmalı*" demişti (Eğinli Said Paşa 2011: 88).

Başkâtibin yanına girerken giyilmesi gereken elbise, redingot ve koyu pantolondur (Mayakon 2010: 50, 161). Çeşitli merasimlerde yer alan Saray görevlileri, "resmî elbise"

⁹ Sultanın odasına, ancak kapısına asılı bulunan kalın ve ipeklî bir kordonun ucundaki zili çalmak suretiyle girilebilmiştir (Mümtaz 2008: 5).

¹⁰ Fakat bu kuralın, ileride daireye bir oda ilavesiyle ortadan kalktığı belirtilmektedir (Bolayır 2007: 299).

giymek durumundaydılar. Mesela tüfenkçiler, Selâmlık Resmi'ne giderlerken, iki düğmeli uzun lacivert bir setreyle pantolonun yanında, deve derisinden yapılmış bir de çizme giyerlerdi. Başlarında ise, mavi püküllü nar kırmızısı bir fes bulunurdu (Soko 2010: 237). Selâmlık gibi merasimler için görevli olanlar, yine belli kıyafetler giymek zorundaydılar (Bolayır 2007: 277).

Mâbeyn çalışanlarıyla beraber Saray'da görev yapan hiçbir personel, Ser-kurenâlık'tan izin almaksızın borçlanamaz veya herhangi bir alım satım gerçekleştiremezdi (Terzi 2007: 80). Saray hizmetine alınan kişilerin, geldikleri eski kurumla ilgili işlerini bizzat giderek takip etmeleri yasaktı. Bu işleri, başlarında bulunan amir takip ederdi (Sırrı 2007: 148).

Mâbeyncilerin iş saatlerinde aralarında sohbet etmelerine sıcak bakılmamasına rağmen, devlet ricalinden Mâbeyn'e gelenler olduğunda bu kişilerle konuşup sohbet edebildikleri görülürdü. Örneğin, Kasım 1895 ile Şubat 1909 tarihleri arasında Hâriciye Nâzırlığı yapan (Kuneralp 2013: 5) Ahmed Tefvik Paşa, haftada iki kez, Pazartesi ve Perşembe günleri, düzenli olarak geldiği Mâbeyn'e, en azından bir gelişinde, kâtiplerden birisiyle, kâh ayakta kısaca, kâh yarım saat kadar konuşurdu (Mayakon 2010: 118, 163).

İşleri gereği taşımak zorunda olanlar dışındaki görevlilerin, Saray'da silah taşınması yasaktı. Bir defasında Musâhib Firuz Ağa ile yine musâhib olan Nedim Ağa'nın, nedeni kişisel bir çekişmeye dayanan tartışması, Firuz Ağa'nın kalbinden vurularak öldürülmesiyle sonuçlanmıştı. Soko'nun eserinde belirttiğine göre, neticede, Mâbeynci Osman Bey aracılığıyla mahkemeye sevk edilen Nedim Ağa için karar verilmiş ve o, kısasa kısas kuralına göre Beşiktaş Karakolu'nun karşısında idam edilmişti. Emri altındaki bir musâhibin silah taşıdığından haberi olmayan Başmusâhib Tahsin Ağa ile, arkadaşlarının silah taşınmasıyla ilgili olarak gerekli yerleri bilgilendirmeyen birkaç musâhib ise ömür boyu Hicaz'da ikâmete gönderilmişti (Soko 2010: 169-171).¹¹

2.4.Merasimlerdeki Kurallar

Henüz Yıldız Sarayı'na taşınmadığı dönemde, bayramlaşma törenleri için Dolmabahçe Sarayı'na doğru yol alınırken mâbeyncilerin yeri, yürümek suretiyle Padişahın arabasının arkasıydı ve kâtipler burada kıdem sırasına göre yerlerini almak zorundaydılar (Mayakon 2010: 51-53). Mâbeyn'de bulunan Dîvân Dairesi'nde yapılacak bir törende büyük devlet adamları en ön sırada, yüksek rütbeli askerler ikinci sırada, yâverlerin yarısıyla çavuşlar

¹¹ Ayrıca Dârüssaâde Ağası Şerafeddin Ağa, Baş ve İkinci musâhibler ile, diğer birkaç musâhib de sürgün edilmişlerdir (Ali Said 1994: 77-78). Padişahın kendisinin, onu tedirgin edebilecek her vakitte, hemen kullanabilmek için, "samur kürkünün cebindeki altın fildişi kabızlı tabancasını" hazır bulundurduğu söylenmiştir (Haslip 2001: 150, 243).

onların arkasında yer alırlardı. İçinde kâtiplerin de olduğu mâbeynciler, Padişah Tahtı'nın arkasında, hademeler, orta boşlukta yerini alan Heyet-i Âyân ve Heyet-i Mebûsân'ın en arkasında dizilirlerdi (Eğinli Said Paşa 2011: 132). Öte yandan, II. Abdülhamid, 28 Mart 1877 günü icra edilen Mevlid-i Şerif'te, Dördüncü Mâbeynci ile Müşîr Said Paşa'ya "*Hayvana binmeyip yanınızda gidiniz.*" demişti (Eğinli Said Paşa 2011: 139). Cuma selâmlıklarında bulunması zorunlu olan Hazinedâr Ustanın arabası, en sonda olurdu. Ayrıca Mâbeyn erkânından orada hazır bulunanlar, cami avlusunun sağ tarafında beklerlerdi (Ayyıldız 2008: 40). Yâverler ve bendegân, herhangi bir vesileyle gerçekleştirilen tebrik günlerinde, Osmanlı sefirlerinden sonra Padişahla tebrikleşirlerdi (Osmanoğlu 2007: 18). Öte yandan, Ramazanlarda yapılan Huzur Dersleri'nde, II. Abdülhamid, yüksek bir yerde ve diz çökmüş bir vaziyette otururken, diğer Mâbeyn görevlileri, dersin yapıldığı salonun hemen yanındaki odada, minderler üzerinde oturlardı (Tahsin Paşa 1990: 178). Dersten sonra, Padişah iftarını yapar, hanedan üyeleri, Mâbeyn erkânı ve davete gelen vekillerle birlikte namazlarını kılarlardı (Ayyıldız 2008: 65-66).

3. Maaşlar ve Masraflar

3.1. Maaşlarda Genel Durum

Osmanlı Devleti'nde sivil memurların, önceden çeşitli isimler altında aldıkları ücretlerin yerine, "aylık" maaş almaya başladıkları tarih 1838'di. 1880 yılına gelindiğinde, maaşları kendi gücüyle ödeyebilen kurumların dışında kalan merkezî devlet kurumlarının aylık maaş ödemelerinin toplamını oluşturan miktar 32.000 Osmanlı lirası yani yaklaşık 3,5 milyon kuruştur. Yine aynı yıl, tayin tahsisi yasaklanmış, gelirlerin daha ciddi bir şekilde tahrir edilmesine başlanmıştır. 1881'de daha ileri bir adım olarak yayınlanan "Memurîn-i Mülkiye Terakki ve Tekâüd Kararnâmesi" uyarınca, kaynağını kesintilerin meydana getireceği emekli aylığı uygulaması getirildi (Findley 2011: 316-317).¹² Bunun yanında, 1896 yılında, personel bilgilerini arşivleyen ve atamaları takip eden "Memurîn-i Mülkiye Komisyonu" kuruldu (Georgon 2006: 178).

II. Abdülhamid döneminin başlarında bir mâbeyncinin ortalama maaşı 30 ile 50 Osmanlı lirası arasındaydı. Padişah ödeneği, 18 milyon 400 bin frank (Dorys 1907: 127, 131-132) yani yaklaşık 1 milyon Türk lirasıydı. Bununla birlikte, Mâbeyn mensuplarının maaş ödemeleri diğer çalışanlara oranla daha düzenliydi.¹³ Ama bu düzenlilik, pürüzsüz işleyen bir

¹² Söz konusu kararnâmenin tarihi olarak 1883 yılının verildiği bir eser için bkz. Karal 2011: VIII, 336.

¹³ Bu durum, Padişah için, "sağlam bağlılıklar temin etmenin bir yolu" olarak değerlendirilmektedir (Osman Nuri, Abdülhamid-i sâni ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Hususiye ve Siyasiyesi, II, 524'ten aktaran Georgon 2006: 178).

mekanizma şeklinde değildi. Bir keresinde Mâbeyn Akordacısı (akortçusu)olarak çalışan İtalyan Galisto Gampara Efendi'nin biriken maaşının ödenmesi için Hazine-i Hassa Nezâreti'ne, iki ay önce yazılan yazıya dayanarak gereğinin yapılacağını söylenmesine rağmen, ödeme yapılmamıştı ve onun ailesi oldukça sıkıntılı bir durum içerisindeydi(BOA. BEO., 2926/219432/1, 11 Ekim 1906)¹⁴ Eşinin yataktan kalkamayacak derecede hasta olmasından başka, Gampara Efendi'nin kendisi de romatizmadan “ziyâdesiyle muzdaripti” (BOA. BEO., 2926/219432/2, 15 Eylül 1906). Mâbeyn mütercimlerinden Nişan Efendi'nin maaşını, Osmanlı Bankası ödemekteydi ve bir aralık, altı aylık maaşının birikmesi sonucunda konuyla ilgilenilmesi istenmişti (BOA. BEO., 1469/110114/1, 5 Nisan 1900). Öte yandan Saray çalışanlarının maaşları arasındaki farklarda da bir düzensizlik söz konusuydu (Dorys 1907: 131-312). Söz gelimi, ortalama bir mâbeyncinin maaşı, yukarıda söylendiği gibi, 30-50 Türk lirası arasındayken, bir defasında gösterdiği sadık hareketinden dolayı kendisine Yâver-i Ekremlik ünvanı verilen Cevad Paşa'ya bağlanan maaş, 150 altındı (Tahsin Paşa 1990: 202). 1876 sonlarında asıl kadroda görev yapan doktorların maaşı ortalama 2.653 kuruştı. Nöbetçi tabiplik diyebileceğimiz Saray Eczanesi'nde görev bekleyen doktorların ortalama maaşı 546 kuruştı (BOA. Y.PRK.SGE., 1/4/2). Mâbeyn Müşîrinin maaşı, 1877 sonlarında 15.000 kuruştı (Eğimli Said Paşa 2011: 109). Aynı yılın başlarında Mâbeyn-i Hümâyûn Müdür-i Evvelinin emeklilik maaşı, 2.500; Ceb-i Hümâyûn kâtibinin 1.500; Harem-i Hümâyûn kalfasının 600 kuruştı (BOA. İ.DH., 742/60683/1, Mart 1877).

1879 yılında 2.500 kuruş olan (BOA. Y.EE., 72/11/1, 17 Aralık 1879) Ser-kurenânın emeklilik maaşı, 1880 yılı Mayıs ayında 5.000 kuruştı (BOA. İ.DH., 779/63390/1, 31 Mayıs 1880). Bu yüksek seviyedeki maaşlara rağmen, bazen eski Ser-kurenâlar emekliliklerinde, uygun bir memurlukta istihdam edilmek isterlerdi. II. Abdülhamid'in saltanatından hemen önce eski Ser-kurenâ Edhem Bey bunu talep etmişti (BOA. İ.DH., 739/60479/1, 20 Haziran 1876).

Hazine-i Hassa ve Hırka-i Saâdet'te görev yapan hademelerin maaşları, 1841 ile 1877 yılları arasında ortalama 377 kuruştı.¹⁵ Mâbeyn hakkaklarından Abdülkadir Sırrı Efendi'ye bağlanması istenen maaş ise 1.000 kuruştı (BOA. BEO., 1566/117413/1, 17 Ekim 1900) ve istihdam edileceği yeni kurum Meskûkât-ı Şâhâne İdâresi'ydi (BOA. BEO., 1597/119715/1, 14 Aralık 1896). Ancak daha önceden, kendisine zaten 1.100 kuruş maaş bağlandığının anlaşılmasıyla birlikte (BOA. BEO., 1597/119715/2, 7 Aralık 1900) bu defa ona, Meskûkât-ı Şâhâne Müdüriyeti Muâvinliği de verilerek maaşı 2.300 kuruşa çıkarılmıştı (BOA. BEO.,

¹⁴ Ocak 1907'de özlük haklarına hâlâ kavuşamadığına dair bkz. BOA. BEO., 2978/223343/2.

¹⁵ Hademelerden hangi makamlardakilerin ne kadar maaş aldıklarının detaylı bilgisi için bkz. BOA. Y.EE., 110/22/1, t.y. (Maaşların kapsadığı dönem, belgede kaydedilmiş olan, hademelerin işe alınma tarihlerinden yola çıkılarak belirlenmiştir).

1635/122591/1, 21 Mart 1901). Kapıcılar Kethüdâsının maaşı 5.000 kuruştu (BOA. Y.PRK.BŞK., 1/51/1, t.y.). 1881 Nisan ayında Tüfengî Bölüğü'ne getirilen bir kişi ise 4.300 kuruş maaşla işe başladığı (BOA. Y.PRK.BŞK., 4/75/1, Nisan 1881). 1885 yılı sonunda normal bir mâbeynci, serkilerî, ser-şamdânî ve şamdâniyle kapıçukadâr-ı evvelinin çıraklık maaşlarının 1.000 kuruşa çıkarılması kararlaştırıldı (BOA. İ.DH., 972/76751/1, 12 Aralık 1885). 1890'ların başlarında sıradan bir kâtibin maaşı 1.500 kuruş oldu. XIX. yüzyılın sonlarında Mâbeyn'den Kâtib-i sâninin maaşı 5.000, kâtip olarak görev yapan Faik ve Cevad beylerin maaşları 4.000, diğer birkaç kişininki 2.500 kuruş ve geri kalanların ise 1.500 kuruştı (Bolayır 2007: 298-299). Mâbeyn Telgrafhânesi'nde çalışan Muharrerât-ı Ecnebiyye Memuru Ohannes Papasyan'ın maaşı 1.000 kuruşken, sonradan 500 kuruş zam yapılarak 1.500 kuruş olmuştu (BOA. İ.DH. 1016/80182/1, 10 Ocak 1887). Mütercimlik (tercümanlık) maaşı 1891'de 10 lirayken, 1896'da 16 lira olmuştu (Sırrı 2007: 20-21, 218). Tercüme Kalemi çalışanlarından Mehmed Reşad Bey'in maaşı 1901 yılı ortalarında 1.050 kuruşa, bir ay sonra 1.130 kuruşa, iki yıl sonra 1.160 kuruşa ve 1905 yılı sonlarında da 1.200 kuruşa yükseltilmişti (BOA. HR.SAİD., 21/27/1, 2 Ekim 1909).

Sonuç olarak, aynı dönemde işçilerin 250 ile 350 kuruş arasındaki gelirleri de göz önünde bulundurulduğunda ve 1890'larda beş kişilik bir ailenin geçimine 1.000 kuruşun yettiği kabul edildiğinde, ücretler genelde iyi denebilecek düzeydeydi. (Findley 2011: 345, 349, 356-357).

3.2. Maaşların Ödenme Usulleri

Mâbeyn'den yapılan maaş ödemelerinin, yeni göreve başlayanlar için tekrar kayıtlar oluşturmak yoluyla yapılmasından ziyade vefat eden, emekli olan veya yeri değiştirilen görevlilerin maaşlarının, buralara yeni atanan kişilere tahsisi yolu benimsenmişti. Mesela Mâbeyn-i Hümâyûn hademeliğinden emekli olan "Boyabadlı Hacı Âli Ağa'dan kalan 300 kuruş maaşla, Hazine-i Celîle-iMâliye'den mütekâid mâliye tahsildârlarından Sarıgözlü Hüsni Efendi'den kalan 600 kuruşun mecmu'u bulunan 900 kuruştan 300 kuruşun Merâsim Daire-i Hümâyûn bekçilerinden Taşköprülü Râşid'e" tahsis edilmesi istenmişti (BOA. BEO., 1578/118317/5, 3 Eylül 1900).¹⁶ Yine maliyeden emekli olan ve yukarıda adı geçen Hüsni Bey'in boşta kalan maaşının 300 kuruşluk kısmı da, Mâbeyn berberlerinden Kadri Ağa'ya tahsis edilmişti (BOA. BEO., 112/8287/1, 27 Kasım 1892). Mâbeyn hademelerinden Boyabadlı Mustafa Ağa'nın 260 kuruşluk emekli maaşı o öldükten sonra, Kemaleddin Efendi'nin odacılık hizmetinde bulunan "Zağfranbolulu Hasan Ağa bin Halil'e" ayrılmıştı (BOA. BEO., 348/26082/1, 24 Ocak

¹⁶ Kimilerine göre Hacı Ali Ağa, II. Abdülhamid dönemindeki jurnalcılık alışkanlığından hoşnut olmayan ve bunu, kimi zaman birileriyle paylaşan kişilerden olmuştur (Mümtaz 2008: 7).

1894). Fakat bu yöntemin kimi zaman karışıklıklar doğurduğu da olurdu. Örneğin bir defasında, yapılan bir maaş tahsisinin Beşiktaş Sarayı bekçilerinden Ali Ağa'ya mı yoksa Daire-i Hümayûn bekçilerinden Raşid Ağa'ya mı yapıldığı Evkâf-ı Hümayûn Nezâret-i Celîlesi'ne sorulmuştu (BOA. BEO., 1578/118317/1, 7 Kasım 1900).

Mâbeyn görevlilerinin maaşları ile bunlar için yapılan tüm masraflar Hazine-i Hassa tarafından karşılanırdı (Akyıldız 1998: 285). Aylık ücret ödemelerinin toptan değil parça parça yapıldığı ise, II. Abdülhamid döneminin hemen ertesindeki bir yazışmadan anlaşılmaktadır (BOA. BEO., 3624/271752/1, 24 Ağustos 1909).

Mâbeyn çalışanlarına ilave olarak verilen memuriyetlerine ait maaşlar, tayin edildikleri kurumun bütçesine dâhil edilirdi. Mâbeyn'de mütercim olarak görev yapan Louis Sabunci, esas vazifesine “ilâve-i memuriyet olarak 2.000 kuruş maaşla Meclis-i Maarif azalığına tâyin” edildiğinde “tahsisi icab eden maaşın maarif tahsisatına ilâvesi lüzumu mübeyyin” olmuştu. Yani onun maaşını Maarif Nezareti'nin ödemesi gerektiği iyice ortaya çıkmıştı (BOA. BEO., 1985/148855/1, 24 Ocak 1903). Bu isteği, Nezâret-i Umûr-ı Mâliye hemen kabul etmek istememiş, artık kesinleşmiş olan yıllık bütçeye bu gibi ilaveler yapılmasının yasak olduğunu, üstelik bütçeye bir ek göstergenin yansıtılmasının ancak karşılık göstermek suretiyle mümkün olabileceğini belirtmişti (BOA. BEO., 1985/148855/2, 22 Ocak 1903). Mâbeyn Müşiri maaş, rütbe ve tayini mevzularında Daire-i Askeriye'ye, Mâbeyn'deki ek görevi dolayısıyla hak kazandığı maaş konusunda da Hazine-i Hassa'ya bağlıydı. Yine yâverler de, Mâbeyn dışındaki maaşlarını Daire-i Askeriye'den alırlardı (Sırrı 2007: 139, 148). Bununla birlikte 1895 yılında, devlet giderlerinin bir bölümünün vilâyet ve sancaklardan karşılanması girişiminin başarısız olmasından sonra, Mâbeyn'deki yâverlerin maaşlarında 1897-1898 yıllarında bir düzenlemeye gidildi. 1903 yılı Mart ayına gelindiğinde yâverlerin maaşları 320 ile 10.000 kuruş arasında değişiyordu (Karaca 2002: 1104).

3.3. Emekli Maaşları

Emekli olacak Mâbeyn çalışanları için uygun bir maaş belirlenmeye çalışılırdı. Bir defasında evlendirilen Mâbeyn-i Hümayûn bekçilerinden Hüseyin Ağa'yla Ser-seccâde-i Hazret-i ŞehriyârîOdacısı¹⁷ Ali Ağa'ya ve Saray'ın inşaat malzemelerinden sorumlu kısmında çalışan Mustafa Efendi'ye, sırasıyla, 200, 150 ve 100 kuruş maaş düşünülmüştü (BOA. BEO., 2140/160473/1, 15 Ağustos 1903). Ancak başka bir belgede geçtiğine göre yine

¹⁷ İpekten yapılmış seccâdeleri ve işlemeli havluları muhafaza etmekle, cemaat halinde kılınan namazlarda seccâdeleri düzenlemekle (Sırrı 2007: 158), Selâmlık Kapısı'nın önünde nöbetçi, musâhib ve Söğütlü Alayı kumandaniyle beraber nöbet tutmakla (Osmanoğlu 2008: 24), Ramazan aylarında, Saray'daki tüm dairelerin sofalarına, “altın yaldızlı kafesler kurmak, seccâdeler yaymakla” görevli (Ayyıldız 2008: 63) olan Mâbeyn çalışanlarının başındaki kişinin özel hizmetçisi.

Mâbeyn-i Hümâyûn bekçilerinden olan Boyabadlı İbrahim bin Hasan Ağa için uygun görülen emeklilik maaşı ise 100 kuruştur (BOA. BEO., 2639/197906/1, 8 Ağustos 1905).

Kurumda görevli kişilerin çalışırken aldıkları maaşlara oranla emekli aylıkları daha düşük olurdu. Kapıçuhadârı İbrahim Ağa'nın emeklilik maaşı 1876 yılının son aylarında 400 kuruştur (BOA. Y.PRK.SGE., 1/4/2, 31 Ekim 1876). Onun emekli olmadan önceki maaşı 1.000 kuruş civarındaydı. 1899 yılı ortalarında "Tüfengî Bölüğü yüzbaşlarından tekâüdü Nevşehirli Salih Efendi ile Mâbeyn-i Hümâyûn kahvecilerinden Mustafa Ağa'ya şehri 400 kuruş maaş tahsisi" istenmişti (BOA. BEO., 1361/102047/1, 26 Ağustos 1899). Oysa yukarıda bahsedildiği gibi, 1881 yılında bu kısımda göreve alınan birisi 4.300 kuruş maaşla işe başlardı (BOA. BEO., 105/7805/1, 2 Kasım 1892).

Mâbeyn çalışanlarına maaş tahsislerinde olduğu gibi emekli olduklarında veya vefat ettiklerinde kendilerine bağlanacak aylıklarda da karışıklıklar yaşanabilmekteydi. Söz gelimi Mâbeyn'de kâtip olarak görev yaparken vefat eden Kâzım Bey burada işe başlamadan önce, başka kurumlarda çalışmıştı ve üstelik ne buralarda ne de Mâbeyn'de ne zaman göreve başladığına dair bir bilgi mevcut değildi ve bunun araştırılması istenmişti (BOA. BEO., 1793/134459/2, 28 Ocak 1902). Çünkü bu bilgiler özellikle maaşların belirlenmesinde oldukça önemliydi.

Mâbeyn'de Beşinci Kâtip olarak görev yapan Kâmil Bey'in bile, muhtemelen kayınbabası veya üvey babası olan Numan Efendi öldüğü zaman, onun zevcesi Perendiz'e maaş tahsisiyle yetinilmemiş, kız kardeşleri Süreyya ve Mürüvvet hanımlara da üç yüzer kuruş maaş bağlanmıştı (BOA. BEO., 557/41730/1, 23 Ocak 1895). Yine Kurenâ-i Hazret-i Şehriyârîden olup vefat eden bir kişinin boşta kalan 1.000 kuruşluk maaşının 500 kuruşu kayınvalidesi Saide Hanım'a tahsis edilmişti (BOA. İ.ML., 62/20/1, 2 Şubat 1905).

Tüm bunlarla birlikte, tahsis edilen maaşların insanların geçimlerine yetmediği durumlar da yaşanırdı. Bekçi hademeliğinden emekli olan Ahmed Ağa kendisine bağlanan maaşın "kırk dokuz kuruşa tenzil edilmesiyle" artık "temin-i mâişet edemiyordu" ve bu durumu, yazdığı bir dilekçeyle bildirmişti. Sonunda Bâbiâlî "Muhtâcîn Maaşı" almaktayken vefat eden birinin boşta kalan 337 kuruşluk maaşının, Ahmed Ağa'nın maaşına zam olarak tahsis edilmesini uygun bulmuştu (BOA. BEO., 1315/98620/1, 23 Mayıs 1899). Yine, emekli olan Mâbeyn İkinci Kuşçusu İsmail Ağa'ya bağlanmış olan 400 kuruşluk maaşa, onun geçimine yetmediğinden dolayı, "200 kuruş daha zam" istenmişti (BOA. BEO., 2576/193185/1, 15 Mayıs 1905). Musikâ-i Hümâyûn ve Müezzinân tablakârlarından Mehmed Efendi yazdığı dilekçeyle, yirmi yıldır aldığı 40 kuruş maaşın, geçimini daha rahat sağlayacağı bir miktara yükseltilmesini istemişti (BOA. Y.MTV., 91/19/1, 25 Şubat 1894).

Maaşının yetersizliğini belirtirken, görev yerlerinin değiştirilmesini talep eden kişiler de olabiliyordu. Böyle birisi Mâbeyn mütercimleri arasından çıkmıştı. İsminin Sırrı Bey olduğu anlaşılan kişi yazdığı dilekçede “*maaş-ı kemterâne*”sinin yetersizliğinden söz ederken, diğer taraftan da Saray’a yakın olduğundan dolayı daha iyi hizmet edeceğini düşündüğü ve hâlâ boşta olan Maarif Nâzirliği Mektupçuluğuna tayinini istemişti. Üstelik söylediğine göre, onun sınıf-ı sâni rütbesi bu iş için uygundu (BOA. Y.PRK.BŞK., 21/28/1, 31 Mayıs 1891). Bazen de Mâbeyn’de çalışanların yakınlarına hiç maaş bağlanmamış olduğu yine kendilerinin yazdıkları arzuhaller sonucunda ortaya çıkardı. Kâtiplerden Edip Bey’in eşi İsmet Hanım emekli sandığından aylık bağlanmamasından dolayı içine düştüğü olumsuz durumu bildirmiş (BOA. BEO., 2818/211350/1, 1 Mayıs 1906) ve yapılan inceleme sonucunda kendisine sandıktan hiç maaş bağlanmadığı anlaşılmıştı. Ona da Muhtâcîn Maaşı bağlanarak problemin çözülmesi mümkün olmuştu (BOA. BEO., 2833/212449/1, 19 Mayıs 1906). Mâbeyn’e alınan kâtiplerin genelde Mülkiye Mektebi mezunu olmaları, Mülkiye Tekâüd Sandığı Nezâret-i Celîlesi’ne kendi sandığı için Mâbeyn’de çalışan askerlerin maaşlarından %5’lik bir kesinti yapılmasını talep etme noktasında cesaret vermişti. Ancak bu istek, söz konusu askerlerin maaşlarından, öldükten sonra geride kalanlarına geçim temin edecek kadar kesintinin zaten yapılmakta olduğu bildirilerek reddedilmişti (BOA. BEO., 188/14037/1, 25 Nisan 1893).

Mâbeyn kâtiplerinin, önceden çalıştıkları kurumlarda ne kadar süre ve maaşla çalıştıklarının bilgisi, emekli olduklarında veya öldüklerinde yapılacak maaş tahsisi için gerekli olduğu kadar, rütbelerinin anlaşılması için de önemliydi. Üstelik bu durum işi, o şahısla alakalı olarak tutulan genel durum raporlarının da içinde bulunduğu bilgileri içeren eden Rüûs Kayıtları’na (atama kayıtları) kadar götürebilirdi. Bir defasında, bir süre Sadâret Mektûbî Kalemî’nde çalışan Fazıl Bey’in “*hocalık rütbesi, rüûsundan anlaşılmıştı*” (BOA. BEO., 1763/132163/2, 11 Kasım 1901). Aşağıdaki tablo, Mâbeyn’de görev yapan bazı şahısların, Temmuz 1880 ile Şubat 1881 tarihleri arasında aldıkları ücretleri yansıtmaktadır (BOA. Y.PRK.BŞK., 4/56/1, 12 Şubat 1881).

Tablo 3. Mâbeyn-i Hümâyûn'da Görev Yapan Bazı Çalışanların Birkaç Aylık Maaşları
(1880-1881)

Görevli	Tarih Kesiti	Maaş (kuruş)
Başkâtip	Ekim 1880-Şubat 1881	96.000
Kâtib-i sâni	Aralık 1880-Şubat 1881	20.000
Fâzıl Bey	Temmuz 1880-Aralık 1880	42.000
Kâzım Bey	Eylül 1880-Şubat 1881	20.000
Kâmil Bey	Eylül 1880-Şubat 1881	10.000
Şemseddin Bey	Eylül 1880-Şubat 1881	12.500
Cevad Bey	Eylül 1880-Şubat 1881	12.500
Mukayyed Kâmil Bey	Kasım 1880-Şubat 1881	8.700
Vasilaki Bey	Aralık 1880-Şubat 1881	6.000

3.4. Çalışanlara Yapılan Maddî Yardımlar

II. Abdülhamid en yakınında görev yapan insanlara, bir nevî ikramiye diyebileceğimiz yardımlarda bulunulmasını da isterdi. Bu amaçla Mâbeyn çalışanlarına aynî yardımlar yapılırdı ve bunlar oldukça gösterişli olurdu. Örneğin Harem-i Hümâyûn Kapıcısı Mehmed Ağa -ki Tüfengî Bölüğü'ndendi- kendisine ve arkadaşlarına "*en âlâ cinsten olarak*" verilen "*on aded fanilo ceket ile yirmi sekiz çift çorap*" için teşekkürlerini bildirmişti (BOA. Y.PRK.SGE., 3/27/2, 29 Kasım 1888). Bu yardımlardan faydalanan diğer kişiler de gönderilen yardımları aldıklarını gerekli makamlara bildirmişlerdi (BOA. Y.PRK.SGE., 3/27/6, 9 Aralık 1888).¹⁸ Bazen bu yardımların kesildiği görülse de bir müddet sonra yeniden bağlanırdı.¹⁹ Bu başlığı kapatırken aşağıdaki tabloyla, II. Abdülhamid dönemi sonlarında Mâbeyn-i Hümâyûn çalışanlarından kâtiplerin maaş miktarını içeren bilgiler verilmiştir (BOA. Y.PRK., 79/60/1-2, Ekim 1908).

Tablo 4. II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesinden Yaklaşık Altı Ay Önce Mâbeyn-i Hümâyûn Kâtiplerinin Maaşları ve Görev Süreleri

İsmi	Görevi	Rütbesi	Hizmet Süresi (yıl)	Maaşı (lira)
Ali Cevad Bey	Başkâtip	-	-	35.000
Hakkı Bey	Kâtip	Bâlâ	25	8.265
Ahmed Refik	Kâtip	Bâlâ	18	6.790
Fehmi Bey	Kâtip	Bâlâ	17	5.840
Şefik Bey	Kâtip	Evvel	17	5.840

¹⁸ Detaylı bir şekilde isim isim bildirimler için bkz. BOA. Y.PRK.SGE., 3/27/9, 12 Aralık 1888.

¹⁹ II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından az önce kesilen yardımın Abdülhamid zamanında tekrar başlamasına dair bkz. BOA. Y.EE., 5/74/1, 16 Ekim 1879.

Abdurrahman Zeki Bey	Kâtip	Evvel	16	5.650
Sezâî Bey	Kâtip	Evvel	16	5.650
İsmail Bey	Kâtip	Evvel	16	5.650
Mehmed Refet Bey	Kâtip	Evvel	16	5.650
Ecved Bey	Kâtip	Evvel	15	6.400
Mehmed Emin Bey	Kâtip	Evvel-i sâni	13	4.000
Tevfik Bey	Kâtip	Evvel	13	4.000
Vâsîf Bey	Kâtip	Evvel-i sâni	11	3.500
Münir Bey	Kâtip	Evvel-i sâni	11	3.000
İsmail Hakkı Bey	Kâtip	Evvel-i sâni	7	3.000
Hüseyin Naim Bey	Kâtip	Evvel-i sâni	11	3.000
Ömer Lâtîf Bey	Kâtip	Evvel-i sâni	11	3.000
Ali Bey	Kâtip	Sâniye	5	2.000
Ali Necip Bey	Kâtip	Sâlise	4	2.000
Mehmed Kemal Bey	Kâtip	Sâlise	4	2.500
Sadeddin Bey	Kâtip	Sâlise	3	2.000
Nizâmeddin Bey	Kâtip	Sâlise	1	1.200
İbrahim Bey	Kâtip	Evvel-i sâni	(3 hafta)	2.000

4. Çalışanların Başka Vazifelerde Görevlendirilmeleri

4.1. Eski Görevleri Yanında Yurtiçi Görevlendirmeleri

Mâbeyn çalışanları zaman zaman, kendi işleri dışında birtakım görevlendirmelere muhatap olurlardı. Aslında bu durum, II. Abdülhamid'den önce de görülen bir uygulamaydı (Lütfi Efendi 1999: 1012, 1050, 1071). Bir keresinde bir Mâbeyn mütercimi bu görevi uhdesinde kalmak üzere Maarif Mektupçuluğuna atanmıştı (Sırrı 2007: 61). Yine Mâbeyn mütercimlerinden Hakkı Bey “*memuriyet-i hâliyesi uhdesinde kalmak üzere*” vefat etmiş olan Mirliva Nuri Paşa'nın yerine “*Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye âzâlığına*” tayin edilmişti (BOA. BEO., 422/31586/1, 20 Haziran 1894). Mâbeyn-i Hümayûn Mütercim-i sâni ise bu görevine ek olarak Matbuât-ı Ecnebiye Müdürlüğünü uhdesine almıştı (BOA. BEO., 1469/110114/1, 5 Nisan 1900). Yine Mâbeyn mütercimlerinden Şefik Efendi esas vazifesi üzerinde kalarak atama yapılmamış olan Dîvân-ı Umûmiye Komiserliğine atanmıştı (BOA. BEO., 722/540.99/1, 28 Aralık 1895). Kâtip Nuri Bey aslında Reji Komiseri olup, Mâbeyn'e ara sıra uğradı. Mâbeyn'den Kâzım Bey birçok kez yabancı hükümdarların merasimlerine gönderilmişti (Biren 2006: 33, 71, 81, 83). Mâbeyn-i Hümayûn Müşîri Damat Mehmed Ali Paşa aynı zamanda Kapudân-ı Deryalık ve Tophâne Müşîrliğini de birlikte yürütmüştü (Terzi 2007: 26). Müşîr Said Paşa müşîrlik görevine ek olarak 1878 Kânûn-ı Sâni'sinde Bahriye Nâzirliğine atanmıştı (Eğinli Said Paşa 2011: 177-178). II. Abdülhamid'in tahta çıktıktan sonra, V. Murad'ın Mâbeyn-i Hümayûn Müşîri olan ve Bîrûn işlerine pek müdahale etmeyen Nuri Paşa'nın yerine atadığı kişi olan Mahmud Paşa, aynı zamanda Tophâne-i Âmire

nâzırıydı (Cevdet Paşa 2010: 170). Mâbeyn'den Saim Bey 2.500 kuruş maaşla Amedî-i Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'ne icra memuru olarak atanmıştı (BOA. BEO., 2462/184616/1, 13 Aralık 1904). Bir keresinde, “tehlîkeli bir halde bulunan antrepolar hakkında keşfiyât ve tedkikât-ı fenniye icrâ etmek üzere” görevlendirilen kişi, Mâbeyn mimarlarından Daranko Bey'di. Ona yardımcı olarak ise “Fenerlar İdâresi Ser-mühendisi” görevlendirilmişti (BOA. BEO., 1420/106458/1, 19 Aralık 1899).

Mâbeyn'den kimilerinin konaklarının tamiratını ise “Saray Mimarları” yaparlardı. Kurenâdan Osman Bey'in Nişantaşı'nda bulunan konağının bakım-onarımını Ser-mimar Serkiz Bey yapmış ve bunun ne kadar masrafa mal olduğunu da bildirmişti (BOA. Y.MTV., 2/8/1, 19 Ocak 1881). Bununla beraber, Saray mimarlarının her yere yetişmeleri mümkün olmadığı için ilerleyen yıllarda, talep edilen kimi tamirat işlemleri için Ser-kurenâ veya Dârüssaâde Ağasının adının geçtiği bile olacaktır (BOA. Y.MTV., 18/57/1, 18 Temmuz 1918). Mâbeyn görevlilerinin evlerindeki eşya ile konakları için yapılan masraflar ise “Keşif Defterleri” ne kaydedilirdi.²⁰

Başka tür görevlendirme örnekleri olmak üzere, bir gün II. Abdülhamid'in marangozhânesine ait tahtaların bulunduğu yer olan ve adına “Mağaza” denilen kısımda çıkan yangını soruşturma görevi, Mâbeyn'den Ragıp Paşa ile İzzet Paşa'ya verilmişti. Ne var ki günler geçmiş ama gerçek bir türlü ortaya çıkarılamamıştı. En sonunda Feleksû isminde bir kalfanın *çırağa çıkmak* (evlenme talebi) istediği için yangını çıkardığı anlaşılmıştı (Osmanoğlu 2008: 109). Ragıp Paşa'nın görev aldığı tahkikat komisyonlarından birisi de 1878 Çırağan Vak'ası'ndan sonra Saray'ın yanında kurulan çadırlarda çalışan ve başkanlığında Başkâtip Said Paşa'nın bulunduğu araştırma komisyonuydu (Soko 2010: 163). Kâtip Hasan Sırrı Bey ise bir kış mevsiminde, ailesine onun yokluğunda bakılacağı teminatı üzerine, yabancı basın mensuplarına Anadolu'nun Ermeni olaylarının yaşandığı kesimlerinde yapacakları gezide eşlik etmekle görevlendirilmişti. Gittiği her yere ulaştığında bunu, Mâbeyn Başkâtîbeti'ne haber verecekti. Söz konusu kâtip, önceden bir gün bile İstanbul'dan ayrılmasına izin verilmezken, şimdi “ancak iki ayda avdet edebilecekti” (Sırrı 2007: 75-80). Saray tabiplerinden bazıları İstanbul'daki hastanelerden birisinde görevlendirilebilirdi. Mâbeyn doktorlarından Revancıyan Efendi haftada bir kez olmak üzere ve on beş lira ücretle Haseki Nisâ Hastanesi'nde görevlendirilmişti. Ama yalnızca gündüz çalışacaktı (BOA. BEO., 454/33985/1, 12 Ağustos 1894).

Tüm bunlarla birlikte Mâbeyn'de çalışmaktayken, ihtiyaç duyulan ya da münhal olan başka makamlara atanan kimi mâbeyncilerin, atandıkları yerlerde etkili bir şekilde görev

²⁰ Bu defterlere kayıtların, nasıl ve hangi başlıklar altında yapıldığını görmek için bkz. BOA. Y.MTV., 22/154/2, 11 Şubat 1888.

yaptıklarının söylenemeyeceği durumlar da yaşanırdı. Söz gelimi boş kaldığı haber alınan Konya Maarif Müdüriyeti'ne tayin olunan Mâbeyn kâtibi Mustafa Bey “iki seneden beri işsizlik sebebiyle duçâr olduğu hal-i güzârdan halâsı” için Sadâret'e talepte bulunmuştu (BOA. BEO., 450/33703/3, 1894).

Diğer taraftan, bazen görev yerleri değiştirilen kişilerin isimleri yazışmalarda açık olarak yazılmadığı için karışıklıklar yaşanabilirdi. Bir defasında “Burusâ'ya verilen” Hacı İbrahim Efendi ismindeki kâtiplerle, aynı isimli olup Mâbeyn-i Hümâyûn'un Ceb-i Hümâyûn kısmında görev yapan başka bir kişi karışıklığa neden olmuş ve Başkâtip Süreyya Paşa bunun açıklığa kavuşturulmasını istemişti (BOA. Y.PRK.BŞK., 27/76/1, 17 Eylül 1892).

4.2. Eski Görevleri Yanında Yurtdışı Görevlendirmeleri

Mâbeyn Müşîri Said Paşa, bir defasında Sırbistan'la ilgili olarak yapılması düşünülen düzenlemeleri diğer Batılı devletlere de kabul ettirebilmenin bir yolu olarak, gayriresmî bir şekilde İngiltere sefirini ikna etmek üzere İngiltere Büyükelçiliği'ne gönderilmişti (Eğinli Said Paşa 2011: 82). Bir zamanlar Mâbeyn'de çalışmış olan kâtiplerden Ziya Bey, o taraflardaki olayların teftişi için Bosna-Hersek'te görevlendirilmişti (Cevdet Paşa 2010: 77). Öte yandan, Rumeli'ye gönderilen heyetten kimileri oralarda Padişah karşıtı cemiyetlere katılmakla, haklı olarak II. Abdülhamid'in öfkesini üzerlerine çekmişlerdi (Tahsin Paşa 1990: 361).

Yabancı devlet adamlarına armağan edilen imtiyaz nişanlarını genelde Mâbeyn'den görevlendirilen kişiler götürüp teslim ederlerdi. Gittikleri yerde hediye götürdükleri devlet adamına Padişahın selâmını ayrıca iletirlerdi. Bir seferinde Rusya imparatoruna hediyesini götüren Mâbeyn İkinci Kâtibi Kâmil Bey, II. Abdülhamid'in selâmını ve çeşitli konulardaki fikirlerini imparatora ulaştırmak için, orada kendisine rehberlik eden kişiyle çetin bir pazarlığa girişmişti. Çünkü hediye takdim etmeden önce böyle bir görüşmenin geleneksel pratiklere uygun olmadığı bildirilmişti. Ama Kâmil Bey vazgeçmemiş, en sonunda prensin araya girmesiyle imparatorla görüşebilmişti (BOA. Y.EE., 8/28, 10 Nisan 1896). Yine Mâbeyn kâtiplerinden Ali Cevad Bey Avusturya imparatoruna hediye edilen nişanları götürüp teslim etmekle görevlendirilmiş ve oradayken imparatora II. Abdülhamid'in selâmının yanında “Bulgaristan meselesinin bir an evvel hüsn-i sûretle tesviyesi” mesajını da iletmişti. Cevad Bey söz konusu meselenin önündeki en büyük engelin Rusya olduğunu söylemişti. Ayrıca kâtip Harbiye Nâzırı ile de görüşmüştü (BOA. Y.EE., 63/20/1, 13 Nisan 1887). 1897 Osmanlı-Yunan Harbi sırasında Yanya'da çıkan karışıklıkları yerinde araştırma vazifesi, Mâbeyn Müşîri Said Paşa'ya verilmişti (Tahsin Paşa 1990: 66).

Bazen bir hediyein gönderildiği yer imparatorluktan oldukça uzakta ve çok fazla bilinmeyen yerler olabiliyordu. Yâver-i Hazret-i Şehriyârîden Şamlı Azmizâde Sadîk'ül-Müebbed Bey Afrika'nın içlerine kadar yaptığı yolculuk sonunda ancak "*zâviyenîşin Reşâdetlû Şeyh Sünûsî Efendi*"'yi ziyaret ederek Padişahın armağanlarını takdim edebilmişti (*Musavver Newsâl-i Servet-i Fünûn* 1314/1896: 59).

Ayrıca tevdî edilen görevler yapılırken kimi olumsuz şeyler de yaşanabilirdi. Mâbeyn hekimlerinden Marzirin, görevli olarak Rusya'ya doğru yola çıktığında, Fransa tebaasından olan bu hekimin, her zaman yapılan uygulamanın tersine, tüfeğiyle fişeklerine Müdâyene Gümrüğü (ödünç alıp verme gümrüğü) tarafından el konulmuştu. Bu durum Fransa Sefareti'ni rahatsız etmiş ve söz konusu tüfekle fişeklerin iadesi talep edilmişti (*BOA. BEO.*, 775/58124/1, 2 Mayıs 1896). Yine "*Mâbeyn'den mahreç Ahmed Selahaddin tarafından vârid olan*" telgrafnâme onun önce Bombay'a uzaklaştırıldığını ama hemen arkasından Beyrut'a iade kılındığını ifade etmekteydi (*BOA. BEO.*, 238/17823/1, 15 Temmuz 1893). Diğer taraftan, Batı dünyası kendi gelecek anlayışına hizmet etmek üzere herhangi bir meseledeki merakını ilmî zemine çekmenin önemini kavramış bir şekilde daha o yıllarda sürekli konferanslar ve kongreler düzenlerdi. Bu ilmî faaliyetlerden birisi "*Memâlik-i Şarkiyenin ahvâl-i tarihîyesi ve coğrafyasını müzâkere için*" Cenova'da toplanacaktı ve bunun için Devlet-i Aliye'nin görevlendirdiği kişi Mâbeyn kâtiplerinden Kâmil Bey'di. O, kongre zamanı gelmeden önce konferansta sunacağı malumatı elde etmek üzere araştırma yapmak için Tedmür'egitti (*BOA. BEO.*, 414/31025/1, 5 Haziran 1894). Kâtip Kâmil Bey daha sonra Londra'da altıncısı yapılacak olan coğrafya konferansına da katılacaktır (*BOA. BEO.*, 653/48948/1, 13 Temmuz 1895). Bununla birlikte, tahsis edilen harcırahın içine Kâmil Bey'in "*kongre âzâsına keşîde ettiği ziyafet*" dahil olmadığı için banka vasıtasıyla iki yüz lira daha istemişti (*BOA. BEO.*, 1007/75497/1, 15 Ağustos 1897).

5. Aldıkları Ödüller

5.1. Osmanlı Devleti'nden Aldıkları Ödüller

Mâbeyn Kitapçibaşısı Mehmed Bey, oldukça çalışkan ve güvenilir birisi olduğu için kendisine II. Abdülhamid tarafından Mecidî Nişan-ı Hümâyûnu'nun beşinci derecesinden bir kıta hediye edilmişti. Yine Mâbeyn Kapıçuhadârlarından Saffet ve Mustafa beylere yukarıda sayılan aynı özelliklerinden dolayı yine beşinci dereceden nişan verilmişti (*BOA. A.DVN.MHM.*, 14/7/1, t.y.).

Bazı zamanlarda, nişanların verildiği kimseler başka görevlerde vazifeye başlamış olmalarına rağmen nişanlarının hâlâ teslim edilmediği görüldü. Bununla ilgili olarak bir

belgede Binbaşı Halil Bey'in "Yâverân-ı Hazret-i Padişâhîden olduğu esnada inâyet-i ihsan buyurulan dördüncü rütbe Nişan-ı Âlî-i Osmânî Berat-ı Âlîsinin henüz ısdâr buyurulmadığından" bahsedilmişti. Gereğinin yapılması için İkinci Ordu-yu Hümâyûn Müşîriyeti ve Seryâver-i Hazret-i Şehriyârî ile irtibata geçilmişti (BOA. BEO., 259/19374/1, 17 Ağustos 1893). Yine, uzak bir kazada istihdam edilen Komiser Ali Remzi Efendi'ye ihsan edilen "İftihar Madalyası" üzerinden üç yıl geçmesine rağmen eline geçmemişti. Bu durumu Sadâret'e yazdığı bir dilekçeyle bildirmişti (BOA. BEO., 3154/236549/2, 25 Eylül 1907). Aşağıda verilen tabloda 17 Ekim 1871 ile 13 Mart 1879 tarihleri arasında kendilerine nişan verilen Mâbeyn Kitâbeti çalışanlarının isimleri yer almaktadır (BOA. Y.PRK.BŞK., 2/45/1).

Tablo 5. Nişanla Ödüllendirilen Mâbeyn-i Hümâyûn Çalışanları (Ekim 1871-Mart 1879)

Kitâbet Dairesi'nde Görev Yaparken Nişan Verilen Kişiler							
Veriliş Tarihi	Mecidî Nişanın Derecesi	Veriliş Tarihi	Osmânî Nişanın Derecesi	Veriliş Tarihi	Derece	Memuriyete Başlama Tarihi	İsmi
17 Z 95/12 Aralık 1878	İkinci	17 M 96/11 Ocak 1879	İkinci	21 C 95/22 Haziran 1878	Evvel-i evvel	9 Z 95/4 Aralık 1878	Başkâtip Rıza
-	Üçüncü	-	İkinci	7 RA 92/13 Nisan 1875	Evvel-i evvel	16 R 95/19 Nisan 1878	Tahrîrât-ı Ecnebiye Kâtibi Münir Efendi
-	Üçüncü	19 RA 96/13 Mart 1879	Üçüncü	16 Ş 95/15 Ağustos 1878	Evvel-i evvel	16 R 95/19 Nisan 1878	2. Kâtip Süreyya Bey
12 Z 94/18 Aralık 1877	Üçüncü	12 Ş 95/11 Ağustos 1878	Üçüncü	16 Ş 95/15 Ağustos 1878	Evvel-i evvel	16 R 95/19 Nisan 1878	3. Kâtip Nuri Bey
2 Ş 88/17 Ekim 1871	Üçüncü	26 R 94/10 Mayıs 1877	Dördüncü	3 C 94/15 Haziran 1877	Evvel-i evvel	8 S 84/11 Haziran 1867	4. Kâtip Fazıl Bey
7 Z 92/4 Ocak 1876	Üçüncü	26 R 94/10 Mayıs 1877	Dördüncü	3 C 94/15 Haziran 1877	Evvel-i evvel	21 Ş 89/24 Ekim 1872	5. Kâtip Hasan Bey

16 Ş 95/15 Ağustos 1878	Dördüncü	26 R 94/10 Mayıs 1877	Dördüncü	26 ZA 94/2 Aralık 1877	Mütemâyiz	15 ZA 94/21 Kasım 1877	Daire-i Kitâbet Memuru Aziz Bey
16 Ş 95/15 Ağustos 1878	Dördüncü	26 R 94/10 Mayıs 1877	Dördüncü	5 Z 94/11 Aralık 1877	Mütemâyiz	5 B 94/16 Temmuz 1877	Daire-i Kitâbet Memuru Mahmud Bey
5 Z 94/11 Aralık 1877	Dördüncü	26 R 94/10 Mayıs 1877	Dördüncü	24 CA 92/28 Haziran 1875	Mütemâyiz	5 B 94/16 Temmuz 1877	Daire-i Kitâbet Memuru Şâzi Bey

5.2. Yabancı Devletlerden Aldıkları Ödüller

Mâbeyn çalışanlarına II. Abdülhamid'den aldıkları hediye ve ödüllerin yanında, yabancı ülkelerden de devlet nişanı verilirdi. Bu, onların sahip oldukları konumun içte olduğu kadar, Osmanlı dışı dünyada da saygıdeğer olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Yabancı devletler tarafından hediye edilen nişanlar kendilerine mahsus isimler taşırdı. Mâbeyn kâtiplerinden İzzet Bey ile yâverandan Ferîk Ahmed Celaleddin Paşa'ya Romanya tarafından ikinci rütbeden Romanya Kraliyet Nişanı verilmişti (BOA. BEO., 892/66881/1, 6 Ocak 1897). Mâbeyn çalışanlarından Fehmi Bey'e İran tarafından *Şir u Hurşid Nişanı* takdim edilmişti (BOA. BEO., 1903/142671/1, 10 Ağustos 1902). Osmanlı'nın Stockholm'de görev yapan İsveç Sefiri Şerif Paşa da bulunduğu ülkenin nişanlarından birisiyle ödüllendirilen kişilerdendi (BOA. BEO.,3497/262251/1, 21 Şubat 1909).

Yabancı devlet nişanı alabilmek için mutlaka Mâbeyn-i Hümâyûn'un kendi hiyerarşisi içerisinde yüksek bir vazifede olmak gerekmezdi. Üstelik, çalışanların yakınları bile söz konusu nişanlara sahip olabilirlerdi. Örneğin bir belgede, Mâbeyn-i HümâyûnÇiçekçibaşısı Mösyö Mihigok'un "*bahçroan oğluna Karadağ hükûmeti cânibinden îtâ olunan beşinci rütbe Danilo Nişanı'nın kabul ve lede-l-icab ta'liki hususu...*"ndan bahsedilmekteydi (BOA. BEO., 1527/114505/1).

Sonuç

Çok uluslu ve çok dinli bir nüfusu içerisinde barındıran Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılla çok sıkıntılı şartlar altında karşılaştı. Bu durumun Osmanlı için siyaset zeminindeki en yıpratıcı olgusu, milliyetçilik akımının hızla yükselmesi ve yayılmasıydı. Diğer bir olumsuz olgu ise, yüzyılların birikimiyle tarihin hiçbir döneminde görülmediği kadar hızlı ve büyük bir atılım yapan Batı bilim ve tekniği karşısındaki çaresizliği oldu. Bunlara ilaveten özellikle

Kırım Savaşı'yla alınmaya başlanan ve her seferinde gittikçe büyüyen dış borçlar, vahim durumun ekonomik yönünü oluşturdu.

II. Abdühamid bu şartlar altında tahta çıktı ve devletin olumsuz halinin güçlü bir yönetim merkezini zorunlu kıldığını gördü. Bunun için öncelikle anayasayı askıya aldı. Ardından yeni yönetim merkezini Dolmabahçe Sarayı'ndan Yıldız Sarayı'na taşıdı.

II. Abdülhamid'in düşündüğü yönetim biçiminin etkin olabilmesi, bunu kendisi aracılığıyla başarabileceği yeni bir yönetim organizasyonuna bağlı olmasının yanında, bu organizasyonun sarayda olmasına da bağlıydı. Böylece, aslında kavram olarak 1670'li yıllardan beri varolan ve III. Selim'den itibaren kurumsal çizgileri iyice belirginleşmeye başlayan Mâbeyn, II. Abdülhamid tarafından saltanatının ilk yarısında, onun gerek şahsî gerekse devlet işlerini idare edebileceği bir yapıya kavuşturuldu.

Mâbeyn-i Hümayûn'a alınacak personel seçiminde II. Abdülhamid kadar onun güvendiği devlet adamları da etkili olurdu. Bunun yanında, kendinden önceki padişahlar zamanında söz konusu kurumda görev yapan kişiler veya onların yakınları Padişahın gözünde Mâbeyn'de görev yapabilecek denli güvenilir insanlardı.

Mâbeyn'in günlük çalışma sistemi belli kurallar dahilinde işlerdi. Yönetim tüm yönleriyle sarayda, dolayısıyla Mâbeyn'de toplandığı için giriş çıkış kurallarından yazışmalarda ve merasimlerde uyulması gerekli tüm kurallara kadar bir düzen söz konusuydu.

Mâbeyn çalışanlarının maaşları genelde iyi düzeydeydi. Buna ek olarak bu kişiler II. Abdülhamid tarafından nişan, madalya, elbise gibi ödüllerle onurlandırılırlardı. Bazen yabancı devletlerin değerli nişan ve madalyalarıyla ödüllendirildikleri de olurdu. Fakat bu olumlu tablo, çalışanlardan bazıları için emekli olduklarında olumsuz yönde değişir ve maaşlar yarı yarıya, bazen daha fazla düşerdi. Bu durum emekli Mâbeynciler tarafından dilekçe verilerek gerekli makamlara iletmeye çalışılırdı.

Mâbeyn personeli bazen, çeşitli konulardaki konferans, teftiş vb. gibi, bağlı buldukları birimin dışındaki görevlere de atanabilirlerdi. Söz konusu çalışanların göreve gittikleri yerlerde maddî anlamda rahat edebilecekleri bir tahsisat kendilerine sağlanırdı.

Mâbeyn'de çalışan kişiler arasında bir mukayese yapıldığında görülen en büyük çelişkilerden birisi, Mavroyeni Paşa gibi ilmî olarak kendini ispatlayanlar ile, kimi zaman Mâbeyn'in bazı yerlerinde toplanarak önemli dış-politik meseleleri bile bir çırpıda halledecek çözümleri, yine bir çırpıda ortaya atabilen insanların aynı yerde görev yapmalarıydı. Bununla birlikte, çalışanların sadakatli olması, II. Abdülhamid'i ve dolayısıyla

devleti güçlü kılacak olan değerli bir özelliği ve Padişah, tahttan indirilinceye kadar Mâbeyn çalışanlarının sadakatini büyük oranda sağlayabildi.

Ek Tablo: Mâbeyn-i Hümâyûn Personeli (1877-1918)²¹

Görevliler	Salnâmeler									
	1877	1878	1879	1881	1882	1897	1898	1906	1910	1918
Serkurenâ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2. Mâbeynci	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
3. Mâbeynci	1	1	1	1	-	-	-	-	1	1
4. Mâbeynci	1	1	1	1	-	-	-	-	-	1
5. Mâbeynci	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-
6. Mâbeynci	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-
7. Mâbeynci	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-
8. Mâbeynci	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Mâbeynci	-	-	-	-	7	6	6	7	-	-
Hazinedâr Vekili	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Dârüssaâde Ağası	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-
Sermusâhib	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-
İmam-ı evvel	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
İmam-ı sâni	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Başkâtip	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2. Kâtip	1	-	1	1	1	1	1	1	-	-
3. Kâtip	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-
4. Kâtip	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-
5. Kâtip	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-
6. Kâtip	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
7. Kâtip	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-
8. Kâtip	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-
Kâtip	4	8	4	2	2	25	25	23	4	4
Mütercim	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Sermimar	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-
Seresvâbi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Tahrîrât-ı Ecnebiye Kâtibi	-	-	1	1	1	1	1	1	-	-
Teşrifât-ı Hümâyûn Müdürü	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-
Hazine-i Hassa-ı Hümâyûn Kethüdâsı	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-
Mâbeyn-i Hümâyûn Müdürü	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1
Mâbeyn-i Hümâyûn Müdür-i evveli	-	-	1	1	1	1	1	1	-	-
Mâbeyn-i Hümâyûn Müdür-i sâni	-	-	-	1	1	1	1	1	-	-

²¹ SDAO, D02467. H.1294/M.1877, 98-100, 1295/1878, 93-96, 1296/1879, 38-40, 1298/1881, 93-99, 1299/1882, 82-88, 1315/1897, 85-106, 1316/1898, 92-111, 1324/1906, 117-161, 1326/1910, 75-81, 1334/1918, 93-103.

Istabl-ı Âmire Müdürü	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Bekçiler Müdürü	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Kapıcılar Kethüdâsı	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-
Bâbüssaâde Ağası	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-
Harem-i Hümâyûn Masârifât Nâzırı	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-
Hasoda Kethüdâsı	1	1	1	-	-	1	1	1	-	-
Hazine-i Hümâyûn Kâtibi	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-
Ebniye-i Seniyye Kalfası	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Hırka-i Saâdet Serhademesi	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-
Rükûb-ı Şâhâneye Mahsus Sefâin Komodoru	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Seretibbâ	1	1	1	1	1	1	1	-	1	1
Ceb-i Hümâyûn Kâtibi	1	1	1	1	1	1	1	-	1	1
Hazine-i Hassa ve Muhasebe-i Şâhâne Feriği	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1
Ertuğrul Vapur-ı Hümâyûn Süvârisi	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Maiyet-i Seniyye Bölük Kumandanı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Maiyet-i Seniyye Piyâde Taburu Bölük Kumandanı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Maiyet-i Seniyye Süvâri Bölüğü Kumandanı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Hazine-i Hassa Müşîri	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Kapı Çukadâr-ı evveli	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-
Kapı Çukadâr-ı sânisî	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-
Telhis-i evvel	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-
Telhis-i sâni	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-
Ertuğrul Vapur-ı Hümâyûn Süvârisi	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Mâbeyn-i Hümâyûn Feriği	1	1	-	1	1	1	-	1	-	-
Hazine-i Hassa Memuru	-	-	-	17	31	66	62	112	28	45
Musâhib-i Hümâyûn Feriği	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Seryâver	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Mâbeyn-i Hümâyûn Memurîn-i Zâbitân-ı Askeriye	23	33	-	-	-	-	-	-	-	-
Yâverân-ı Kirâm-ı Hazreti Şehriyârî	-	-	34	10	12	26	30	20	4	6
Yâverân-ı Hazreti Şehriyârînin Hayvanâtına Memur	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Yâverân-ı Hazreti Şehriyârî Kâtibi	-	-	-	-	-	2	2	1	-	-
Yâverân-ı Hazreti Şehriyârî Evrak Memuru	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-
Yâverân-ı Harb Hazreti Şehriyârî	-	-	5	48	57	149	172	359	-	-
Fahrî Yâver	-	-	-	16	18	128	117	77	7	4

Kanat – Mâbeyn-i Hümâyûn'un Çalışma Usulleri

Teftiş-i Umûmî-i Askeriye Komisyonu	-	-	-	-	-	35	34	45	-	-
Maiyet-i Seniye Erkân-ı Harb Heyeti	-	-	-	-	-	-	-	16	-	-
Şehzâde Ders Nâzırı	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-
Yâverân-ı Hazreti Şehriyârî Esvâbî Emîni	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Toplam	59	70	78	134	160	466	476	686	57	76

Kaynakça**Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri**

- BOA, İ.DH., 739/60479/1. 27 Cemâziyelevvel 1293/20 Haziran 1876.
BOA, Y.PRK. SGE. 1/4/2. 12 Şevval 1293/31 Ekim 1876.
BOA, İ.DH. 742/60683/1. Safer 1294/Mart 1877.
BOA, Y.PRK.BŞK., 1/36/2. 16 Teşrîn-i evvel 1293/28 Ekim 1877.
BOA, Y.PRK.SGE., 1/13/1. H. 1294/M. 1877-1878.
BOA, Y.PRK.BŞK., 1/36/1. 21 Temmuz 1294/2 Ağustos 1878.
BOA, Y.EE. 72/11/1. 3 Muharrem 1297/17 Aralık 1879.
BOA, İ.DH. 779/63390/1. 19 Mayıs 1296/31 Mayıs 1880.
BOA, Y.MTV., 2/8/1. 7 Kânûn-ı sâni 1296/19 Ocak 1881.
BOA, Y.PRK.BŞK., 4/56/1. 12 Rebiülevvel 1298/12 Şubat 1881.
BOA, Y.PRK. SGE. 1/62/1. 14 Mart 1297/26 Mart 1881.
BOA, Y.PRK. BŞK. 4/75/1. Nisan 1297/Nisan 1881.
BOA, İ.DH. 972/76751/1. 30 Teşrin-i sâni 1301/12 Aralık 1885.
BOA, İ.DH. 1016/80182/1. 29 Kânûn-ı evvel 1302/10 Ocak 1887.
BOA, Y.EE., 63/20/1. 1 Nisan 1303/13 Nisan 1887.
BOA, Y.MTV., 22/154/2. 30 Kânûn-ı sâni 1303/11 Şubat 1888.
BOA, Y.PRK. SGE. 3/27/2. 17 Teşrin-i sâni 1304/29 Kasım 1888.
BOA, Y.PRK.SGE., 3/27/6. 27 Teşrîn-i sâni 1304/9 Aralık 1888.
BOA, Y.PRK.SGE., 3/27/9. 30 Teşrîn-i sâni 1304/12 Aralık 1888.
BOA, Y.PRK.PT., 5/57/1. 3 Teşrîn-i evvel 1305/15 Ekim 1889.
BOA, Y.PRK.BŞK., 21/28/1. 19 Mayıs 1307/31 Mayıs 1891.
BOA, Y.PRK.BŞK., 27/76/1. 5 Eylül 1308/17 Eylül 1892.
BOA, BEO. 105/7805/1. 21 Teşrin-i evvel 1308/2 Kasım 1892.
BOA, BEO. 112/8287/1. 15 Teşrin-i sâni 1308/27 Kasım 1892.
BOA, BEO. 188/14037/1. 13 Nisan 1309/25 Nisan 1893.
BOA, BEO., 238/17823/1. 3 Temmuz 1309/15 Temmuz 1893.
BOA, BEO., 259/19374/1. 5 Ağustos 1309/17 Ağustos 1893.
BOA, BEO. 348/26082/1. 12 Kânûn-ı sâni 1309/24 Ocak 1894.
BOA, Y.MTV. 91/19/1. 19 Şaban 1311/25 Şubat 1894.
BOA, Y.MTV. 91/19/4. 13 Şubat 1309/25 Şubat 1894.
BOA, BEO., 414/31025/1. 24 Mayıs 1310/5 Haziran 1894.
BOA, BEO., 422/31586/1. 8 Haziran 1310/20 Haziran 1894.
BOA, BEO., 454/33985/1. 31 Temmuz 1310/12 Ağustos 1894.
BOA, BEO., 450/33703/3. 1310/1894.
BOA, BEO. 557/41730/1. 11 Kânûn-ı sâni 1310/23 Ocak 1895.
BOA, Y.PRK. BŞK. 40/3/1. 9 Şubat 1310/21 Şubat 1895.
BOA, BEO., 650/48744/1. 26 Haziran 1311/8 Temmuz 1895.
BOA, BEO., 653/48948/1. 1 Temmuz 1311/13 Temmuz 1895.

- BOA, BEO.*, 722/540.99/1. 16 Kânûn-ı evvel 1311/28 Aralık 1895.
BOA, BEO. 725/54371/1. 20 Kânûn-ı evvel 1311/1 Ocak 1896.
BOA, Y.EE., 8/28. 26 Şevval 1313/10 Nisan 1896.
BOA, BEO., 775/58124/1. 20 Nisan 1312/2 Mayıs 1896.
BOA, BEO., 1597/119715/1. 2 Kânûn-ı evvel 1312/14 Aralık 1896.
BOA, BEO., 892/66881/1. 25 Kânûn-ı evvel 1312/6 Ocak 1897.
BOA, BEO., 1007/75497/1. 3 Ağustos 1313/15 Ağustos 1897.
BOA, BEO., 1269/95118/1. 8 Şubat 1314/20 Şubat 1899.
BOA, BEO. 1315/98620/1. 11 Mayıs 1315/23 Mayıs 1899.
BOA, BEO. 1361/102047/1. 14 Ağustos 1315/26 Ağustos 1899.
BOA, BEO., 1420/106458/1. 7 Kânûn-ı evvel 1315/19 Aralık 1899.
BOA, BEO., 1469/110114/1. 23 Mart 1316/5 Nisan 1900.
BOA, BEO., 1527/114505/1. 18 Temmuz 1316/31 Temmuz 1900.
BOA, BEO. 1578/118317/5. 21 Ağustos 1316/3 Eylül 1900.
BOA, BEO., 1566/117413/1. 4 Teşrin-i evvel 1316/17 Ekim 1900.
BOA, BEO. 1578/118317/1. 25 Teşrin-i evvel 1316/7 Kasım 1900.
BOA, BEO., 1597/119715/2. 24 Teşrin-i sâni 1316/7 Aralık 1900.
BOA, BEO., 1616/121896/2. 13 Şubat 1316/26 Şubat 1901.
BOA, BEO., 1635/122591/1. 8 Mart 1317/21 Mart 1901.
BOA, BEO. 1763/132163/2. 29 Teşrin-i evvel 1317/11 Kasım 1901.
BOA, BEO. 1793/134459/2. 15 Kânûn-ı sâni 1317/28 Ocak 1902.
BOA, İ. DH. 1394/22/1. 9 Mart 1318/22 Mart 1902.
BOA, BEO., 1821/136535/2. 18 Mart 1318/31 Mart 1902.
BOA, BEO., 1821/136535/1. 19 Mart 1318/1 Nisan 1902.
BOA, BEO., 1903/142671/1. 28 Temmuz 1318/10 Ağustos 1902.
BOA, BEO. 1985/148855/2. 9 Kânûn-ı sâni 1318/22 Ocak 1903.
BOA, BEO. 1985/148855/1. 11 Kânûn-ı sâni 1318/24 Ocak 1903.
BOA, BEO. 2125/159348/1. 14 Temmuz 1319/27 Temmuz 1903.
BOA, BEO., 2140/160473/1. 2 Ağustos 1319/15 Ağustos 1903.
BOA, Y.EE., 14/104/1. 18 Ağustos 1320/31 Ağustos 1904.
BOA, BEO., 2462/184616/1. 30 Teşrin-i sâni 1320/13 Aralık 1904.
BOA, İ. ML. 62/20/1. 20 Kânûn-ı sâni 1320/2 Şubat 1905.
BOA, BEO., 2576/193185/1. 2 Mayıs 1321/15 Mayıs 1905.
BOA, Y.EE., 861 No'lu *Umûmî Kayd-ı Mahsus Defteri*, 861.18. 13 Haziran 1321/26 Haziran 1905.
BOA, BEO. 2639/197906/1. 26 Temmuz 1321/8 Ağustos 1905.
BOA, BEO., 2781/208515/1. 1 Mart 1322/14 Mart 1906.
BOA, BEO. 2818/211350/1. 18 Nisan 1322/1 Mayıs 1906.
BOA, BEO. 2833/212449/1. 6 Mayıs 1322/19 Mayıs 1906.
BOA, BEO. 2926/219432/2. 2 Eylül 1322/15 Eylül 1906.
BOA, BEO. 2926/219432/1. 28 Eylül 1322/11 Ekim 1906.

- BOA, BEO., 3154/236549/2. 12 Eylül 1323/25 Eylül 1907.
BOA, BEO., 3220/241436/1. 17 Kânûn-ı evvel 1323/30 Aralık 1907.
BOA, BEO., 3233/242442/3. 7 Kânûn-ı sâni 1323/20 Ocak 1908.
BOA, BEO. 3267/244958/1. 25 Şubat 1323/9 Mart 1908.
BOA, Y.PRK. 79/60/1-2. Şevval 1326/Ekim 1908.
BOA, BEO., 3497/262251/1. 8 Şubat 1324/21 Şubat 1909.
BOA, BEO. 3548/266047/1. 20 Nisan 1325/3 Mayıs 1909.
BOA, BEO. 3624/271752/1. 11 Ağustos 1325/24 Ağustos 1909.
BOA, HR.SAİD., 21/27/1. 19 Eylül 1325/2 Ekim 1909.
BOA, Y.MTV., 18/57/1. 9 Şevval 1336/18 Temmuz 1918
BOA, Y.EE. 10/28. Tarihsiz.
BOA, Y.PRK.BŞK., 1/51/1. Tarihsiz.
BOA, Y.EE., 110/22/1. Tarihsiz.
BOA, A.DVN.MHM., 14/7/1. Tarihsiz.
BOA, DH.SAİD., 18/130. Tarihsiz.
BOA, İ.MBH., 4/13/1. Tarihsiz.
BOA, Y.PRK.BŞK., 2/45/1. Tarihsiz.

Araştırma Eserler

- ALİ SAİD. (1994). *Saray Hatıraları, Sultan Abdülhamid'in Hayatı*. (Haz. Ahmet Nezh Galitekin). İstanbul: Nehir Yayınları.
- AYYILDIZ A. (2008). *II. Abdülhamid Dönemi Saray Merâsimleri*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- BALCI S. (2013). *Bâbüâlî Tercüme Odası* (Yayınlanmış Doktora Tezi). İstanbul: Libra Kitap.
- BİREN T. (2006). *Bürokrat Tevfik Biren'in Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütâreke Hâtırâları I-II*, F. R. Hürmen (Haz.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- BOLAYIR A. E. (2007). *Hâtırâlar*. M. K. Özgül (Haz.). Ankara: Hece Yayınları.
- BÖLÜKBAŞI Ö. F. (2005). *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifât, II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- CEVDET PAŞA. (2010). *Ma'rûzât, Sultan Abdülhamid'e Arzlar*. Y. Halaçoğlu (Yay. Haz. ve Sad.). İstanbul: Bâbüâlî Kültür Yayınları.
- DORYS G. (1907). *Abdulhamid Intime*. Paris: Ancienne Libraire Tresse & Srock.
- EĞİNLİ SAİD PAŞA. (2011). *II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hâtırâtı I-II (1876-1880)*. D. Erkan (Haz.). İstanbul: Bengi Yayınları.
- ELDEM E. (2004). *İftihar ve İmtiyaz, Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Ofset Yapımevi.

- ERASLAN C. (1995). *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- FİNDLEY C. V. (2011). *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GEORGEON F. (2006). *Sultan Abdülhamid*. A. Berktaş (Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayınları.
- GENCER B. (2014). *İslâm'da Modernleşme (1839-1939)*. Ankara: Doğubatu Yayınları.
- HASLİP J. (2001). *Bilinmeyen Sultan II. Abdülhamid*. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- KARAL E. Z. (2011). *Büyük Osmanlı Tarihi V-IX*. VIII, Ankara: TTK Basımevi.
- KODAMAN B. (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: TTK Yayınları.
- KOLOĞLU O. (2004). *Abdülhamit ve Masonlar* (5. Baskı). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- KUNERALP S. (2013). *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli (1839-1922), Prosopografik Rehber*. İstanbul: ISIS Yayınları.
- LÜTFİ EFENDİ. (1999). *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi I-VIII* (1. Baskı). (Yay. Haz. Yücel Demirel). İstanbul: Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları.
- MAYAKON İ. M. (2010). *Yıldız'da Neler Gördüm?*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- MCCULLAGH F. (2005). *Abdülhamid'in Düşüşü, Osmanlı'nın Son Günleri*. N. Önol (Çev.). İstanbul: Epsilon Yayınları.
- MÜMTAZ A. S. (2008). *Sultan II. Abdülhamid ve Zamanı*. İ. Dervişoğlu (Haz.). İstanbul: Kapı Yayınları.
- OSMANOĞLU A. (2008). *Babam Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- OSMANOĞLU Ş. (2007). *Babam Abdülhamid, Saray ve Sürgün Yılları*. İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayınları.
- ÖKE M. K. (1983). *İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- ÖRİKAĞASIZÂDE Hasan Sırrı. (2007). *Sultan Abdülhamid Devri Hâtıraları ve Saray İdaresi*. A. A. Yörük (Haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÖZBEK N. (2011) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet; Siyâset, İktidar ve Meşruiyyet (1876-1914)* (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- PAKALIN M. Z. (1983). *Mâbeyn Başkâtibi. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları.
- REY A. R. (2007). *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*. N. Ö. Akın (Haz.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

SOKO Z. Ş. (2010). *Sultan Abdülhamid*. Y. S. Karakışla (Yay. Haz.). İstanbul: Akıl-Fikir Yayınları.

TAHSİN PAŞA. (1990). *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hâtıraları*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

TERZİ A. T. (2007). *Hazine-i Hassa Nezâreti*. Ankara: TTK Yayınları.

Makaleler, Ansiklopedi Maddeleri ve Kitap Bölümleri

AKYILDIZ A. (1998). Mâbeyn-i Hümâyûn. *TDVİA I-XLIV* içinde (c. XXVII, ss. 283-286). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

AKYILDIZ A. (1999). II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Bâbiâlf'yle İlişkileri. *Osmanlı I-XII* içinde (c. II, ss. 286-297). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

BAYUR H. (1971). Yeni Bulunmuş Bazı Belgelerin Işığında Kâmil Paşa'nın Siyasal Durumu. *Bellekten*, cilt: XXXV, sayı: 137, ss. 61-112.

FİNDLEY C. V. (2008). The Tanzimat. *The Cambridge History of Turkey* in (v. IV, pp. 11-37). London: Cambridge at the University Press.

KARACA A. (2002). Saray'da/Mâbeyn-i Hümâyûn'da Yâverlik Kurumu. *Türkler I-XXI* içinde (c. XIII, ss. 610-628). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

KÜÇÜK C. (1998). Abdülhamid II. *TDVİA I-XLIV* içinde (c. I, ss. 216-224). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

SEYİTDANLIOĞLU M. (2012). Tanzimat Dönemi'nde Yüksek Yargı ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye. Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Aslantaş (Ed.). *Adalet Kitabı* içinde (ss. 255-270). Ankara: Kadim Yayınları.

WASTI T. (1996). The Last Chroniclers of the Mâbeyn. *Middle Easter Studies*. Vol. 32, Nr. 2, 1 nr. fn., Taylor & Francis, Ltd. 1996, pp. 1-29.

Salnâmeler

Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmânîyye, D02467. H. 1294/M. 1877, Def'a 32; H. 1295/M. 1878, Def'a 33; H. 1296/M. 1879, Def'a 34; H. 1298/M. 1881, Def'a 36; H. 1299/M. 1882, Def'a 37; H. 1315/M. 1897, Sene 53; H. 1316/M. 1898, Def'a 54; H. 1324/M. 1906, Def'a 62; H. 1326/M. 1910, Def'a 65; H.1334/M. 1918, Def'a 68.

Musavver Nevsâl-i Servet-i Fünûn, 1314/1896.

Makalenin Geliş Tarihi: 03.07.2018

Makalenin Kabul Tarihi: 10.07.2018

**DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI PERSONEL YETERLİKLERİ BAĞLAMINDA
İLAHİYAT FAKÜLTESİ LİSANS PROGRAMLARININ İŞLEVSELLİĞİ**
THE FUNCTIONALITY OF THE THEOLOGY FACULTY PROGRAMS IN THE CONTEXT OF
PERSONNEL QUALIFICATIONS THE PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS

*Hacı Mustafa Kiriş**

Özet

Türkiye’de din ile ilgili en üst düzeyde vazife icra eden Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) ve ilahiyat fakültesinin birbiriyle sürekli işbirliği halinde bulunması kaçınılmazdır. 2017 yılı sonu verilerine göre DİB personelinin % 64,4 oranında büyük bir kısmının ilahiyat lisans ve ön lisans mezunu olması, bu ilişkiyi daha da güçlü hale getirmektedir.

Günümüzde birçok kurum, bünyesinde görev yapacak olan personelin istihdamı ve daha yüksek bir performansla görevini yerine getirmesi amacıyla kurumda görev yapacaklar için “personel yeterlikleri” belirlemektedir. DİB da toplumun ihtiyaç duyduğu din hizmetlerinin daha etkin ve kaliteli bir biçimde sunulabilmesi amacıyla belirlediği personel yeterliklerine 2014 yılında şimdiki mevcut şeklini vermiştir.

Mezunlarının önemli bir kısmı DİB’nda görev alan ilahiyat fakültesi, DİB’nın belirlemiş olduğu bu yeterlikleri ne oranda dikkate almaktadır? Fakültenin programında bu yeterliklere ne kadar yer verilmekte ve bu fakülteden mezun olanlar DİB personel yeterlikleri konusunda ne derece yeterli olmaktadır? Bu çalışmanın amacı, DİB’nın, bünyesinde çalışacak personel için belirlemiş olduğu yeterliklerin, ilahiyat fakültesi lisans programlarından mezun olan/olacak öğrencilere fakültede kazandırılıp kazandırılmadığını, şayet kazandırılıyorsa bunun ne düzeyde gerçekleştiğini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: *Diyanet İşleri Başkanlığı, Personel Yeterlikleri, İlahiyat Fakültesi, Fakülte Programı, Yeterlik*

Abstract

Many institutions today, for the purpose of employment staff to serve in itself and performing with high performance, for their duty at the institution determines staff competencies.

The Presidency of Religious Affairs, for the purpose of to be presented in a more efficient and quality format religion services the community needs has determined staff competencies in 2014.

The Faculty of Theology employed a big part of its graduates in Presidency of Religious Affairs, how much do it consider these competencies that the Presidency of Religious Affairs has determined? How much is given to these competencies in the faculty's curriculum and

* Dr. Öğr. Üyesi, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0002-1731-7325, mustafakiris@cumhuriyet.edu.tr

those who graduated from this faculty how they are adequately qualified in the staff competencies of the department of Presidency of Religious Affairs?The purpose of this study is to put forth how much the proficiency of the Presidency of Religious Affairs is taught to the students of Faculty of Theology.

Keywords: *Presidency of Religious Affairs, Staff Competence, Faculties of Teology, Faculty Curriculum, Competence*

Giriş

Günümüzde birçok kurum, bünyesinde görev yapacak olan personelin seçimi, istihdamı, daha yüksek bir performansla görevini yerine getirmesi ve denetimi gibi konularda bir standartın oluşturulması ve neticede iş veriminin artırılması gibi amaçlarla “yeterlik” konusunu önemsemekte ve bu amaçla, kurumda görev yapacaklar için “personel yeterlikleri” belirlemektedir. Bu bağlamda 2010 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı, kendi bünyesinde görev yapan/yapacak personelin görevlerini daha etkin biçimde yerine getirebilmeleri için birtakım niteliklerin şart koşulduğu personel yeterliklerini belirlemiştir.¹ Ancak bu yeterlikler, daha sonra üzerinde bazı çalışmalar ve değişiklikler yapılarak 2014 yılında bugünkü mevcut halini almıştır.²Konumuzun kapsamı bağlamında ele alacağımız DİB personeli vaiz, Kur’an kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin-kayyım kadrolarıdır. Araştırmada ilahiyat fakültesi öğretim programlarının, söz konusu din hizmetleri personeli için belirlenen yeterlikleri öğrencilere hangi düzeyde kazandırdığı belirlenmeye çalışılacaktır.

Problem

Araştırmanın temel problemi, ilahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın belirlemiş olduğu personel yeterliklerine sahip olup olmadıklarına ilişkin algıları, şayet sahiplerse bunun ne oranda olduğudur.

Alt Problemler

1. İlahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın belirlediği “ortak genel kültür yeterlikleri”ne sahip olma düzeyleri;
 - a) Genel kültür yeterlikleri
 - b) Dini genel kültür yeterlikleri bakımından nedir?

¹ T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Yeterlikleri, Ankara 2010.

² T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Program Geliştirme Daire Başkanlığı)DİB Personel Yeterlikleri, Ankara 2014.

2. İlahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çeşitli görevler (vaiz, Kur'an kursu öğreticisi, imam-hatip, müezzin-kayyum) için belirlediği "temel ve özel yeterlikler"e sahip olma düzeyleri;
 - a) İletişim ve yöntem yeterlikleri
 - b) Temel İslam bilimleri yeterlikleri
 - c) Din ve dini oluşumları değerlendirme yeterlikleri
 - d) Dini merasim yeterlikleri
 - e) Kur'an surelerini ezberleme yeterlikleri bakımından nedir?
3. İlahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, DİB Personel yeterliklerine sahip olma durumu, cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?
4. İlahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, DİB Personel yeterliklerine sahip olma durumu, yaşa göre farklılaşmakta mıdır?
5. İlahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, DİB Personel yeterliklerine sahip olma durumu, mezun oldukları liseye göre farklılaşmakta mıdır?
6. İlahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, DİB Personel yeterliklerine sahip olma durumu, mezun oldukları program türüne (İlahiyat Fakültesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği, İlitam) göre farklılaşmakta mıdır?
7. İlahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, DİB Personel yeterliklerine sahip olma durumu, DİB'nda görev yapıyor olup olmadıklarına göre farklılaşmakta mıdır?
8. İlahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, DİB Personel yeterliklerine sahip olma durumu, hafız olup olmama durumuna göre farklılaşmakta mıdır?

Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni, ilahiyat fakültesi son sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Son sınıf öğrencilerinin tercih edilmesinin nedeni, son sınıfta okuyan öğrencilerin diğer sınıflardaki

öğrencilere göre DİB din hizmetleri personel yeterlikleri bakımından daha fazla bilgi ve tecrübeye sahip oldukları düşüncesidir.

Araştırmanın örnekleme, ülkemizin değişik bölgelerindeki üniversitelerin ilahiyat fakültelerinde okuyan, tesadüfi örneklem yöntemiyle belirlenmiş 1181 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklem grup, Ankara Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Cumhuriyet Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi ve 29 Mayıs Üniversitesi'nin ilahiyat fakültelerinde okuyan son sınıf öğrencilerinden seçilmiştir.

Mümkün olduğu kadarıyla değişik bölgelerdeki fakültelerin araştırmaya dahil edilmesinin amacı, araştırmada elde edilecek bulguların, örnekleme yer almayan ancak benzerlik arz eden diğer ilahiyat fakülteleri için de genellenebilir olmasını sağlamaktır.

Yöntem

Araştırmamız, DİB'nin, bünyesinde çalışacak personel için belirlemiş olduğu yeterliklerin, ilahiyat fakültesi lisans programlarından mezun olan/olacak öğrencilere fakültede kazandırılıp kazandırılmadığını, kazandırılıyorsa bunun ne düzeyde gerçekleştiğini ölçmek amacıyla nicel araştırma türünde yapılmıştır.

Araştırmada, var olan durumu aynen resmetmeyi esas alan tarama (survey) modeli³ kullanılmıştır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir.⁴

Bu tür araştırmalar, çok sayıda obje ya da denek üzerinde ve belirli bir zaman kesiti içinde yapılmaktadır. Anket tekniği, survey araştırmalarında en çok kullanılan veri toplama tekniklerinden biridir. Surveyler bazen, araştırmada kullanılan tekniklere göre de isimlendirilmektedir.⁵ Bu anlamda araştırmamızın yöntemini, "anket survey" olarak isimlendirmek mümkündür.

Araştırma, ilk 6'sı demografik bilgilerle ilgili, 62'si de 5'li likert ölçeğinde olmak üzere 68 adet anket sorusu ile gerçekleştirilmiştir. Anketin hazırlanmasında DİB din hizmetleri

³ Niyazi Karasar, *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2011, s. 34.

⁴ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*, 3A Araştırma, Eğitim, Danışmanlık Ltd. Şti., Ankara 1995, s. 79.

⁵ Saim Kaptan, *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*, Tekışık Yayınları, Ankara 1998, s. 59-61.

personeline yönelik geliştirdiğimiz “DİB ortak genel kültür yeterlikleri ölçeği” ve “DİB din hizmetleri alanı mesleki yeterlikler ölçeği” temel alınmıştır.⁶

Bu çalışma için hazırlanan “DİB ortak genel kültür yeterlikleri ölçeği” ve “DİB din hizmetleri alanı mesleki yeterlikler ölçeği” 2016 yılında DİB Sivas İl Müftülüğünde din hizmetleri sınıfında görev yapan 502 personel örneklem alınarak hazırlanmıştır. Her iki ölçeğinde madde ayırt ediciliğini belirlemek için madde-toplam korelasyonu ve % 27'lik üst-alt grup karşılaştırmaları yapılmıştır. Bu açıdan, ölçeğin iç geçerliliğinin tespiti için bağımsız gruplar-t test uygulanmıştır. Öncelikle test puanları, küçükten büyüğe doğru sıralanmış ve grubun % 27'lik üst ve alt kısmı hesaplanmıştır. % 27'lik dilimde kalan 502 katılımcının aldığı toplam puanlar karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma neticesinde, madde toplam puanlarında üst grubun ortalamasının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu anlamda, üst grup lehine anlamlı bir fark olduğu ($p<0.01$) söylenebilir. Bu durum, maddelerin kendi içinde ayırt ediciliğinin yüksek olduğunu ve iç geçerliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Her iki ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayılarının 0.90 ile 0.64 arasında değiştiği görülmektedir. Güvenirlik analizinde Alpha değerinin en az 0.70 olması gerektiği⁷ göz önünde bulundurulduğunda, ölçeğin tümünün yanı sıra her bir faktörünün de oldukça güvenilir değerlere sahip oldukları söylenebilir.

Oluşturulan deneme ölçeği seçilen katılımcı grubuna uygulandıktan sonra, her iki ölçeğin yapı geçerliliğinin belirlenmesi için açımlayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonunda, madde toplam korelasyon değeri 0.40 ve üzerindeki maddeler ölçekte bırakılmıştır. Ölçeğin, 0.40 ve üzerinde olan tüm maddelerine ikinci bir faktör analizi daha uygulanmış ve bu kez ölçeğin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri ve Bartlett küresellik testi sonucu bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda, ölçeğin KMO değerinin 0.89 olduğu saptanmıştır. KMO değeri, dağılımın faktör analizi için yeterli olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılmakta olup, 0.80 ve 0.90 aralığı çok iyi, 0.90 ve üzeri değerler ise mükemmel olarak nitelendirilmektedir.⁸ Ayrıca, KMO değerinin 1'e yakın bir değer alması halinde çalışma grubunun sayısının yeterli olduğu kanısına varılmaktadır.⁹ Bunun yanında, hesaplanan Bartlett küresellik testi sonucuna göre ölçeğin bu değeri [$X^2=2344/015$ sd=66] olarak bulunmuştur. Bartlett küresellik testinin anlamlı çıkması ölçüm

⁶ Bkz. Ek 1, Ek 2.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2007.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*.

⁹ Gökhan Baş, “Öğretmenlerin Eğitim Programı Tasarım Yaklaşımı Tercih Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, Yıl: 2013, Sayı: 13, ss. 965-992, s. 973.

yapılan değişkenin evren parametresinde çok değişkenli olduğunu göstermektedir.¹⁰ Sonuç olarak, bu çalışmada elde edilen KMO değeri çok iyi anlamına gelen 0.89 şeklinde, Bartlett küresellik testi sonucu da anlamlı [$X^2=2344/015$; $sd=66$; $p<0.000$] olarak saptanmıştır. Tüm bu analizlerin sonucu olarak geliştirilen her iki ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu sonucu çıkmaktadır.

1. Demografik Bilgiler

Tablo 1. Anket katılımcılarına ait demografik bilgiler

Madde	Değişken	f	%
Cinsiyet	Bayan	806	68,2
	Erkek	375	31,8
Yaş	19-21	120	10,2
	22-24	705	59,7
	25-27	110	9,3
	28-30	62	5,2
	31 ve Yukarı	184	15,6
Mezun Olunan Lise	İmam Hatip Lisesi	804	68
	Diğer	377	32
Program Türü	İlahiyat	654	55,3
	Dkab	349	29,6
	İlitam	178	15,1
Kamuda Çalışma Durumu	Kamuda Çalışan	203	17,2
	Kamuda Çalışmayan	978	82,8
Çalışılan Kurum	Diyanet İşleri Başkanlığı	161	13,6
	Diğer	42	3,6
Hafızlık Durumu	Hafız Olan	74	6,3
	Hafız Olmayan	1107	93,7

2. Alt Problemlerle İlgili Bulgular ve Yorumları

2.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular (Ortak Genel Kültür Yeterlikleri)

Araştırmanın birinci alt problemi “İlahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın belirlediği “ortak genel kültür yeterlikleri”ne sahip olma düzeyleri;

- Genel kültür yeterlikleri
- Dini genel kültür yeterlikleri bakımından nedir?” şeklindedir.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Büyüköztürk, Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı.

Bu alt probleme cevap bulmak amacıyla katılımcılara uygulanan “DİB Ortak Genel Kültür Yeterlikleri Ölçeği”nden elde edilen veriler betimsel yöntemlerle analiz edilmiş ve bulgular tablo 2 ve tablo 3’te sunulmuştur.

2.1.1. Genel Kültür Yeterlikleri

Geliştirmiş olduğumuz ölçeğin “genel kültür yeterlikleri” aşağıdaki sorulardan oluşmaktadır:

- Türkiye’nin yönetim yapısını ana hatlarıyla özetlerim
- Diyanet İşleri Başkanlığı’nın tarihini ve idari yapı içerisindeki yerini değerlendiririm
- Görevimin gerektiği düzeyde ulusal ve uluslararası güncel dini gelişmeleri takip ederim
- Başkanlıktaki görev, yetki ve sorumluluklarımı açıklarım
- Başkanlığın teşkilat yapısını ve görevlerini açıklarım
- Görevimin gerektirdiği düzeyde Müslümanların bilim, kültür ve medeniyete katkılarını açıklarım
- Görev alanım ile ilgili mevzuatı açıklarım
- Alanımla ilgili yayınları takip ederim

Tablo 2. İlahiyat Fakültesinden Mezun/Mezun Olmak Üzere Olanların Genel Kültür Yeterlikleri Düzeyi

Genel Kültür Yeterlikleri	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Hiç Katılmıyorum	10	,8	,8	,8
Kısmen Katılmıyorum	60	5,1	5,1	5,9
Kararsızım	401	34,0	34,0	39,9
Katılıyorum	565	47,8	47,8	87,7
Tamamen Katılıyorum	145	12,3	12,3	100,0
Total	1181	100,0	100,0	

Bu verilere göre “genel kültür yeterlikleri” alt boyutundaki maddeler konusunda kendisini yeterli hisseden katılımcı sayısının 710 (% 60,1) olduğu görülmektedir. Bu konuda kendisini yetersiz hissedenlerle kararsız olduğunu ifade edenlerin sayısı ise 471 kişi (% 39,9)’dir.

Bu sonuçlar katılımcıların çoğunluğunun genel kültür yeterliklerine sahip olduklarını düşündüklerini göstermektedir.

Katılımcıların “genel kültür yeterlikleri” bağlamındaki sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde özellikle, “Türkiye’nin yönetim yapısını ana hatlarıyla özetlerim”, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın tarihini ve idari yapı içerisindeki yerini değerlendiririm”, “Başkanlıktaki görev, yetki ve sorumluluklarımı açıklarım” ve “Başkanlığın teşkilat yapısını ve görevlerini açıklarım” şeklindeki maddelerin yeterlik oranlarının düşük olduğu görülmektedir. Bu soruların yeterlik oranlarının düşük olmasının sebebinin, daha önce de ifade ettiğimiz üzere, öğrencilerin büyük çoğunluğunun DİB’da görev yapmıyor olmaları ve fakülte programında DİB’nin teşkilat yapısı, tarihçesi, görev ve yetki alanları vs. ile ilgili bir ders içeriğinin bulunmaması olduğu söylenebilir. Buna karşılık “Görevimin gerektirdiği düzeyde Müslümanların bilim, kültür ve medeniyete katkılarını açıklarım” maddesinin yeterlik oranının ise diğer maddelere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

2.1.2. Dini Genel Kültür Yeterlikleri

Geliştirmiş olduğumuz ölçeğin “dini genel kültür yeterlikleri” aşağıdaki sorulardan oluşmaktadır:

- Görevimin gerektirdiği düzeyde İslam’ın evrensel değerlere, barış ve uzlaşma kültürüne katkılarını açıklarım
- Türkçe’yi doğru ve etkili biçimde kullanırım
- Türkiye’nin ve görev yaptığım bölgenin sosyo-ekonomik, kültürel ve dini özelliklerini tanırım
- Bilişim teknolojilerini kullanma becerisine sahibim

Tablo 3. İlahiyat Fakültesinden Mezun/Mezun Olmak Üzere Olanların Dini Genel Kültür Yeterlikleri Düzeyi

Dini Genel Kültür Yeterlikleri		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Hiç Katılmıyorum	4	,3	,3	,3
	Katılmıyorum	19	1,6	1,6	1,9
	Kararsızım	108	9,1	9,1	11,1
	Katılıyorum	530	44,9	44,9	56,0
	Tamamen Katılıyorum	520	44,0	44,0	100,0
	Total	1181	100,0	100,0	

Bu verilere göre “dini genel kültür yeterlikleri” alt boyutundaki maddeler konusunda kendisini yeterli hisseden katılımcı sayısının 1050 (% 88,9) olduğu görülmektedir. Bu konuda

kendisini yetersiz hissedenlerle kararsız olduğunu ifade edenlerin sayısı ise 131 kişi (% 11,1)'dir.

Bu sonuçlar katılımcıların çok büyük bir çoğunluğunun dini genel kültür yeterliklerine sahip olduklarını, ayrıca bu yeterliklere, genel kültür yeterliklerinden daha fazla sahip olduklarını düşündüklerini göstermektedir.

Katılımcıların bu kısımdaki sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde özellikle, "Görevimin gerektirdiği düzeyde İslam'ın evrensel değerlere, barış ve uzlaşma kültürüne katkılarını açıklarım", "Türkçe'yi doğru ve etkili biçimde kullanırım", "Türkiye'nin ve görev yaptığım bölgenin sosyo-ekonomik, kültürel ve dini özelliklerini tanırım" şeklindeki ilk üç maddedeki yeterlik düzeylerinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. "Bilişim teknolojilerini kullanma becerisine sahibim" şeklindeki dördüncü maddenin yeterlik düzeyinin ise, ilk üç maddeye oranla nispeten daha düşük olduğu görülmektedir.

2.2. İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular (Temel ve Özel Yeterlikler)

Araştırmanın ikinci alt problemi "İlahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çeşitli görevler (vaiz, Kur'an kursu öğreticisi, imam-hatip, müezzin-kayyım) için belirlediği "temel ve özel yeterlikler"e sahip olma düzeyleri;

- İletişim ve yöntem yeterlikleri
- Temel İslam bilimleri yeterlikleri
- Din ve dini oluşumları değerlendirme yeterlikleri
- Dini merasim yeterlikleri
- Kur'an surelerini ezberleme yeterlikleri bakımından nedir?" şeklindedir.

Bu alt probleme cevap bulmak amacıyla katılımcılara uygulanan "DİB Din Hizmetleri Alanı Mesleki Yeterlikler Ölçeği"nden elde edilen veriler betimsel yöntemlerle analiz edilmiş ve bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

2.2.1. İletişim ve Yöntem Yeterlikleri

Geliştirmiş olduğumuz ölçeğin "İletişim ve Yöntem Yeterlikleri" aşağıdaki sorulardan oluşmaktadır:

- Sorun çözme becerisine sahip olduğumu düşünürüm
- Etkili iletişim ilke, yöntem ve tekniklerini uygularım

- Dini danışmanlık ve rehberliğin ilke ve yöntemlerini uygulamam
- Din hizmetleri alanında karşılaştığım sorunların çözümüne yönelik öneriler geliştirim
- Din öğretimi ilke, yöntem ve tekniklerini kullanırım
- Öğrenenlerin özelliklerine uygun materyalleri seçerek etkili bir şekilde kullanırım
- Öğrenenlerin kendilerini fiziki ve psikolojik açıdan rahat ve güvende hissetmelerini sağlayacak olumlu bir öğrenme ortamı oluştururum
- Hedef kitlenin (çocuk, ergen, yetişkin) gelişim ve öğrenme özelliklerini bilirim
- Hedef kitlenin ilgi, ihtiyaç ve beklentilerine göre din hizmetlerini yürütürüm
- Uyguladığım eğitim programlarının (Kur'an kursları öğretim programı, yaz Kur'an kursları öğretim programı vb.) temel özelliklerini açıklarım
- Eğitim hizmetlerinde yerel ve bölgesel özellikleri dikkate alırım
- Din öğretimi sürecindeki eksiklikleri belirleyerek tedbir alırım
- Yaygın din eğitiminde kullanılan strateji, yöntem ve teknikleri uygulamam

Tablo 4. İlahiyat Fakültesinden Mezun/Mezun Olmak Üzere Olanların İletişim ve Yöntem Yeterlikleri Düzeyi

İletişim ve Yöntem Yeterlikleri	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Hiç Katılmıyorum	4	,3	,3	,3
Katılmıyorum	18	1,5	1,5	1,9
Kararsızım	121	10,2	10,2	12,1
Katılıyorum	648	54,9	54,9	67,0
Tamamen Katılıyorum	390	33,0	33,0	100,0
Total	1181	100,0	100,0	

Bu verilere göre “iletişim ve yöntem yeterlikleri” alt boyutundaki maddeler konusunda kendisini yeterli hisseden katılımcı sayısının 1038 (% 87,9) olduğu görülmektedir. Bu konuda kendisini yetersiz hissedenlerle kararsız olduğunu ifade edenlerin sayısı ise 143 kişi (% 12,1)'dir.

Bu sonuçlar katılımcıların büyük çoğunluğunun iletişim ve yöntem yeterliklerine sahip olduklarını düşündüklerini göstermektedir.

Katılımcıların “iletişim ve yöntem yeterlikleri” kapsamında sorulan sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde, bu alandaki yeterlik düzeylerinin genel olarak yüksek olduğu

söylenbilir. Özellikle “Öğrenenlerin kendilerini fiziki ve psikolojik açıdan rahat ve güvende hissetmelerini sağlayacak olumlu bir öğrenme ortamı oluştururum”, “Hedef kitlenin (çocuk, ergen, yetişkin) gelişim ve öğrenme özelliklerini bilirim”, “Hedef kitlenin ilgi, ihtiyaç ve beklentilerine göre din hizmetlerini yürütürüm”, “Eğitim hizmetlerinde yerel ve bölgesel özellikleri dikkate alırım” ve “Din öğretimi sürecindeki eksiklikleri belirleyerek tedbir alırım” şeklindeki maddelerin yeterlik düzeylerinin diğerlerine oranla daha yüksek olduğu görülmektedir.

2.2.2. Temel İslam Bilimleri Yeterlikleri

Geliştirmiş olduğumuz ölçeğin “Temel İslam Bilimleri Yeterlikleri” aşağıdaki sorulardan oluşmaktadır:

- Kur’an-ı Kerim’i mehâric-i hurûfa ve tecvit kurallarına riayet ederek okurum
- Tecvit kurallarını örneklerle açıklarım
- Kur’an-ı Kerim’in temel özelliklerini ve ana konularını bilirim
- Kur’an-ı Kerim’le ilgili temel kavramları açıklarım
- İslam inanç, ibadet ve ahlak esaslarını ana hatlarıyla açıklarım
- İnanç - ibadet - ahlak ilişkisini açıklarım
- İtikat, ibadet, ahlak ve siyerle ilgili dini kavramların anlamlarını açıklarım
- Belli başlı Türkçe meal, tefsir, hadis, itikat, ibadet, siyer ve islam tarihi ile ilgili kaynaklardan yararlanırım
- Hz. Peygamber’in hayatını ana hatlarıyla açıklarım
- Hz. Peygamber’in söz, tutum ve davranışlarından örnekler veririm

Tablo 5. İlahiyat Fakültesinden Mezun/Mezun Olmak Üzere Olanların Temel İslam Bilimleri Yeterlikleri Düzeyi

Temel İslam Bilimleri Yeterlikleri		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Hiç Katılmıyorum	2	,2	,2	,2
	Katılmıyorum	11	,9	,9	1,1
	Kararsızım	61	5,2	5,2	6,3
	Katılıyorum	549	46,5	46,5	52,8
	Tamamen Katılıyorum	558	47,2	47,2	100,0
	Total	1181	100,0	100,0	

Bu verilere göre “temel İslam bilimleri yeterlikleri” alt boyutundaki maddeler konusunda kendisini yeterli hisseden katılımcı sayısının 1107 (% 93,7) olduğu görülmektedir. Bu konuda kendisini yetersiz hissedenlerle kararsız olduğunu ifade edenlerin sayısı ise 74 kişi (% 6,3)’dir.

Bu sonuçlar, katılımcıların büyük çoğunluğunun temel İslam bilimleri yeterliklerine sahip olduklarını düşündüklerini göstermektedir.

Katılımcıların “temel İslam bilimleri yeterlikleri” kapsamında sorulan sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde, ölçeğin diğer alt boyutlarına oranla en yüksek yeterlik düzeyinin bu alanda olduğu ifade edilebilir. Bu kısımda yer alan maddeler içerisinde en yüksek oranın ise, “Hz. Peygamber’in hayatını ana hatlarıyla açıklarım” ve “Hz. Peygamber’in söz, tutum ve davranışlarından örnekler veririm” şeklindeki maddelere ait olduğu görülmektedir. Ayrıca bu maddeler, çalışmamız bağlamında hazırlanmış olduğumuz anketin tamamı içerisinde de en yüksek yeterlik düzeyine sahip olan maddelerdir.

2.2.3. Din ve Dini Oluşumları Değerlendirme Yeterlikleri

Geliştirmiş olduğumuz ölçeğin “Din ve Dini Oluşumları Değerlendirme Yeterlikleri” aşağıdaki sorulardan oluşmaktadır:

- Kuran-ı Kerim’den ezbere okuduğum sure ve ayetlerin anlamlarını açıklarım
- İtikadi ve fıkhî mezhepleri ana hatlarıyla açıklarım
- İslam ilimlerinin gelişimini ana hatlarıyla açıklarım
- Ayet ve hadisleri yorumlarken günün şartları, ihtiyaçları ve sorunlarıyla ilişki kurarım
- Ayet ve hadisleri yorumlarken diğer bilimlerin verilerinden yararlanırım
- Dini soruları cevaplarken konu ile ilgili ayet, hadis ve kültürel mirası birlikte değerlendiririm
- Güncel dini oluşumları (Nakşibendîlik, Kâdirîlik, Bahâîlik, Vehhâbîlik, Bâtınîlik vb.) temel özellikleriyle tanırım
- Yaşayan dünya dinlerini (Hıristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Budizm vb.) ana hatlarıyla açıklarım
- İrşat hizmetlerinde kullanılan eserleri (Riyâzü’s-Sâlihîn, İhyâu Ulûmî’ d-Dîn, Mesnevî vb.) inceleyip değerlendirebilirim
- Din hizmetleri için yeterli düzeyde Arapça bilirim

- Din hizmetleri için yeterli düzeyde Osmanlıca bilirim

Tablo 6. İlahiyat Fakültesinden Mezun/Mezun Olmak Üzere Olanların Din ve Dini Oluşumları Değerlendirme Yeterlikleri Düzeyi

Din ve Dini Oluşumları	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Hiç Katılmıyorum	8	,7	,7	,7
Katılmıyorum	39	3,3	3,3	4,0
Kararsızım	360	30,5	30,5	34,5
Katılıyorum	627	53,1	53,1	87,6
Tamamen Katılıyorum	147	12,4	12,4	100,0
Total	1181	100,0	100,0	

Bu verilere göre “din ve dini oluşumları değerlendirme yeterlikleri” alt boyutundaki maddeler konusunda kendisini yeterli hissedene katılımcı sayısının 774 (% 65,5) olduğu görülmektedir. Bu konuda kendisini yetersiz hissedenele kararsız olduğunu ifade edenlerin sayısı ise 407 kişi (% 34,5)’dir.

Bu sonuçlar din ve dini oluşumları değerlendirme bakımından (Kur’an surelerini ezberleme alt boyutu hariç) diğer alt boyutlara göre kendilerini daha az yeterli gördüklerini, ancak yine de çoğunluk itibarıyla yeterli olduklarını düşündüklerini göstermektedir.

Katılımcıların “din ve dini oluşumları değerlendirme yeterlikleri” kapsamında sorulan sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde özellikle, “Ayet ve hadisleri yorumlarken günün şartları, ihtiyaçları ve sorunlarıyla ilişki kurarım” ve “Dini soruları cevaplarken konu ile ilgili ayet, hadis ve kültürel mirası birlikte değerlendiririm” şeklindeki maddelerin yeterlik oranının diğer maddelerden yüksek olduğu görülmektedir. Buna karşılık “Kuran-ı Kerim’den ezbere okuduğum sure ve ayetlerin anlamlarını açıklarım”, “Güncel dini oluşumları (Nakşibendîlik, Kâdirîlik, Bahâîlik, Vehhâbîlik, Bâtınîlik vb.) temel özellikleriyle tanırım”, “İrşat hizmetlerinde kullanılan eserleri (Riyâzü’s-Sâlihîn, İhyâu Ulûmî’-d-Dîn, Mesnevî vb.) inceleyip değerlendirebilirim”, “Din hizmetleri için yeterli düzeyde Arapça bilirim” ve “Din hizmetleri için yeterli düzeyde Osmanlıca bilirim” şeklindeki maddelerin yeterlik düzeylerinin ise çok düşük olduğu görülmektedir. Ayrıca, bu alt boyutta yer alan maddeler içerisinde olduğu gibi anketin tamamı içerisinde de en düşük yeterlik düzeyi “Din hizmetleri için yeterli düzeyde Arapça bilirim” maddesine aittir.

2.2.4. Dini Merasim Yeterlikleri

Geliştirmiş olduğumuz ölçeğin “Dini Merasim Yeterlikleri” aşağıdaki sorulardan oluşmaktadır:

- Namazları usulüne uygun kıldırım
- İnkelerine uygun hutbe ve vaaz sunarım
- Vaaz ve hutbelerin muhatap kitle üzerindeki etkililik düzeyini değerlendiririm
- Usulüne uygun müezzinlik yaparım
- Cenaze ile ilgili dini görevleri usulüne uygun yaparım
- Çeşitli duaları (nişan, nikah, hatim, yemek, yağmur, açılış, vb.) usulüne uygun yaparım
- Önemli gün ve gecelerde program düzenlerim
- Mesleğimle ilgili gelişmeleri ve yayınları takip ederim
- Kişisel gelişimime katkıda bulunacak çeşitli etkinliklere katılırım
- Mesleki gelişimime katkıda bulunacak çeşitli etkinliklere katılırım
- Yaşantım ile çevreme örnek olmaya çalışırım

Tablo 7. İlahiyat Fakültesinden Mezun/Mezun Olmak Üzere Olanların Dini Merasim Yeterlikleri Düzeyi

Dini Merasim Yeterlikleri		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Hiç Katılmıyorum	6	,5	,5	,5
	Katılmıyorum	60	5,1	5,1	5,6
	Kararsızım	283	24,0	24,0	29,6
	Katılıyorum	573	48,5	48,5	78,1
	Tamamen Katılıyorum	259	21,9	21,9	100,0
	Total	1181	100,0	100,0	

Bu verilere göre “dini merasim yeterlikleri” alt boyutundaki maddeler konusunda kendisini yeterli hisseden katılımcı sayısının 832 (% 70,4) olduğu görülmektedir. Bu konuda kendisini yetersiz hissedenlerle kararsız olduğunu ifade edenlerin sayısı ise 349 kişi (% 29,6)’dir.

Bu sonuçlar katılımcıların dini merasim yeterliklerinin yüksek olduğunu, ancak ¼’ünden fazlasının ise kendilerini bu alanda yeterli hissetmediklerini göstermektedir.

Katılımcıların “dini merasim yeterlikleri” kapsamında sorulan sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde özellikle, “Kişisel gelişimime katkıda bulunacak çeşitli etkinliklere

katılıyorum”, “Mesleki gelişimime katkıda bulunacak çeşitli etkinliklere katılıyorum” ve “Yaşantım ile çevreme örnek olmaya çalışıyorum” maddelerinin yeterlik düzeylerinin, diğerlerine oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Fakat “Usulüne uygun müezzinlik yaparım”, “Cenaze ile ilgili dini görevleri usulüne uygun yaparım”, “Çeşitli duaları (nişan, nikah, hatim, yemek, yağmur, açılış, vb.) usulüne uygun yaparım” ve “Önemli gün ve gecelerde program düzenlerim” şeklindeki maddelerin yeterlik düzeylerinin ise oldukça düşük olduğu görülmektedir.

2.2.5. Kur’an Surelerini Ezberleme Yeterlikleri

Geliştirmiş olduğumuz ölçeğin “Kur’an Surelerini Ezberleme Yeterlikleri” aşağıdaki sorulardan oluşmaktadır:

- Mülk suresini ezbere okurum
- Hucurat suresini ezbere okurum
- Fetih suresini ezbere okurum
- Rahman suresini ezbere okurum
- Kuran-ı Kerim’in 30. cüzünü ezbere bilirim

Tablo 8. İlahiyat Fakültesinden Mezun/Mezun Olmak Üzere Olanların Kur’an Surelerini Ezberleme Yeterlikleri Düzeyi

Kur’an Surelerini Ezberleme Yeterlikleri	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Hiç Katılmıyorum	88	7,5	7,5	7,5
Katılmıyorum	182	15,4	15,4	22,9
Kararsızım	230	19,5	19,5	42,3
Katılıyorum	363	30,7	30,7	73,1
Tamamen Katılıyorum	318	26,9	26,9	100,0
Total	1181	100,0	100,0	

Bu verilere göre “Kur’an surelerini ezberleme yeterlikleri” alt boyutundaki maddeler konusunda kendisini yeterli hisseden katılımcı sayısının 681 (% 57,6) olduğu görülmektedir. Bu konuda kendisini yetersiz hissedenlerle kararsız olduğunu ifade edenlerin sayısı ise 500 kişi (% 42,4)’dir.

Bu sonuçlar katılımcıların en az yeterli olduklarını düşündükleri alanın Kur’an surelerini ezberleme olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların “Kur’an surelerini ezberleme yeterlikleri” kapsamında sorulan sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde “Mülk suresini ezbere okurum” maddesinin dışındaki diğer maddelerin tamamında oldukça düşük bir yeterlik düzeyine sahip oldukları görülmektedir.

2.3. Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular (Cinsiyete Göre Farklılaşma)

Araştırmanın üçüncü problemi “İlahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, DİB Personel yeterliklerine sahip olma durumu, cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?” şeklindedir. Bu alt problemi cevaplamak amacıyla katılımcılardan elde edilen veriler cinsiyete göre bağımsız gruplar t testi ile karşılaştırılmış ve sonuçlar tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. İlahiyat Fakültesinden Mezun/Mezun Olmak Üzere Olanların Yeterlik Düzeylerinin Cinsiyete Göre t Testi Sonuçları

Ölçekler		N	\bar{X}	SS	t	P
Genel Kültür	Bayan	806	43,97	6,13	-4,56	,00
	Erkek	375	45,75	6,37		
Mesleki Alan	Bayan	806	189,03	23,11	-3,74	,00
	Erkek	375	194,63	25,64		

Tablo 9 incelendiğinde katılımcıların yeterlik düzeylerinin cinsiyete göre farklılaştığı görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre erkek katılımcıların hem DİB ortak genel kültür yeterlikleri ölçeği ortalama puanlarının ($\bar{X} = 45,75$, $p < .05$) hem de DİB din hizmetleri alanı mesleki yeterlikler ölçeği ortalama puanlarının ($\bar{X} = 194,63$, $p < .05$) bayan katılımcıların ortalama puanlarından anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak erkek katılımcıların kendilerini daha yeterli gördüğü söylenebilir. Katılımcılara sorulan soruların analizini yaparken de ifade ettiğimiz üzere DİB’nin, personel yeterliği olarak belirlediği alanlardan birçoğu, fakülte programında bir ders içeriği olarak yer almamaktadır. Durum böyle olunca katılımcıların, fakültede bu alanlara ait herhangi bir ders görmedikleri halde, okul dışı tecrübe ve bilgilerinden yola çıkarak bu maddeleri cevaplandıkları düşünülebilir. DİB’da görev yapmakta olan öğrencilerin neredeyse tamamının erkek olması ve dolayısıyla burada kazandıkları deneyimler, imamlık ve müezzinlik görevlerini ifa etmeleri, cenaze namazı vb. dini merasimlere katılma noktasında bayanlara oranla daha ön planda olmaları gibi fakülte dışı tecrübeler ve gerçek yaşam deneyimleri bağlamında erkek katılımcıların daha avantajlı oldukları ifade edilebilir. Erkek

katılımcıların bayanlara oranla kendilerini daha yeterli görmelerinde bu durumun etkili olduğu düşünülebilir.

2.4. Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular (Yaşa Göre Farklılaşma)

Araştırmanın dördüncü alt problemi “İlahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, DİB Personel yeterliklerine sahip olma durumu, yaşa göre farklılaşmakta mıdır?” şeklindedir. Bu alt problemi cevaplamak amacıyla katılımcılardan elde edilen verilerin aritmetik ortalama ve standart sapma dağılımları hesaplanmış ve tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Katılımcıların Yaşa Göre Yeterlik Düzeylerine İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Alt Boyutlar	Yaş	N	\bar{X}	SS
Genel Kültür	19-21	120	43,37	6,4
	22-24	705	44,41	6,2
	25-27	110	45,27	5,8
	28-30	62	44,69	6,5
	31 ve üzeri	184	45,30	6,2
Mesleki Alan	19-21	120	182,04	21,6
	22-24	705	190,07	23,6
	25-27	110	193,19	24,8
	28-30	62	194,63	25,2
	31 ve üzeri	184	196,64	24,4

Tablo 10 incelendiğinde DİB ortak genel kültür yeterlikleri bakımından bütün yaş gruplarının birbirine yakın ortalamalara sahip olduğu, en yüksek ortalamaların ise 31 yaş ve üzeri ($\bar{X}=45,30$) ve 25-27 yaş aralığındaki katılımcılara ait olduğu görülmektedir. DİB din hizmetleri alanı mesleki yeterlikleri bakımından ise puan ortalamaları yaş grupları arasında değişiklik göstermektedir. Veriler incelendiğinde en yüksek ortalamaya 31 yaş ve üzeri ($\bar{X}=196,64$) katılımcıların, en düşük ortalamaya ise 19-21 yaş aralığındaki katılımcıların ($\bar{X}=182,04$) sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca veriler, yaş ilerledikçe katılımcıların kendilerini daha yeterli hissettiklerini göstermektedir.

Yaş grupları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı ANOVA ile karşılaştırılarak incelenmiş, daha sonra ise farkın hangi gruplardan kaynaklandığını bulmak amacıyla Tukey testi yapılmış ve bulgular tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11. İlahiyat Fakültesinden Mezun/Mezun Olmak Üzere Olanların Yeterlik Düzeylerinin Yaşa Göre ANOVA Sonuçları

Alt Boyutlar	Varyans	KT	SD	KO	F	p	Tukey
	Kaynağı						
Genel Kültür	Gruplar Arası	343,62	4	85,90	2,19	,06	
	Gruplar İçi	46019,95	1176	39,13			
Mesleki Alan	Gruplar Arası	17382,58	4	4345,64	7,66	,00	1-2, 1-3 1-4, 1-5
	Gruplar İçi	666500,16	1176	566,75			2-5

Tablo 11 incelendiğinde katılımcıların DİB ortak genel kültür yeterliklerinin yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Bununla birlikte DİB din hizmetleri alanı mesleki yeterlikleri açısından yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna varılmıştır. Tukey sonuçlarına göre 19-21 yaş aralığındaki katılımcılarla diğer yaş aralıklarındaki katılımcılar arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır. Bu yaş aralığındaki katılımcıların din hizmetleri alanı mesleki yeterlikleri diğer yaş aralığındakilerden anlamlı şekilde düşüktür. Ayrıca 22-24 yaş aralığındaki katılımcıların da 31 yaş ve üzeri katılımcılara göre anlamlı şekilde düşük yeterliğe sahip olduğu bulunmuştur.

Bu sonuçlara göre, DİB din hizmetleri alanı mesleki yeterlikleri açısından tecrübe faktörünün önem arz ettiği düşünülebilir. Zira bu konuda en yüksek ortalamaların 31 yaş ve üzeri katılımcılara ait olduğu görülmektedir.

2.5. Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular (Mezun Olunan Liseye Göre Farklılaşma)

Araştırmanın beşinci alt problemi “İlahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, DİB Personel yeterliklerine sahip olma durumu, mezun oldukları liseye göre farklılaşmakta mıdır?” şeklindedir. Bu alt problemi cevaplamak amacıyla katılımcılardan elde edilen veriler mezun oldukları liseye göre bağımsız gruplar t testi ile karşılaştırılmış ve sonuçlar tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. İlahiyat Fakültesinden Mezun/Mezun Olmak Üzere Olanların Yeterlik Düzeylerinin Mezun Oldukları Liseye Göre t Testi Sonuçları

Ölçekler	N	\bar{X}	SS	t	p	
Genel Kültür	İmam-Hatip	804	44,65	6,15	,893	,37
	Diğer İmam-Hatip	377	44,30	6,51		
Mesleki Alan	Hatip	804	193,18	23,62	4,99	,00
	Diğer	377	185,75	24,27		

Tablo 12 incelendiğinde imam hatip liselerinden ve diğer liselerden mezun olan katılımcıların, DİB ortak genel kültür yeterlikleri ölçeği ortalama puanlarının birbirine çok yakın olduğu ve ortak genel kültür yeterliklerinin mezun oldukları liseye göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı görülmektedir. Bununla birlikte imam hatip lisesi mezunu katılımcıların, DİB din hizmetleri alanı mesleki yeterlikler ölçeği ortalama puanlarının ($\bar{X} = 193,18$) diğer liselerden mezun olanların ortalama puanlarından ($\bar{X} = 185,75$) anlamlı şekilde yüksek olduğu bulunmuştur.

DİB ortak genel kültür yeterlikleri bakımından imam hatip liselerinden ve diğer liselerden mezun olan katılımcılar arasında anlamlı bir farkın bulunmaması, bu konularda imam hatip liseleri ile diğer liselerin müfredatları arasında bir farklılığın bulunmaması ile açıklanabilir.

DİB din hizmetleri alanı mesleki yeterlikleri bakımından imam hatip lisesi mezunu katılımcıların puanlarının diğer liselerden mezun olan katılımcıların puanlarından anlamlı şekilde yüksek çıkmasında ise, din hizmetleri alanı mesleki yeterlikleri kapsamında yer alan ve genelde temel alan bilgisi ile ilgili olan konularda imam hatip lisesi müfredatında yer alan meslek derslerinin önemli bir etken olduğu düşünülebilir.¹¹ Ayrıca din hizmetleri alanı mesleki yeterlikleri bakımından imam hatip lisesi ile diğer liseler arasında mevcut olan bu farklılığın, ilahiyat eğitimi ile tam olarak telafi edilemediği de anlaşılmaktadır.

¹¹ İmam hatip liselerinin haftalık ders çizelgesi için bkz. http://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_01/25104602_06061145_dogmdersprogramirenkli.pdf (Son Erişim Tarihi 07.09.2017).

2.6. Altıncı Alt Probleme İlişkin Bulgular (Mezun Olunan Program Türüne Göre Farklılaşma)

Araştırmanın altıncı alt problemi “İlahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, DİB Personel yeterliklerine sahip olma durumu, mezun oldukları program türüne (İlahiyat Fakültesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği, İlitam) göre farklılaşmakta mıdır?” şeklindedir. Bu alt problemi cevaplamak amacıyla öncelikle katılımcılardan elde edilen verilerin aritmetik ortalama ve standart sapma dağılımları hesaplanmıştır ve tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13. Katılımcıların Mezun Oldukları Program Türüne Göre Yeterlik Düzeylerine İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Alt Boyutlar	Bölüm	N	\bar{X}	SS
Genel Kültür	İlahiyat	654	44,51	6,3
	DKAB	349	44,32	6,2
	İlitam	178	45,05	6,1
Mesleki Alan	İlahiyat	654	192,87	23,3
	DKAB	349	183,60	23,5
	İlitam	178	197,38	24,5

Tablo 13 incelendiğinde DİB ortak genel kültür yeterlikleri bakımından farklı program türlerinden mezun olan katılımcıların birbirine yakın ortalamalara sahip olduğu, ancak İlitam mezunlarının ortalamasının ($\bar{X}=45,05$) az da olsa diğerlerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. DİB din hizmetleri alanı mesleki yeterlikleri bakımından ise puan ortalamaları, program türleri arasında değişiklik göstermektedir. Veriler incelendiğinde en yüksek ortalamaya İlitam mezunu ($\bar{X}=197,38$) katılımcıların, en düşük ortalamaya ise DKAB mezunu katılımcıların ($\bar{X}=183,60$) sahip olduğu görülmektedir.

Farklı program türlerinden mezun olan katılımcılar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı ANOVA ile karşılaştırılarak incelenmiş, daha sonra ise farkın hangi gruptan kaynaklandığını bulmak amacıyla Tukey testi yapılmış ve bulgular tablo 14’te sunulmuştur.

Tablo 14. İlahiyat Fakültesinden Mezun/Mezun Olmak Üzere Olanların Yeterlik Düzeylerinin Program Türüne Göre ANOVA Sonuçları

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	KT	SD	KO	F	p	Tukey
Genel Kültür	Gruplar Arası	63,595	2	31,79	,80	,44	
	Gruplar İçi	46299,97	1178	39,30			
Mesleki Alan	Gruplar Arası	28603,46	2	14301,73	25,71	,00	1-2, 2-3
	Gruplar İçi	655279,28	1178	556,26			

Tablo 14 incelendiğinde katılımcıların ortak genel kültür yeterliklerinin program türüne göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Bununla birlikte din hizmetleri alanı mesleki yeterlilikleri açısından program türleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna varılmıştır. Tukey sonuçlarına göre İlahiyat mezunu katılımcılarla DKAB mezunu katılımcılar arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır. İlahiyat mezunu katılımcıların din hizmetleri alanı mesleki yeterlikleri DKAB mezunlarından anlamlı şekilde yüksektir. Ayrıca DKAB mezunu katılımcıların İlitam mezunu katılımcılara göre anlamlı şekilde düşük yeterliğe sahip olduğu bulunmuştur.

Din hizmetleri alanı mesleki yeterlilikleri açısından ilahiyat mezunu katılımcıların DKAB mezunu katılımcılardan anlamlı şekilde yüksek yeterlik düzeyine sahip olmaları, bu bölümlerde uygulanan program ve derslerin kredileri ile açıklanabilir. Nitekim ilahiyat temel alanına dair derslerin, DKAB bölümündeki kredileri daha düşüktür. İlitam mezunu katılımcıların bu konuda daha yüksek bir yeterlik düzeyine sahip olmalarına gelince bu durum, ilitam öğrencilerinin yüzyüze eğitim gören öğrencilere göre genel itibarıyla daha sınırlı bir materyalden sorumlu tutulmaları, sınavlarının genellikle test şeklinde yapılması, yüzyüze eğitime devam etmedikleri için daha fazla vakitlerinin bulunması gibi gerekçelerle açıklanabilir.

2.7. Yedinci Alt Probleme İlişkin Bulgular (DİB’da Çalışıp Çalışmama Durumuna Göre Farklılaşma)

Araştırmanın yedinci alt problemi “İlahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, DİB Personel yeterliklerine sahip olma durumu, DİB’nda görev yapıyor olup olmadıklarına göre farklılaşmakta mıdır?” şeklindedir. Bu alt problemi cevaplamak amacıyla katılımcılardan elde edilen veriler DİB’nda çalışıp çalışmadıklarına göre bağımsız gruplar t testi ile karşılaştırılmış ve sonuçlar tablo 15’te sunulmuştur.

Tablo 15. İlahiyat Fakültesinden Mezun/Mezun Olmak Üzere Olanların Yeterlik Düzeylerinin DİB’nda Çalışıp Çalışmadıklarına Göre t Testi Sonuçları

Ölçekler		N	\bar{X}	SS	t	p
Genel Kültür	Diyanet	161	47,00	5,72	3,29	,00
	Diğer	42	43,69	6,07		
Mesleki Alan	Diyanet	161	204,49	20,78	5,61	,00
	Diğer	42	182,50	28,68		

Tablo 15 incelendiğinde DİB’nda çalışan katılımcıların hem ortak genel kültür yeterliklerinin ($\bar{X} = 47,00$) hem de din hizmetleri alanı mesleki yeterliliklerinin ($\bar{X} = 204,49$) diğer kurumlarda çalışanların ortak genel kültür ($\bar{X} = 43,69$) ve din hizmetleri alanı mesleki yeterliliklerinden ($\bar{X} = 182,50$) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan bağımsız gruplar t testi sonucuna göre bu farkın anlamlı olduğu görülmüştür.

Bu durum, DİB’da görev yapanların kurum tecrübesinden istifade ettiklerini ve dolayısıyla hem ortak genel kültür yeterlikleri hem de din hizmetleri alanı mesleki yeterlilikleri bakımından daha yüksek bir düzeye sahip olduklarını göstermektedir.

2.8. Sekizinci Alt Probleme İlişkin Bulgular (Hafız Olma Durumuna Göre Farklılaşma)

Araştırmanın sekizinci alt problemi “İlahiyat fakültesinden mezun/mezun olmak üzere olanların, DİB Personel yeterliklerine sahip olma durumu, hafız olup olmama durumuna göre farklılaşmakta mıdır?” şeklindedir. Bu alt problemi cevaplamak amacıyla katılımcılardan elde edilen veriler hafızlık durumuna göre bağımsız gruplar t testi ile karşılaştırılmış ve sonuçlar tablo 16’da sunulmuştur.

Tablo 16. İlahiyat Fakültesinden Mezun/Mezun Olmak Üzere Olanların Yeterlik Düzeylerinin Hafızlık Durumuna Göre t Testi Sonuçları

Ölçekler		N	\bar{X}	SS	t	p
Genel Kültür	Hafız	74	45,92	4,93	1,96	,06
	Hafız Değil	1107	44,45	6,33		
Mesleki Alan	Hafız	74	206,24	23,57	5,77	,00
	Hafız Değil	1107	189,78	23,76		

Tablo 16 incelendiğinde hafız olan ve olmayan katılımcıların DİB ortak genel kültür yeterlik ölçeği ortalama puanlarının birbirine çok yakın olduğu ve neticede ortak genel

kültür yeterliklerinin hafız olma durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı görülmektedir. Bununla birlikte hafız olan katılımcıların DİB din hizmetleri alanı mesleki yeterlik ölçeği ortalama puanlarının ($\bar{X} = 206,24$) hafız olmayanların ortalama puanlarından ($\bar{X} = 189,78$) anlamlı şekilde yüksek olduğu bulunmuştur.

Bu durum hafız olan katılımcıların, Kur'an-ı Kerim'i yüzüne ve ezbere okuma becerisi, tecvit bilgisi, Kur'an'ın muhtevası hakkında bilgi sahibi olma, Arap diline yatkınlık gibi konularda diğer katılımcılara oranla daha avantajlı olmaları ile açıklanabilir.

Sonuç ve Öneriler

1. İlahiyat fakültesinin öğretim programlarında, mezunların istihdam alanlarının da dikkate alınması ve öğretim programlarının bu alanlara göre yapılandırılması, istihdam sağlanacak kurumlarda yürütülecek faaliyetlerin verim ve kalitesi bakımından son derece önemlidir. Dolayısıyla ilahiyat fakültesinin, istihdam sağlayacağı alanları ve bu kapsamda nitelikli bir din hizmetinin topluma sunulabilmesi amacıyla DİB'nin belirlemiş olduğu "personel yeterlikleri"ni dikkate alarak öğretim programını güncellemesi, artık daha fazla ertelenemeyecek bir konudur.
2. Fakülte programında yer alan derslerin tamamına yakınının teorik olması, kendisinden, uygulamaya yönelik din hizmetleri de dahil olmak üzere topluma her çeşit din hizmeti sunması beklenen ilahiyat fakültesi öğrencilerinin geleceği açısından son derece sıkıntılı bir durumdur. Bu nedenle program tekrar gözden geçirilerek öğrencilere uygulama imkanı veren derslere daha çok yer verilmelidir.
3. Yaygın din eğitimi kapsamında DİB'nin yürüttüğü gerek cami eksenli din hizmetlerinin, gerekse cezaevi, huzurevi, sevgi evleri, hastaneler, çocuk yuvaları, yetiştirme yurtları gibi cami dışında yürütülen din hizmetlerinin, fakülte programına konulacak bir ders aracılığı ile, uygulama yönü ağırlıklı olacak biçimde öğrencilere tanıtılması gerekmektedir. İlahiyat fakültesini bitirmiş ancak namaz kıldırmak, müezzinlik etmek gibi en temel dini uygulamaları dahi yerine getirmekten imtina eden ilahiyatçıların gün geçtikçe çoğalması, konunun önemini bir kat daha artırmaktadır.
4. MEB'da öğretmen olarak çalışacaklara yönelik olarak, formasyon dersleri içerisinde yer alan "Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi" dersi vasıtasıyla Türk eğitim sisteminin genel özellikleri, MEB'nin genel idare içerisindeki yeri ve çalışma alanları,

okul ve okulun işleyişi gibi konular hakkında bilgiler verildiği gibi, DİB’da çalışacaklara yönelik olarak da benzer bir uygulama yapılarak ilahiyat programına bu ihtiyacı karşılamak amacıyla bir dersin konulması faydalı olabilir.

5. Kur’an-ı Kerim ve tefsir derslerinin öğretim programı, muhteva ve yöntemleri üzerinde de düşünülmelidir. Her döneme yayılmış olarak (Kur’an-ı Kerim I-VIII) öğrencilere dört yıl boyunca sunulan Kur’an-ı Kerim derslerinin daha verimli bir biçimde nasıl işleneceği üzerinde kafa yormak, belki de bu anlamda ilahiyat fakülteleri olarak bir araya gelip çalıştaylar ve toplantılar yapmak sorunun çözümüne katkı sağlayabilir. Bu manada, Kur’an-ı Kerim derslerinde öğrencilerin ezberlemekle yükümlü tutuldukları muhtevayı manasını da öğrenerek ezberlemeleri bir alternatif olarak düşünülebilir. Yine, tefsir derslerinde yorumu yapılacak olan sureler bağlamında, öncelikle öğrencilerin ezberlemekle sorumlu oldukları ayet ve sureler ele alınabilir.
6. Araştırmamızın din ve dini oluşumları değerlendirme yeterlikleri alt boyutu kapsamında güncel dini oluşumları (Nakşibendîlik, Kâdirîlik, Bahâîlik, Vehhâbîlik, Bâtınîlik vb.) temel özellikleriyle tanıma konusunda öğrencilerin yeterlik düzeyinin istenen seviyede olmadığı (% 57,9) görülmektedir. Bu kapsamda fakülte programında yer alan tasavvuf ve İslam mezhepler tarihi derslerinin muhtevası gözden geçirilerek özellikle güncel dini oluşumlarla ilgili konulara ağırlık verilebilir.
7. Öğrencilerin düşük yeterlik düzeyine sahip oldukları bir diğer husus, *din hizmetleri için yeterli düzeyde Arapça bilme* konusudur. Bu bakımdan ilahiyat fakültesinde sürdürülmekte olan Arapça eğitiminin verimli olduğunu söylemek zor görünmektedir. Hazırlık sınıflarında yoğun bir biçimde olmak üzere ilahiyat fakültesinde oldukça yüksek bir kredi ortalaması bulunmasına rağmen öğrencilerin Arapça konusunda kendilerini son derece yetersiz hissetmelerinin sebebini, öğretim yöntem ve tekniklerinde aramak uygun olacaktır.
8. Öğrencilerin düşük yeterlik düzeyine sahip oldukları bir başka konu ise, *din hizmetleri için yeterli düzeyde Osmanlıca bilme* konusudur. Bu anlamda fakültelerde sadece 2 kredi olarak bir dönem okutulan Osmanlı Türkçesi dersinin yeterli olmadığı söylenebilir. Bu

bakımdan öğrencilere, bu dersin en azından seçmeli ders olarak çeşitli dönemlerde bir alternatif olarak sunularak onların da uygulama yapmalarına imkan sağlanmalıdır.

9. Özellikle ezan, kamet, salâ gibi rutin *müezzinlik* uygulamalarını usulüne göre yerine getirme konusunda katılımcıların kendilerini büyük oranda yetersiz gördükleri, bu konuda sadece % 42,9 gibi son derece düşük bir oranının kendisini yeterli gördüğü anlaşılmaktadır. Sonuçların bu şekilde çıkmasında, programda bu alanlara yönelik bir ders içeriğinin bulunmamasının etkili olduğu söylenebilir. Programda yer alan Hitabet ve Mesleki Uygulama dersinin, her ne kadar öğrencilerin bu gibi faaliyetleri yerine getirmesine yönelik olduğu söylenebilirse de, bu derste hitabetin anlamı, çeşitleri, dini hitabet türleri vb. teorik konuların işlenmesinden, genellikle, hocanın nezaretinde müezzinlik gibi dini merasim uygulamalarına fırsat ve zaman kalmamaktadır. Aslında işin teori kısmını öğrenciler, konuyla ilgili yazılmış eserleri okuyarak da öğrenebilirler. Bununla teorinin önemli olmadığını söylemek istemiyoruz. Ancak özellikle dini merasim uygulamaları bakımından kişi ne kadar çok teorik bilgiye sahip olursa olsun, uygulama yoksa, bu teorik kısmı, tatbik alanına dökme imkanı olmayacaktır. Bu bakımdan söz konusu derste, öğrenciler için teoriden daha mühim olan alana yani bizzat öğrencilerin dini merasimleri uygulayarak yapmalarına daha fazla imkan sağlanmalıdır. Doğru uygulama örneklerini bizzat hoca göstermeli, hatta imkan varsa bu alanda temayüz etmiş kişiler davet edilerek derste öğrencilerin huzurunda uygulama yapmaları sağlanmalı ve daha sonra da her bir öğrencinin bu uygulamaları tatbik etmesi izlenerek varsa hatalar konusunda dönüt verilmeli ve ileriki bir zamanda hataların düzeltilip düzeltilmediği kontrol edilmelidir. Bu söylenenler, oldukça zaman alıcı ve her öğrenciyle bizzat ilgilenmeyi gerektiren şeyler olsa da, hitabet ve mesleki uygulamanın başarıya ulaşması buna bağlıdır. Bu anlamda öğrencilerin söz konusu uygulamalarını izleyip değerlendirmek üzere, gerekirse birden fazla öğretim üyesinin görevlendirilmesi bir alternatif olarak düşünülebilir.
10. Çalışmamız kapsamında ele aldığımız *Kur'an surelerini ezberleme yeterlikleri* alt boyutu bakımından katılımcıların, en az yeterli olduklarını düşündükleri alanın (% 57,6), Kur'an surelerini ezberleme yeterlikleri olduğunu ifade etmiştik. İlahiyat fakültesi öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun imam hatip lisesi mezunu olmasına ve liseden beri öğrenciler birçok sure ezberinden sorumlu tutulmalarına rağmen sonucun bu

şekilde çıkması şaşırtıcıdır. Bu anlamda belki öğretim yöntem ve teknikleri ile ders materyallerinin yeniden gözden geçirilerek değerlendirilmesi düşünülebilir. Ancak bu da, çözüm için tek başına yeterli olmayacaktır. Çünkü mesele o kadar basit değildir. Bu konuda gerek ilahiyat fakülteleri arasında mevcut olan farklı uygulamalar, gerekse aynı fakülte içerisinde bulunan öğretim elemanlarının birbirinden farklı ve hatta birbirine zıt olarak değerlendirilebilecek uygulamaları, bu konuda genel geçer bir ölçü ve kriterin bulunmadığını işaret etmektedir.

Bütün bu sayılan nedenlerden dolayı Kur'an-ı Kerim dersiyle ilgili objektif kriterler belirlenmesi ve bu dersin amacına uygun bir biçimde daha verimli bir şekilde işlenebilmesi için kafa yorulması gerekmektedir.

11. Katılımcıların, DİB Personel yeterliklerine sahip olma durumunun, cinsiyete göre farklılaştığı, erkek katılımcıların hem *DİB ortak genel kültür yeterlikleri ölçeği* ortalama puanlarının, hem de *DİB din hizmetleri alanı mesleki yeterlikler ölçeği* ortalama puanlarının, bayan katılımcıların ortalama puanlarından anlamlı şekilde yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bunda, fakülte dışı tecrübelerin önemli bir rol oynadığı düşünülebilir. Bu bakımdan fakültelerin, bayan öğrencilerin de dini faaliyetlerle ilgili tecrübe ve gerçek yaşam deneyimleri kazanmaları için onlara yönelik bir takım uygulamalar gerçekleştirmesinin, bayan ve erkek öğrenciler arasındaki bu farklılaşmayı en aza indireceği ifade edilebilir. Bu kapsamda örneğin bayan öğrencilerin de, özellikle uygulama camilerinde ya da uygun olan diğer camilerde, vakit namazlarına erkek cemaatle birlikte iştirak etmeleri, böylece hem camiye daha iyi tanınmaları hem de caminin manevi atmosferinden istifade etmeleri sağlanabilir.
12. Özellikle *DİB din hizmetleri alanı mesleki yeterlikleri* bakımından İlitam mezunu katılımcıların, ilahiyat fakültesi ve DKAB mezunlarından daha yüksek bir yeterlik düzeyine sahip olmalarının, aslında eğitim sistemimizin yapısından ve hâlâ bilgi aktarma ve aktarılan bilgileri ezberleme şeklinde devam ettirilen eğitim uygulamalarından kaynaklandığı söylenebilir. Öğrencilerin derslere yüzyüze devam etmemesine, hoca-öğrenci iletişiminin son derece kısıtlı olmasına, üstelik derse online olarak katılan öğrencilerin oranının son derece düşük olmasına rağmen, sonuçların bu şekilde çıkması başka türlü izah edilemez.

13. İlahiyat fakültelerinin MEB, DİB ve Akademi başta olmak üzere birbirinden farklı yeterlikleri gerektiren birçok istihdam alanına tek bir programla eleman yetiştirmesi, oldukça zor görünmektedir. Mevcut haliyle ilahiyat fakülteleri, birçok alana eleman yetiştiren ancak bu alanların hiçbirinde de tam olarak uzmanlaşmamış öğrenciler mezun eden bir kurum görünümündedir. Bu bakımdan, örneğin iki yıl ortak ilahiyat derslerinin okutulacağı, daha sonraki yıllarda ise farklı istihdam alanlarına yönelik branşlaşmanın gerçekleştirileceği esnek program yapılması faydalı olabilir. Bu esnek yapı vasıtasıyla isteyen öğrenciler, çift anadal ve yandal olarak istedikleri diğer programların derslerini de okuyabilecek ve ilgili programlardan sertifika alabileceklerdir.
14. İlahiyat fakülteleri bünyesinde ortak ilahiyat derslerinden sonra, modüler sistem şeklinde “din hizmetleri programı”, “dini rehberlik ve manevi bakım programı”, “okul öncesi ahlak ve değerler eğitimi programı”, “ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenliği programı”, “ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenliği programı”, “imam hatip lisesi meslek dersleri öğretmenliği programı” gibi programların açılmasının, ilahiyat fakültelerinin ve programlarının işlevselliğini artıracak ve istihdam kurumlarına daha nitelikli elemanlar yetiştirme noktasında önemli bir katkı sağlayacağı söylenebilir.
15. Günümüzde ilahiyat fakültesi, interdisipliner anlayışa ve eleştirel düşünme becerisine sahip, yeniliklere ve gelişmeye açık öğretim elemanları aracılığıyla yine aynı niteliklere sahip öğrenciler yetiştirmek zorundadır. Bu nedenle ilahiyat öğretim programları ne kadar değiştirilip geliştirilirse geliştirilsin, bu programları uygulayacak olan “öğretim elemanı” faktörü göz önünde bulundurulmadan, olumlu anlamda atılacak hiçbir adımın amacına ulaşamayacağı unutulmamalıdır. Zira bu programların hangi yaklaşım-yöntemle ve nasıl bir bakış açısıyla uygulanacağı da, en azından öğretim programları kadar önemli bir meseledir. Bu bakımdan fakültelelere öğretim elemanı seçiminde ehliyet, liyakat ve kalite gibi objektif kriterlerin azami ölçüde çalıştırılmasına gayret gösterilmelidir.

Kaynakça

- BAŞ Gökhan, “Öğretmenlerin Eğitim Programı Tasarım Yaklaşımı Tercih Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, Yıl: 2013, Sayı: 13, ss. 965-992.
- BÜYÜKÖZTÜRK Şener, *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2007.
- KAPTAN Saim, *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*, Tekışık Yayınları, Ankara 1998.
- KARASAR Niyazi, *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2011.
- _____, *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*, 3A Araştırma, Eğitim, Danışmanlık Ltd. Şti., Ankara 1995.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Yeterlikleri, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Program Geliştirme Daire Başkanlığı) DİB Personel Yeterlikleri, DİB Yayınları, Ankara 2014.
- http://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_01/25104602_06061145_dogmdersprogr amirenli.pdf (Son Erişim Tarihi 07.09.2017).

EKLER

Ek 1: DİB Ortak Genel Kültür Yeterlikleri Ölçeği

1. Alt Boyut: Genel Kültür Yeterlikleri	1	Türkiye'nin yönetim yapısını ana hatlarıyla özetlerim
	2	Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tarihini ve idari yapı içerisindeki yerini değerlendiririm
	3	Görevimin gerektiği düzeyde ulusal ve uluslararası güncel dini gelişmeleri takip ederim
	4	Başkanlıktaki görev, yetki ve sorumluluklarımı açıklarım
	5	Başkanlığın teşkilat yapısını ve görevlerini açıklarım
	6	Görevimin gerektirdiği düzeyde Müslümanların bilim, kültür ve medeniyete katkılarını açıklarım
	7	Görev alanım ile ilgili mevzuatı açıklarım
	8	Alanımla ilgili yayınları takip ederim
2. Alt Boyut: Dini Genel Kültür Yeterlikleri	9	Görevimin gerektirdiği düzeyde İslam'ın evrensel değerlere, barış ve uzlaşma kültürüne katkılarını açıklarım
	10	Türkçe'yi doğru ve etkili biçimde kullanırım
	11	Türkiye'nin ve görev yaptığım bölgenin sosyo-ekonomik, kültürel ve dini özelliklerini tanırım
	12	Bilişim teknolojilerini kullanma becerisine sahibim

Ek 2: DİB Din Hizmetleri Alanı Mesleki Yeterlikler Ölçeği

1. Alt Boyut: İletişim ve Yöntem Yeterlikleri	1	Sorun çözüme becerisine sahip olduğumu düşünürüm
	2	Etkili iletişim ilke, yöntem ve tekniklerini uygulayırım
	3	Dini danışmanlık ve rehberliğin ilke ve yöntemlerini uygulayırım
	4	Din hizmetleri alanında karşılaştığım sorunların çözümüne yönelik öneriler geliştiririm
	5	Din öğretimi ilke, yöntem ve tekniklerini kullanırım
	6	Öğrenenlerin özelliklerine uygun materyalleri seçerek etkili bir şekilde kullanırım
	7	Öğrenenlerin kendilerini fiziki ve psikolojik açıdan rahat ve güvende hissetmelerini sağlayacak olumlu bir öğrenme ortamı oluştururum
	8	Hedef kitlenin (çocuk, ergen, yetişkin) gelişim ve öğrenme özelliklerini bilirim
	9	Hedef kitlenin ilgi, ihtiyaç ve beklentilerine göre din hizmetlerini yürütürüm
	10	Uyguladığım eğitim programlarının (Kur'an kursları öğretim programı, yaz Kur'an kursları öğretim programı vb.) temel özelliklerini açıklarım
	11	Eğitim hizmetlerinde yerel ve bölgesel özellikleri dikkate alırım
	12	Din öğretimi sürecindeki eksiklikleri belirleyerek tedbir alırım
	2. Alt Boyut: Temel İslam Bilimleri Yeterlikleri	14
15		Tecvit kurallarını örneklerle açıklarım
16		Kur'an-ı Kerim'in temel özelliklerini ve ana konularını bilirim
17		Kur'an-ı Kerim'le ilgili temel kavramları açıklarım
18		İslam inanç, ibadet ve ahlak esaslarını ana hatlarıyla açıklarım
19		İnanç - ibadet - ahlak ilişkisini açıklarım
20		İtikat, ibadet, ahlak ve siyerle ilgili dini kavramların anlamlarını açıklarım
21		Belli başlı Türkçe meal, tefsir, hadis, itikat, ibadet, siyer ve islam tarihi ile ilgili kaynaklardan yararlanırım
22		Hz. Peygamber'in hayatını ana hatlarıyla açıklarım
23		Hz. Peygamber'in söz, tutum ve davranışlarından örnekler veririm
3. Alt Boyut: Din ve Dini Oluşumları Değerlendirme Yeterlikleri		24
	25	İtikadi ve fıkhî mezhepleri ana hatlarıyla açıklarım
	26	İslam ilimlerinin gelişimini ana hatlarıyla açıklarım
	27	Ayet ve hadisleri yorumlarken günün şartları, ihtiyaçları ve sorunlarıyla ilişki kurarım
	28	Ayet ve hadisleri yorumlarken diğer bilimlerin verilerinden yararlanırım
	29	Dini soruları cevaplarken konu ile ilgili ayet, hadis ve kültürel mirası birlikte değerlendiririm
	30	Güncel dini oluşumları (Nakşibendîlik, Kâdirîlik, Bahâîlik, Vehhâbîlik, Bâtınîlik vb.) temel özellikleriyle tanırım
	31	Yaşayan dünya dinlerini (Hıristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Budizm vb.) ana hatlarıyla açıklarım
	32	İrşat hizmetlerinde kullanılan eserleri (Riyâzü's-Sâlihîn, İhyâu Ulûmî'd-Dîn, Mesnevî vb.) inceleyip değerlendirebilirim
	33	Din hizmetleri için yeterli düzeyde Arapça bilirim
	34	Din hizmetleri için yeterli düzeyde Osmanlıca bilirim
4. Alt Boyut	35	Namazları usulüne uygun kıldırım
	36	İlkelerine uygun hutbe ve vaaz sunarım

	37	Vaaz ve hutbelerin muhatap kitle üzerindeki etkililik düzeyini değerlendiririm
	38	Usulüne uygun müezzinlik yaparım
	39	Cenaze ile ilgili dini görevleri usulüne uygun yaparım
	40	Çeşitli duaları (nişan, nikah, hatim, yemek, yağmur, açılış, vb.) usulüne uygun yaparım
	41	Önemli gün ve gecelerde program düzenlerim
	42	Mesleğimle ilgili gelişmeleri ve yayınları takip ederim
	43	Kişisel gelişimime katkıda bulunacak çeşitli etkinliklere katılırım
	44	Mesleki gelişimime katkıda bulunacak çeşitli etkinliklere katılırım
	45	Yaşantım ile çevreme örnek olmaya çalışırım
5. Alt Boyut: Kur'an Surelerini	46	Mülk suresini ezbere okurum
	47	Hucurat suresini ezbere okurum
	48	Fetih suresini ezbere okurum
	49	Rahman suresini ezbere okurum
	50	Kuran-ı Kerim'in 30. cüzünü ezbere bilirim

PARENT'S RESPONSIBILITIES REGARDING RELIGIOUS NURTURE OF CHILDREN IN THE ABRAHAMIC RELIGIONS

SEMAVÎ DİNLERİN ANNE-BABAYA ÇOCUKLARIN DİNÎ TERBİYESİ İLE İLGİLİ YÜKLEDİĞİ SORUMLULUKLAR

*Fatma Kurttekin**

Abstract

Parents' responsibility is an important concept that we can find in both human-made laws and divine laws. By taking into account the Abrahamic religions' (i.e. Judaism, Christianity and Islam) Holy Writings, parents take up these responsibilities, such as protecting them and catering to their basic needs, nurturing a child's religious life by using different methods and becoming good examples. Thereby, in order to preserve the integrity of the child, while continuing to serve as a guide, the spiritual aspects must be preserved and developed in the same way. However, the three Abrahamic religions have their own perspective on family, and mother-father roles in a child's religious nurture at home. In this paper which is a comparative study, it has been tried to explain the parents' responsibilities regarding shaping their children innate religious instincts based on the Holy Writings of Abrahamic religions. The paper which is conducted with the literature review methods, is formed of introduction and two parts. The first part describes the parents' responsibility related to meeting their children physical needs, while the second part focuses on parents' responsibilities in the spiritual life of children. In the end and, it is discussed the common grounds and discrepancies between the Abrahamic religions' views on parent's responsibilities. Despite the discrepancies and competition between the Abrahamic religions, the most important point of this common ground is that parents have been taken in charge by God as a reflection and placement of divine reality in their children's lives. This task consists of nurturing the belief of their children, and gaining knowledge and skills that will help them to live according to God's warnings and instructions in all phases of their lives, whatever education style parents choose.

Keywords: *Religious nurture, the Abrahamic religions, Parents' responsibility*

Özet

Ebeveyn sorumluluğu hem insan eli ile yapılan hem de ilahi yasalarda karşılaşıcağımız önemli bir kavramdır. İbrahimi dinlerin (yani Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın) kutsal metinleri göz önünde bulundurulduğunda, ebeveynler çocuklarını korumak ve temel ihtiyaçlarına cevap vermek, onların dini hayatını farklı yöntemler kullanarak beslemek ve iyi örnek olmak gibi sorumlulukları üstlenmişlerdir. Dolayısıyla çocuğun bütünlüğünü korumak için rehberlik yapmaya devam ederken, manevi yönleri de aynı şekilde korunmalı ve geliştirilmelidir. Bununla birlikte, bu üç İbrahimi din aile ve çocuğun ailedeki dini terbiyesinde ebeveyn rolleri ile ilgili kendi bakış açısına sahiptir.

* Dr. Öğr. Üyesi, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0002-5083-4746, fkurttekin@cumhuriyet.edu.tr

Karşılaştırmalı bir çalışma olan bu makalede, çocukların doğuştan getirdiği dini duygularının şekillenmesinde ebeveynlere yüklenen sorumluluklar kutsal kitaplar temel alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Dokümantasyon ve literatür taraması teknikleriyle yürütülen makale giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ebeveynlerin çocukların fiziksel ihtiyaçları ile ilgili sorumluluklar belirlenirken, ikinci bölümde ebeveynlerin çocuklarının manevi hayatındaki görevlerine odaklanılmıştır. Sonuçta ise İbrahimi dinlerin ortaya koyduğu ebeveyn sorumlulukları ile ilgili ortak noktalar ve farklılıklar tartışılmıştır. Semavi dinler arasındaki farklılıklar ve çekişmelere rağmen, hepsinin üzerinde durduğu en önemli husus, ebeveynler Tanrı tarafından, çocuklarının hayatlarında ilahi gerçekliğin bir yansıması ve yerleştirilmesi olarak görevlendirilmiştir. Bu görevi, ebeveynlik yöntemi ne olursa olsun çocuklarının inançlarını beslemek ve yaşamlarının her aşamasında Tanrı'nın uyarılarına ve talimatlarına göre yaşamalarına yardımcı olacak bilgi ve beceriler sağlamak oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Dinî terbiye, İbrahimi dinler, Ebeveyn sorumlulukları.*

Introduction

The value given to children is often seen in the expressions of the holy books of the Abrahamic religions. In the Qur'an, there are many verses directly and indirectly speak of children. But a child who has not gone through puberty does not become subject to the Qur'an in terms of responsibility. Therefore, the doctrine and guidance in the Qur'an are primarily parent-centred, and the subject that is most emphasized in the verses is (religious) nurture. It has been stated that the most important institution shaping the child is the family.

In the Bible, many texts mentioning children are related to matters such as the child's circumcision, upbringing and nurture. In the past, Christian and Jewish theologians have perceived parenting, as a difficult and sacred duty. According to them, "parents are to help children grow in faith, empowering them to use their gifts and talents to love and serve God and to contribute to the common good. It is believed that nurturing faith in children is an urgent task, and the faith results largely from the diligent work of parents" (Bunge, 2008: 352).

The study was conducted with the literature review methods. Data from the Torah and Talmud, the New Testament, The Quran and hadiths, and printed academic sources such as books and articles about religious nurture in the Abrahamic religions were collected. Despite the fact that there are many translations of the Scriptures, "the New International Version" for the Bible and "Sefaria" for the Talmud were chosen due to the widely used English version based on popularity, accessibility, readability and accuracy. The original version of Quran and hadiths were preferred. The data obtained for the study were organized, and the similarities and differences were grouped together, compared and interpreted.

The aim of this paper is to provide an insight into responsibilities of parents on religious nurture of their children in the holy writings of the Abrahamic religions that can be summed up in these two headings:

- Meeting Children's Physical Needs
- Meeting Children's Spiritual Needs
- Meeting Children's Physical Needs

After a child was born, parents automatically become responsible. The first duty of parents is to meet children's physical needs for their healthy spiritual and intellectual development. The physical needs of a child can be summarized as proper nutrition, shelter and protection.

In Judaism, it is important that a child's basic physical and emotional needs fulfill for the healthy development. On this account, parents as caretakers, firstly have to provide the best nutrition (breastfeeding) for the child. Breastfeeding is also considered as the way to provide parental love and warmth necessary for the children's development (Yoma 78). If the mother is not able to breastfeed her child, it is allowed to hire a wetnurse (Exodus 2:7-9, Ketubot 60). Along with providing the best nourishment for children, protection, sanitation and clothing are counted as the most basic needs (Maimonides, Yad, Hilchot Ishut, 12; Babylonian Talmud, Ketubot 49). According to Halakha¹, these task is carried out by both parents, but the person best suited to look out for a child's interest is mothers (Isaiah 66:13; Proverbs 4:3; Ketubot 59b; Berakhot 7, Reishit Hachmah).

In the New Testament, parents who disregard their children basic needs is compared to an unbeliever who has very different lifestyle than a Christian, like this: *"Anyone who does not provide for their relatives, and especially for their own household, has denied the faith and is worse than an unbeliever."* (I. Timothy 5:8; II. Corinthians, 12:14). Paul, in his letter to Timothy, reminds the parents that they should nourish and nurture their children and raise them upon God's commandments (I. Tim 5). In the light of these verses children as vulnerable beings (Genesis 33:13; Deuteronomy 3:19-20; Joshua 1:14) need caring parents who can provide the basic needs of a child such as nourishment, shelter, love, and compassion. In the Synoptic Gospels, the child's vulnerability becomes disease (such as possession, motor disability or disability etc.) Jesus as the healer, offers his mercy to these insubstantial children (Mark 5:21-

¹ "Halakha is the collective corpus of Jewish religious law, including biblical law (the 613 biblical commandments) and later talmudic and rabbinic law, as well as customs and traditions. Halakha guides not only religious practices and beliefs, but numerous aspects of day-to-day life. Often translated as "Jewish Law", a more literal rendering of the term is 'the path' or 'the way of walking.' "<http://www.fnewworldencyclopedia.org/entry/Halakha> (10.10.2018).

24, 35-43, 7:24-30, 9:14-29; Matthew 21:14-16; Luka 8:42). Jesus describes children as “the most vulnerable with low status” and indicates that to care for them is like caring for him. (Mark 9:37; Mat. 18:5)

In Islam, a human being is a powerless entity that needs to be protected and nourished in infancy and childhood when at his most powerless (An-Nisa, 4/28; An-Nahl, 16/78). It is stated in the hadīths that this is the responsibility of the parents of the individual as following: “*It is sufficient sin for a man that he neglects him whom he maintains.*” (Sunan Abi Dawud 1692, book 9 hadīth no. 1688. See, Sunan Ibn Majah, vol. 5, book 33, hadīth no. 3671; Sahih Muslim 994, book 12, hadīth no. 47). It is seen as the right of alimony to provide all of the costs of treatment, care, education and essential needs such as housing, food, beverages and clothing (Al-Baqarah, 2/233). So much so that in the Qur’an there are verses about the responsibilities of the mother, breastfeeding and what a father should do (Al-Baqarah, 2/233; Al-Ahqaf, 46/15; At-Talaq, 65/6-7). In particular, verse 234 of Al-Baqarah dictates that the provisions concerning a child’s nurse in the context of breastfeeding are based on the fact that it is the father who has to provide the basic necessities for children in halal way (Al-Abasa 80/24, Al-Baqarah 2 /167,172).

Another sign that children are in need of protection is that Abrahamic religions do not allow abortion. In Judaism, to fulfill the commandments to “*Be fruitful and multiply*” (Genesis 1:28; Yevamot 6:6) and to not “waste (male) seed” (Gen. 38:7-10) Jewish families intend to have children (Isa. 45:18). This commandment was repeated when Noah was rescued from the Flood (Gen. 9:1-7). For this reason, contraception and abortion/miscarriage are permitted only under certain cases (Yasdiman, 2001:253) such as a direct threat of the mother’s life (Oholos 7:6). The same conclusion can be reached from the passage regarding punishment for causing miscarriage (Exo. 21:22, Psalm 116: 61; Yevamot 12b). It is believed that Tanakh gives a child to the right of life because they created in the image of God (Gen. 1:26-27).

In the New Testament which the main purpose of marriage is not reproduction, there is no prohibition of abortion. However, abortion is considered as a grave sin. The Didache, written at the end of first century, states that “*You shall not murder a child by abortion nor kill that which is born*”. St. Thomas Aquinas (c.1225-1274) also declared that abortion is a sin of murder against nature (contra naturam). The Second Vatican Council defines abortion as an “abominable crime” (See, Lumen Gentium, 25).

Through association, parents ought to reciprocate and bring no harm to children. The Qur’an identifies very evidently that parents are not always protected from negligence or over-protectiveness. On the ground of this acknowledgment, the Qur’an has recognized

certain rules and outlined certain details about children. As per these rules, more precisely, are children's rights to equality and life. Protection of children's life is the third order in Islam (Al-An'am 6:140, 151; Al-Isra 17:31; Al-Mumtahanah 60:12) It is a known fact that in the past Pharaohs commanded to kill all baby boys due to the political worries (Al-Baqarah 2/49; Al-A'raf 7/127; Ibrahim 14/6; Al-Qasas 28/4; Ghafir 40/24-25) and this atrocity continued because of fear of poverty (Al- An'am 6/151; Al- Isra 17/3) and gender disappointment (Al- An'am 6/137, 140; An-Nahl 16/ 57-59; As-Saf 61/12; At-Takwir 81/8-9) during the age of ignorance (Jahiliyyah). Moreover, in some societies, children were sacrificed to propitiate gods (Al-An'am 6/137). In modern age, to create the perfect racial community by killing physically and mentally disabled children is one of the most tragic historical events. Islam which considers all these activities as element of ignorance and inconsideration bans everything putting a child's life in danger without discrimination on any ground (Al-Isra, 17/31; Al-An'am 6/137, 140,151; Ash-Shuraa 42/13).

Parents should nurture their children's beliefs, meet their physical needs, and help them to develop their mental, emotional, moral and religious aspects. In order for a child to become physically and mentally mature, join society and fit into its roles, it is necessary to meet his main needs appropriately. According to Jewish and Islamic Law, failure of the parents to meet these specific needs, the community and the relatives of child becomes responsible (In Judaism Code of Jewish Law, Choshen Mishpat, 149; Babylonian Talmud, Kiddushin, 30; in Islam Abi Dawud, book 12, ḥadīth no. 2271; al- Bukhari 2699, book 53, ḥadīth no. 9).

2. Meeting Children's Spiritual Needs

Although men and women are equal by nature, gender plays an important role in the responsibilities and expectations of a spouse in the holy writings. Specific responsibilities have been assigned to parents in the education of children and home is the primary area of responsibility of mothers. In the holy writings, it is expected from parents, especially from fathers, to teach their children about the unity, the existence and the orders of God. Mothers, on the other hand, have a unique and vital role in the child's life. It is the duty of a woman to create the required home and religious atmosphere for children to be brought up as religious individuals. All the studies written about education put mothers first in the nurturing of children.

In the Tanakh, the roles of parents are defined by saying "*All these men were under the supervision of their father*"(I. Chronicles. 25:6, 25:3). The primary responsibility of children clearly is given to their fathers (Rambam, Hilkhos Talmud Torah 1; Kiddushin 29a; Kitzur

Shulkhan Arukh 165:1; Mishne Berurah 343:2), but the contribution of the mothers are not neglected in the Halakha (Berachot 17a; Chatam Sofer) Fathers are the ones who should make an effort in training their children in God's way (Exo. 10:2, 12:26, 13:8; Gen. 4:9, 6:7, 20, 32:7, 46) in order for them to have spiritual development and good character (Pro. 1:8, 6:20). The most sacred duty of the fathers is to nurture their children and give them a general education. The content of education includes national traditions - covering religious traditions at the same time - and passing on the orders of God (Exo. 10:2) given to their ancestors. A Jewish father is obliged to teach Jewish history as well as religious nurture and what God has done for the Jews. This obligation, expressed in Exodus 13:8, aims to inform the children of Israel about the national salvation from captivity in Egypt (Basalel, 2001: 72).

In Christianity, a man is the leader of his family just Jesus is the leader of the church. Fathers are breadwinners and ancillary teachers while mothers are obedient to their husbands (Ephesians, 5:22-23) and coordinator-teachers (For the role of fathers see: I. Tim. 3:4, 3:12; Colossians 3:11; for mothers, Titus 2:4-5; I. Tim. 5:14, Philippians, 2:14-16). In the New Testament, the father is instructed to protect his children's spiritual world by not exasperating them (Eph. 6:4) and not embittering them (Colossians 3:21). One of the points that draw attention to a child's nurture is the examples given in I Timothy and I Titus. When the preceding chapters are examined, it is requested from the fathers to raise their children under God's sovereignty, presence and love. It is also underlined that those who have failed to do this, are not worthy of taking charge in the church.

As in general opinion and practice, mothers are also the leading nurturers among people in Islam. It is the mother who gives the first principles of education to the child, especially their initial moral education. It has been transmitted in a hadīth as follows: *"A woman came to the Prophet and said: Messenger of Allah (pbuh), my womb is a vessel to this son of mine, my breasts are a water-skin for him, and my lap is a guard for him, yet his father has divorced me and wants to take him away from me. The Messenger of Allah (pbuh) said: You have more right to him as long as you do not marry."* (Sunan Abi Dawud, book 12, hadīth no. 2269). Recent medical findings have shown that nothing can take the place of breast milk and the mother's bosom. In this respect, Islam predicts that the child would remain in the care and nurture of the mother until a certain age (Hökelekli, 1993: 356). When a child is born, he does not know anything and learns everything afterwards, and the Qur'an holds that parents are responsible for nurturing their children (Al-Tahrim 66/6; al-Bukhari 7138, book 93, hadīth no. 2). Although the father is responsible for nurturing, it is expected of the members of the family to undertake this responsibility also (Canan, 2005, 29. See also, Al-Ahqaf, 46/17-18). The leaders of a family who throw family members into the fire by not giving Islamic nurture are

declared as “*the worst of the people*” and “*those who fall into the truthful frustration (suffer damage)*” (Az-Zumar, 39/15-16). The responsibility of parents, however, is to nourish and educate their children as the prophets did. Parents will not be held responsible for their children’s wrong attitudes and behaviours after performing this duty. This is reported in the story of Noah (Hud, 11/41-43). The second lesson that needs to be taken from the story of Noah is related to the communication between the parent and the child. The prophet Noah called his son who was rebellious and refused to believe in Allah, “*My son*”. It is a proof that although children have different characters and personalities, they should be patiently approached and shown compassion and mercy, and the communication language should be based on love and compassion, because a child’s character, parental attitudes and communicative language are key factors in nurturing.

The warnings and the advices in the holy writings have made the question of “*If parents have a responsibility to help nurture the moral and spiritual lives of children, then how do they best carry it out?*” (Bunge, 2008: 354) a current issue. An answer to the question is also sought in the holy writings. In the Bible, the Talmud, the Qur’an and hadīths, parents are given certain instructions on how to nurture their children. These instructions can be listed as follows:

Age: One of the important issues related to nurturing is the child’s age because religious development is a process that encompasses mental, emotional and belief development that changes according to individual’s age and sex (Kurttekin, 2017: 90). According to the Talmud, a Jewish father should begin the education by teaching how to read the Scripture at the age of five, Mishnah at ten, to observe commandments at 13, and to study Talmud at 15 (Avot 5:21, Orach Chayim 313). In the New Testament, there is no order or advice about the child’s nurturing age. However, Christian theologians agree that religious nurture given at earlier ages will have a great effect on the rest of a child’s life. As a matter of fact, there are countless sources contributing to children’s religious development and spiritual worlds such as children’s Bibles and story books. In the Qur’an, it is underlined that religious nurture is to be done while a child is young (Al-Isra, 17/24). The Prophet Mohammad stated that the information learned while still young is like embroidery on stone. In the Abrahamic religions, beginning religious nurture at an early age is important in terms of shaping the character and spiritual world of the child. It is easier to learn at an early age. For this reason, during childhood, the child must be able to identify motifs, concepts and personalities associated with every aspect of the religion.

In the Abrahamic religions, beginning at an early age is important in terms of shaping the character and spiritual world of the child. It is easier to learn at an early age. For this

reason, during childhood, the child must be able to identify motifs, concepts and personalities associated with every aspect of the religion.

Teaching God: As it is seen in I. Chronicles 28:9 and Proverbs 2:1-5, nurturing children is required to teach who is God and to live in accordance with His commands. Believing in the existence and the oneness of God (Exo. 10:2, 20:2, 20:5; Deu. 4:40), His unity (Deu. 6:4), loving Him (Deu. 6:4-9, 6:5), fearing Him (Deu. 6:13, 31:11-13), worshipping and serving Him (Exo. 23:25; Deu. 6:13, 11:13, 13:15), and enshrining Him (Leviticus 22:32) are other things that must be taught.

In the New Testament, it is expected from parents to teach their children the presence of God (John 17:3) and seek Him who is formed in them, and to help them become like Him (Col. 2:9-11). To become like Him is a journey beginning with learning the Scripture and His commandments (II. Tim. 3:15; Jn. 14:21). It also requires to let the children know the love of God towards mankind (Jn. 3:16, 15:9-17) and His death for their salvation (Romans 5:2-5, 5:8, 8: 37-39; Galatians 2:20; Eph. 2:4-5; 1 Jn. 4:9-11). According to many text the definition of God is love itself (1 Jn. 4:7-8).

In Islam, God's love and fear are the foundation of faith. The first thing to teach a child is tawhid. The existence and oneness of Allah and the command to not associate others with Allah are emphasized in the advice to Luqman's son in the Qur'an (Luqman, 31/13). The Sahabah are also said to have nurtured their children by teaching firstly the tawhid and shahada. (Canan, 2005: 189). It should not be forgotten that the indoctrination of the fear of God that is made at inappropriate times can lead to negative consequences in the soul of the child. Therefore, it would be the right attitude to choose the path of nurture, relying on the love of God, and considering the age and nature of the child.

*Teaching holy books and how to worship:*The Abrahamic religions desire children to be raised in accordance with the orders in the holy writings. It is only possible to begin by teaching the holy books. Moreover, to read the holy books enables believers to fill the heart with joy and to converse with God, and it also responds to the search for the meaning and purpose of life.

In Judaism, a child's education begins at the age of five by teaching them the Torah. (Avot 5:21). According to Jewish scholars, one of the greatest honors for parents is that their children learn the Torah²(Basalel, 2001: 43).A father who carry out the task of teaching the Torah to his children considered as if the Torahhad given himself on the Mount Sinai (Deut.

² The name is given to the first five books (Genesis, Exodus, Leviticus, Numbers, and Deuteronomy) of the Hebrew Bible.

6:7; Berachot 21b). The Torah and the Talmud³ are the source of information in a Jewish child's education (Deu 6:6-7, 11:18-19, 31:12-13, 32:45-46; Nehemya 8:3, 8:8; Jeremiah 2:31; Pro. 28:7; Psa. 78:5-6; II. Chro. 6:16; Ezra 7:25; Gal. 3:24). Ezra (BC 600-400), the priest, too, reading and explaining the law in front of the community, made up of old and young, women and men (Neh. 8:1-3, 8:5, 8:13, 8:16-18), is an indication of the importance of scripture teaching and understanding of these books. Because the holy books give information about the past, they try to prevent people from falling into the same mistakes (Deu. 4:9) and fill the heart with joy (Psa., 119:111)

The holy books are the main writings of religions. These writings contain the commandments and stories that parents tell and teach their children (Mt. 4:4). Many Christian theologians also emphasize the importance of reading and discussing holy texts with children. For this reason, holy writings are thought to "be a gold mine that can never be finished and the soul can be fed" (Bunge, 2008: 355). It is a delightful gift for children (Mt. 7:11) to teach the truth in the holy writings (II. Tim. 3:14-17). As indicated in various parts of the New Testament (Ro. 2:19; Gal. 3:24), the holy books are a guide and teacher for people, especially children.

In Judaism and Christianity prayers are considered to be reminder of the presence of God and to share and impart the religious values (Magen Avraham 263:11). Therefore special prayers were written to make with the children on a daily basis (before and after meals, before sleep etc.). To celebrate the religious holidays and to worship have been seen as a situation that strengthens family ties and keeps the religious atmosphere at home alive (Exo. 31:13-14, 20:8; Deu. 5:12).

In Islam, to take advantage of the source depends on being able to read and understand it. The Qur'an is the most important source and guide for children to read and enjoy, as it is a spiritual satisfier as well as a spiritual protector, which is the guidance (Yunus, 10/57) and the rope of Allah that must hold fast (Ali 'Imran, 3/103, Al-'Ankabut, 29/45, Al-Anfal, 8/2; An-Naml, 27/91-92; Fussilat, 41/26). The children are inspired by moral principles such as worship, alongside tawhid belief (Canan 1988:28), as the following verse "*O my son, establish prayer, enjoin what is right, forbid what is wrong, and be patient over what befalls you. Indeed, [all] that is the matters [requiring] determination.*" (Luqman, 31/17. See also Ibrahim, 14/37; Maryam 19/55; Taha, 20/132). In verses and hadiths, it is stated that worship (Ibadah) is the reason behind the existence of mankind on the earth (Fussilat 41/33; Al-Dhariyat 51/56). Even if the parents are obligated to teach how to worship their children, the children must follow these

³ The interpretation of Tanakh.

commandments by choice (Al- Baqarah 2/256; Al- Ihsan 76/ 3,) and they must be examples to their children by praying.

Being a role model: The parents' responsibility as educators is to help protect the child's material and spiritual world. The importance of the parents in religious education is a reality that almost everyone acknowledges nowadays. "All of these theologians and initiatives recognize that faith is not really taught but 'caught' especially by speaking about faith and carrying out religious practices in the home" (Bunge, 2008: 349).

Sayings in the Bible indicate that beliefs, values and traditions are first learned from the family, because the period when the child's personality is shaped is mostly spent with the family. Hence, the text reminds parents to be careful and to set a good example when fulfilling the roles God has given them. In the well-known saying indicated such as "*What the child speaks in the marketplace, he has heard at home from his mother or father*" (Sukkah 53 (Rashi), the children reflect what they have picked up from their parents (See also II. Kings 14:2-3, 16:2, 17:14, 17:41, 18:3, 23:32, 23:37; M. 78:8, 78:57; I. K. 3:14, 15:26, 21:21, 22:53; Pro. 20:7; Ezekiel 20:30; Zephaniah 1:4; II. Chro. 29:2, 34:2; Abr. 3:15; Amos, 2:4). At this point, parents have been taken in charge by God as a reflection and placement of divine reality in their children's lives. This task consists of training, nurturing the belief of their children, and gaining knowledge and skills that will help them to live according to God's warnings and instructions in all phases of their lives, whatever education style parents choose (Col. 1:28; Tit. 2:12).

The portrait drawn of parents in the Quran and hadīths is that of "role model parents" (Al-Baqarah, 2/44; Hud, 11/88; Ibrahim, 14/37; Taha, 20/132; Luqman, 31/17; As-Saf, 61/23; al-Bukhari, vol.6, book 60, hadīth 298; Sunan Abi Dawud, book 2, hadīth 494). The best models for children are parents themselves. Parents who worship on their knees daily will give their children a message that worship is part of everyday life. The children will understand the importance of the Qur'an without anything being said, as long as they see that their parents have read the Qur'an, searched it, and tried to obey God's word.

Some abilities are adopted by following in someone's footsteps. If the actions and discourse of parents are not in parallel, it will be difficult for the child to have these abilities. Being good parents in this sense means raising children who follow their own example in offering thanks to Allah/God and following His commands.

In child rearing, God's instructions and orders advise a modest, corrective, and loving nurturing pattern, because strict and irrational tendencies will absolutely affect a child's faith development. Incorrect methods, unnecessary limitations, extreme expectations, selfishness

and lack of reasoning, etc. can cause negative reactions, and cause children to lose touch with the divine and to think that it is impossible to please parents. Establishing a healthy parent-child relationship depends on the harmony between the parents and child, and being positive and respectful (Pro. 22:6, Psa. 84:11, Messilat Yesharim 11; Col. 3:21, I. Tim. 3:4; Al-A'raf, 7/189; Ar-Rum, 30/21). Children should be treated fairly and moderately by avoiding discrepancies and incompatibilities (Aleī Shor 6:261, Sotah 47a, Gittin 6b; Galatians 6:1; Muslim 1623, Book 24, Hadīth 19). Treating children well, loving them and showing them compassion are the orders of the Abrahamic religions. It is emphasized that equal treatment for their children without discrimination between them is one of the main duties of parents and at the same time the right of a child (Hökelekli, 1993: 356). In particular, the story of Joseph (in the Qur'an see Yusuf 12/4-102; in the Bible see Gen. 37-50) and the events between Abel and Cain (in the Qur'an see Al-Ma'idah, 5/27-32; in the Bible see Gen.4) are actually examples drawing attention that parents should equally treat their children in a loving and compassionate manner. However, the understanding that the family will continue with the boy in the Jewish Law has offered a privileged position in his family. *"Oh! Lord Almighty, if you will only look on your servant's misery and remember me, and not forget your servant but give her a son, then I will give him to the Lord for all the days of his life, and no razor will ever be used on his head."* (I. Samuel 1:11), this example confirms the idea (Aydın, 1989: 197). In addition to making a discrimination between boys and girls, the older boys have certain privileges among boys (Gen. 43:33).

The Abrahamic religions recommend reward and punishment as an effective method in leading to good and avoiding evil. Fear of God (Deu. 4:10, 5:29, 30:12-13; Psa.34:11; Pro. 9:10, 14:26; Jer. 32:39. See also, Fatır, 35/18, 28) and parental fear, more precisely fear of authority figures, are used as the main motive in correcting wrong behaviors. Accordingly, physical punishment (Pro. 22:15, 23:13-14, 13:24, 29: 15-16; Isa. 30:32; Mt. 18:6;) is seen as a good thing that contributes to the proper upbringing and good character of the child (Pro. 13:24; Rambam, Hilkhoh Geneivah 1:10; Hebrews 12:11). God defines nurturing the moral and spiritual world of the child as painful when it happens, but if pleasing practices accompany it (Heb. 12:11), it is useful for the child's development and education. Although physical punishment is not seen as something pleasant, it is argued that it will actually produce *"a harvest of righteousness and peace."* (Heb. 12:11; Ben Sira 1:1) later on. The method of physical punishment is focused on raising the depicted religious character as emphasized in the Bible (Pro. 29:15). The consequence of lacking in nurturing brings shame to the parents (Pro. 10:1, 15:20, 17:25, 19:13, 19:26, 17:21, 28:7, 30:17; Exodus Rabbah 1:1), and this is the price of the irresponsibility of the parents. While parents who do not discipline their children will be held responsible (I. Sa. 2:23, 3:13), those who follow this order will be blessed (Pro. 23:24,

29:3, 29:17; Ben Sira 13). On the other hand, to beat a child, especially a grown child, is forbidden in a few commandments of the Halakha (Hilchot Teshuva; Responsa Binyamin Zeev 407:1,5). If it is still needed to punish a child with a rod, this must be done with a stick or a whip without causing no harm (Maimonides, Hilchot Talmud Torah 5:2; Bava Batra 21a). To be effective punishment must immediately follow the behavior (Kitzur Shulkhan Arukh 165:7; Tractate Semachot 2:4-6).

The Qur'an does not advise physical punishment as a method of education, and explains the importance of being nice by saying *"And speak to people good [words]."* (Al-Baqarah, 2/83; Al-Isra, 18/53. See, Ali 'Imran, 3/159; Taha, 20/44) The general attitude of the Qur'an is to try to remove the causes that lead children to the wrong path and warn them when they make mistakes. Punishments are kept in the background. The attitude that the prophet Luqman showed his son is a remarkable example of this point. He explained, with the consequences to his son in his advice, what his son should do and what he should not do. At this point, the child is taught to be moderate, balanced and responsible in the cause-and-effect relationship. In verses (Al-Baqarah, 2/25; Ali 'Imran, 3/15; An-Nisa 4/13, 57, 122; Al-Ma'idah, 5/85, 119; At-Tawbah, 9/21, 72, 89, 100; Ar-Ra'd 13/19-25; At-Tahrim, 66/6-8), it is pointed out that the deterrent elements, namely punishments and rewards, differ according to individual differences and characteristics. Therefore, parents should consider consequences and personality before applying reward and punishment. It is narrated by the Messenger of Allah that when a child reaches 10 years old, he can be beaten if he does not pray, and some of the Islamic thinkers allow parents to beat children. However, it was limited by saying that *"They should not paddle before they reach the appeal age (ages 6-7), and tools like sticks and handkerchiefs are preferred to use up to three times except for the head and the battens are forbidden"* (Canan, 2005: 40). This method is applied from time to time, although it is not very common in our society today. Nevertheless, to think of physical punishments such as beating, which dulls the feeling of compassion and destroys self-esteem as a suitable corrective and preventive method, is barely possible. For, it causes shamelessness and insincerity, which can lead to moral weakness and suspicion.

In all cases, the mental and physical characteristics of the child should be taken into consideration. Defects should be corrected in a positive way, by not forgetting that they are not at the age of obedience because the child needs good examples, and explanatory correct information. For this reason, religious education should be based on pedagogical methods such as progressiveness, love, understanding and persuasion (Hökelekli, 1993: 358).

Moral education: Another duty of the parents is moral conditioning that is, to help create a moral consciousness in the child. Judaism binds the power and permanence of its values

and institutions to the family and to the religious and moral education given to the family. For this reason, the family should begin to teach religious and moral values to their children in accordance with the Halakha before they become responsible for observing the commandments at the age of 13 for boys and 12 for girls (become a bar/bat mitzvah⁴). The content of moral education is aimed at acquiring personal moral qualities, such as modesty (Num. 12:3, truthfulness (Gen. 18:19), and doing good and avoiding evil (Gen. 30: 3, 5). The reason for the emphasis on moral education in Judaism is that immoral people are doomed to go to Hell (Avot, 5:20). The Talmud reveals that houses have privacy. In this context, gender roles and differences, and how each gender should behave appropriately, are taught. For example, a boy cannot be alone with a girl over three years old nor a woman with a boy over nine years old (Basalel, 2001: 587). One of the dimensions of moral education is how children dress (Gen. 3:21; Nedarim 81; Lev. 19:19). In this respect, there are expressions of how clothing should be patterned to protect children. In particular, the Ten Commandments form the basis of the moral system in the Tanakh. The content of the commandments directly affects the perception of family, family relations, and moral philosophy. When the rules of moral education are taken as a whole, they apply more to women (Yasdımın, 2001: 499).

The verses related to the moral education of children include passing on moral values (Al-Baraqaḥ 2/177; Al-Aḥzab 33/21; Al-Qalam 68/4; Al-Tahrim 66/6; Sunan Al-Bukhārī, 1987, ḥadīth no. 33, 6163, (vol.2, p. 862) 2310), demanding virtue and oppose wrongdoing (Ali ‘Imran, 3/104, 110; An-Nahl 16/90), asking permission for entering someone else’s home (An-Nur, 24/27-28) and their parents’ bedrooms (An-Nur, 24/58-59), dress codes and modesty (An-Nur, 24/31-32; Al-Aḥzab, 33/59). In particular, verse 59 of Surat al-Nur emphasizes privacy issues and the confidentiality of private life, while parents are instructed to teach their children about family intimacy and to ask permission before entering their bedrooms. “Moral values in Islam aim to determine human activity in a Muslim society, and to promote and control their behavior to the benefit of the whole society and its individuals, and to bring for all individuals a good conclusion in the other life. Moral values in Islam then, whether they are individual such as sincerity, patience, charity love, soul combating, or common such as self-feeling, obligation, and call for Islam, are meant to bring individual and society benefit and protect human benefit” (Nuriman&Fauzan, 2017:278). On this, as the Prophet Mohammad (pbuh) stated that “The most perfect believer in faith is the one who is best in moral character” (Abū Dāwūd, 2009, ḥadīth no. 4684. See also Al-Bayhaqī, 1994, ḥadīth no. 20571), the lifestyle of a Muslim should be founded on moral grounds. It should not be forgotten that in the matter of moral education, which is a sensitive topic, approaches such as scolding, shouting and making comparisons will be very damaging.

Discussion and Conclusion

Parents have a duty to identify every child's potential and encourage them to attain it. Although parents will take part in their children's lives for a short period of time, the characters they shape will remain until death. This shows how sensitive and careful parents should be. Throughout the scripture parents are urged to nurture children in God's way. This kind of training needs faith, insight and wisdom. However, there is a discrepancy between practice and teachings in expressing how children should be treated in the Bible. In the Tanakh, it is constantly emphasized that parents keep their children under supervision, while the New Testament contains statements that extend children's rights and restrict parental authority. The issue of a child's nurture is only slightly pointed out whereas the Tanakh provides more details for parents. While the Book of Proverbs in the Bible draws attention to nurturing of children, in the Qur'an, the prophet Luqman's advice to his son reminds parents of their duties.

Children also need to know that their precise way of spiritual life is honored within the learning atmospheres which nurture human spirit. The declaration relies on two rules: children have diverse ways of expressing a yearning to make the earth a better place and secondly there are forms of these particular ways which can be acknowledged, understood and incorporated in parental practice. Human spirituality can be defined as a feeling of connection, a public domain idea which grounds the ability to make a meaning in human lives. The spirit is a communicative entity that creates meaning within itself as well as others, and God and nature are drawn in the direction of completeness if it recognizes its style for bringing a meaning to human lives.

It has also been recognized that every religion aims to raise up individuals on their own bases. In the Jewish tradition, the importance given to religious nurture arises from continuity of the religion and keeping the children away from drifting apart from Jewish tradition. As a Jewish religious scholar stated that: *"To provide the Jewish identity and the Jewish education to our children is more important than restoring any synagogue. Otherwise, the synagogue will not be able to go beyond being an empty museum in the future."* (Basalel, 2001: 5). However, in the rabbinic texts, it is shown that the religious nurture is a task given to fathers (Kiddushin 29a; Ketubot 49a, 65a). In Christianity, a child's religious nurture covers physical care and spiritual training which enables children to grow up becoming more like God. In Islam, the religious nurture focuses on bring the children up as a complete human-being, who believes in only Allah and has a good moral character, by meeting their physical and spiritual needs based on the Quran and the Sunnah.

The Abrahamic religions particular care has showed to two basic pillars of the child's religious nurture. Firstly, the child's development should be taken into account. Secondly, individual differences must be carefully considered and each child should be taught knowledge and attitudes appropriate to his/her abilities. However religious and cultural elements usually define the parental functions and set apart the childhood period. In the holy writings, however, God's clearly specified drive for all youngsters is that they develop into a spiritual maturity. Despite the discrepancies and competition between the Abrahamic religions, they meet on a common ground in some issues. The most important point of this common ground is that being a parent is a crucial responsibility which requires virtues such as love, tolerance, compassion, sacrifice, patience, guidance and support.

References

- ABU DAWUD, S. (2009). Sunan Abī Dāwūd. Riyadh: Dār al-Salām.
- AL-BAYHAQI, A. (1994). Sunan al-Bayhaqī al-Kubrā. Makkah: Maktabat Dār al-Bāz
- AL-BUKHARI, M. (1987). Şahīḥ al-Bukhārī. Beirut: Dār Ibn Kathīr.
- AYDIN, M. A. (1989). "Aile", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, vol. 2, TDV Yay., 196-200.
- BASALEL, Y.(2001). *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş, İstanbul.
- BUNGE, M. J. (2008). "Biblical And Theological Perspectives On Children, Parents,- And 'Best Practices' For Faith Formation." *Dialog A Journal Of Theology*, 47(4): 348-360.
- CANAN, İ.(2005). "İslam'da Aile Terbiyesi", In *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2 Sempozyumu*, edited by İbrahim Canan, 23-42. Ensar Yay: İstanbul.
- CANAN, İ.(1988). "Kur'an'da Çocukla İlgili Meseleler." *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (8): 19-42.
- KURTTEKİN, F. (2017). Karma Evliliklerden Doğan Çocukların Din Eğitimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HÖKELEKLI, H.(1993). "Çocuk", *DİA* vol. 8., Ankara : TDV Yay., 355-359.
- NURIMAN-FAUZAN. (2017). "The Influence of Islamic Moral Values on the Students' Behavior in Aceh", *Dinamika Ilmu* 17(2): 275-290.Doi: <http://dx.doi.org/10.21093/di.v17i2.835>.
- YASDIMAN, Hakki Şah. (2001). "Yahudi Dininde Ailenin Yeri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (14): 241-266.
- <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Halakha>. Accessed, 13.10.2018
- <https://www.sefaria.org/?home>. Accessed, 9.10.2018.
- <https://www.biblegateway.com>. Accessed, 9.10.2018.
- <https://sunnah.com>. Accessed, 10.10.2018
- <https://quran.com>. Accessed, 10.10.2018.

OKULLARDA ÖĞRETMENLERİN YAŞADIĞI ÇATIŞMA VE ÇATIŞMA YÖNETİM STİLLERİ

CONFLICT AND CONFLICT MANAGEMENT STYLES OF TEACHERS IN SCHOOLS

*Nesrin Özdemir**

Özet

Bu araştırmanın amacı, Meslek Liselerinde görev yapan öğretmenlerin okul ortamında yaşadıkları çatışmaları çözmede kullandıkları çatışma çözme stillerinin demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediklerini belirlemektir. Araştırmanın çalışma grubunu İstanbul İli, Şişli İlçesinde bulunan Meslek lisesi öğretmenleri, örneklemini ise, bu liselerden raslantısal olarak seçilen 265 öğretmen oluşturmaktadır.

Araştırma nicel bir araştırmadır. Tarama deseni kullanılmıştır. Veri toplama aracı, Karip'in (2010), Holton ve Holton (1992)'dan uyarlanan "Çatışma Yönetimi Stilleri" ölçeğidir. Veriler SPSS For Windows 21.0 istatistik paket programına girilmiş ve istatistiksel çözümlenmeler bu program yardımıyla yapılmıştır. Kişisel bilgilere ilişkin değişkenlerin, frekans ve yüzde, ortalama (x) ve standart sapma (ss) değerleri hesaplanmıştır. Kullanılan çatışma yönetim stilleri ile yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, toplam çalışma süresi, çalıştığı kurumdaki çalışma süresi değişkenlerine göre bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek üzere bağımsız grup t-testi, tek yönlü Anova ve Tukey Test tekniği kullanılmıştır.

Araştırma sonucunda; öğretmenlerin okullarda yaşadıkları çatışma durumunda çatışma yönetim stillerinden en fazla bütünleştirme ve uzlaşma stillerini kullanmakta ve bunları sırasıyla uyma, kaçınma ve en az ise hükmetme stilleri izlemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Çatışma, Çatışma Çözme Stilleri*

Abstract

The purpose of this study, in vocational high school teachers' use in resolving conflicts in the school environment in which they live their conflict resolution styles that differ significantly in demographic characteristics to determine. The working group of study, Istanbul Province, vocational high school teachers in the district of Şişli, sample, random selected 265 teachers from these schools form.

Research is a quantitative research. Scanning pattern is used. The data collection tool Karip (2010), Holton and Holton (1992), adapted from "Conflict Management Strategies" is the scale. Data entered into a statistical software package SPSS for Windows 21.0, and statistical analysis was carried out using this program. For data analysis, the following steps were taken respectively. Of personal information relates to a variable frequency and percentage, mean (x) and standard deviation (SD) values were calculated. Used conflict management style and age, sex, marital status, educational status, total hours worked,

* Dr. Öğr. Üyesi, *Bahçeşehir Üniversitesi*, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-2533-8895, nesrin.ozdemir@hes.bau.edu.tr

worked in the organization working hours according to the variables show any differences to determine whether the independent groups t-test technique was used.

Of the research; teachers in schools where they live in case of conflict conflict management and negotiation strategies to integrate most of the strategies are to use. They comply, respectively, avoidance, and the dominate is pursuing a strategy at least.

Keywords: *Conflicts, Conflict Management Style*

1. Giriş

Günümüz insanı, yaşamının çok önemli bir bölümünü bir sosyal ilişki ve etkileşim örüntüsü içerisinde geçirmektedir (Baysal ve Tekarslan, 1996). Sosyal etkileşimin olduğu her yerde çatışma kaçınılmazdır. Sosyal etkileşimin doğal bir sonucu olan çatışma, örgütsel yaşamın da bir gerçeğidir. Çatışma; bireylerin ve grupların içinde veya aralarında anlaşmazlık, tartışma, zıtlasma, uyuşmazlık ve uyumsuzluk biçiminde ortaya çıkan; iyi yönetilmediği durumda örgüte ve bireylere maddi-manevi zararı olan bir etkileşim sürecidir (Gümüşeli,1994). Kılınç (1996) çatışmayı, etkileşim ve iletişim içerisinde olan bireylerin çeşitli anlaşmazlık ya da uyuşmazlık sonucunda yaşanan bir süreç olarak tanımlamaktadır. Güney'e (2007) göre çatışma ,“gerginlik, anlaşmazlık, uyuşmazlıkve sürtüşmedir.” Örgütlerde çatışma gerçeğinin kabulü, örgütlerin çatışmayı ortadan kaldırarak veya görmezden gelmek yerine zamanla onunla yaşamaya veya çatışmayı örgüt yararına işler duruma getirmeye bırakmıştır. Çatışma yaklaşımında bu değişimle, daha önce çatışmayı örgütün ahengini bozan, çalışanların istenmeyen davranışlar sergilemelerine neden olan algı, duygu ve davranışlarda kutuplaşmaya neden olan ve bu nedenle yok edilmesi gereken bir durum olarak gören geleneksel yaklaşım çatışmanın çözülmesi ile ilgilidir. Oysa çatışmanın çözümlenmesi yönetilmesinden farklı bir kavramdır. Yönetim açısından da önemli olan çatışmayı görmezden gelmek bastırmak değil ele alıp yönetmektir. Bu bağlamda örgüt amaçlarının gerçekleştirilmesi için çatışmaların yönetilmesi kaçınılmaz bir olgudur.

Toplumsal örgütler içinde en önemli örgütlerden biri de eğitim örgütüdür. Toplumun en yaşamsal örgütlerinden eğitim örgütlerinde de çatışmaların yaşanması doğaldır çatışma yönetiminin doğası gereği eğitim sisteminin alt sistemi olan okullarda da değişik istek ve beklentilere sahip bireylerin etkileşimi çatışmaları da beraberinde getirmektedir. Okullar büyük bir çatışma potansiyeli oluşturan kurumlardır.

Eğitim sisteminde en önemli görev yöneticilerin üstlendikleri rol bazında gerçekleşmektedir. En önemli görev yöneticilere düşmektedir. Okul yöneticisinin amacı, okul örgütünde çıkabilecek kaçınılmaz olan çatışmaları okul amaçlarına uygun yönetmektir (Açıkalın, 1994). Bu nedenle, okul yöneticileri çatışmalara ön yargıdan uzak, nesnel bir yaklaşımla, çatışmayı kesin bir biçimde yok etmeye kalkışmak yerine çatışmaları yönetmeyi

hedeflemelidir. Çatışma yönetimi konusunda donanımlı yöneticiler çatışmanın yok edilmeyeceğini ancak dengelenebileceğini, çatışma çıkması durumunda sorunların daha çabuk ortaya çıkıp, çözülebileceğini, örgüt norm ve kurallarının daha berraklaşacağını çatışmanın örgüt lehine çevrilebileceğini, kontrol edilebilir ve örgüt dinamizmi için yararlı olabileceğini de göz önünde bulundurmalarıdır.

Çatışma, eğitim örgütlerinde doğal bir süreçte kaçınılmaz olarak yaşanan durumlara göre farklılaşan bir olgudur. Eğitim kurumlarında yaşanan çatışmaların sonuçlarının olumlu ya da olumsuz olması çatışmayı çözümleme stillerine bağlıdır. Bu nedenle, okulda yöneticilerin ve öğretmenlerin çatışma yönetimi bilgi ve becerisine sahip olmaları ön plana çıkmakta öğretmenlerin kurumlarında karşılaştığı bu öngörülme karmasık durumları sezinleyip bütünsel ve yaratıcı düşünerek yeni stratejik yaklaşımları geliştirmelerine ve sorumluluk alarak çözüm üretmelerine katkıda bulunmak, çatışmayı yönetmek için gerekli temel araçları kullanmalarını sağlamak yararlı olacaktır.

Çatışma geçmişte olumsuz bir olgu olarak değerlendirilirken günümüzde çatışmaların örgütler için yararlı olduğu ve yaratıcı düşüncelerin ortaya çıkmasında önemli rol oynadığı kabul edilmektedir (Karip, 1999). Çatışma ve çatışmanın ortaya çıkardığı sorunların çözümü önemli bir yönetim görevidir. Çatışmanın iyi yönetilmesi, öğrenmenin ve örgütsel etkililiğin geliştirilebilmesi ve artırılabilmesi amacıyla çatışmaların işlevsel olmayan sonuçlarının en aza indirilmesi ve işlevsel sonuçlarının ise olabildiği kadar artırılması için etkili stillerin belirlenmesini ve planlanmasını içerir. Yönetim açısından önemli olan çatışmayı görmezden gelmek bastırmak değil ele alıp yönetmektir. Örgütlerin amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için çatışmaların yönetilmesi kaçınılmaz bir durumdur. Örgütlerde, yaşanan çatışmanın kaynaklarını ve nedenlerini saptayıp bu verilere göre yönetilebilen bir çatışma, örgütün gelişimine katkıda bulunabilecek ve işgörenlerin motivasyonlarını ve iş verimliliklerini arttıracaktır. Sorunların kaynakları araştırılmadan sorunun yok edilmesi gereken bir olgu olarak görmek yerine çatışma, örgütün verimliliğini, dirikliğini, etkililiğini ve sürekliliğini arttırmada etkili bir araç olarak görmek önemlidir.

Bu anlamda çatışmanın ne derecede etkili olacağı, onun yönetilmesindeki başarıya bağlıdır (Uysal, 2004). Örgütlerde çatışma yüz yüze gelerek, sorun çözücü yöntemlerle, örgüt ve iş gören yararına olacak biçimde çatışmaları yönetmek yerine, genellikle çatışmalardan kaçınıldığı, sorunların görmezden gelindiği veya baskı ile çözülmek istendiği görülmektedir. Bu yöntem ise, çatışmayı kısa süre için yok etse bile e bile daha sonra daha da şiddetli olarak ortaya çıkabilir (Kozan ve İlter, 1994). Çatışma kaçınılmaz olduğuna göre, çatışmanın sonuçlarını örgüt yararına kullanabilmek veya olumsuzlukları engellemek için iyi ve etkili bir biçimde yönetmek gerekir.

Çatışma yönetiminde başarılı olunabilmesi için; çatışma döngüsünün bütünüyle anlaşılması, yönetilebilmesi ve çatışmalardan kaçınmak için farklı stratejilerin nerde, nasıl ve ne zaman kullanılmasının bilinmesi gerekmektedir (SwanstörmeveWeismann,2005). Karşılıklı etkileşim ve iletişim içerisinde olan örgüt ve bireylerin çatışması kaçınılmaz olduğuna göre yöneticilerin temelde yapması gereken, çatışmanın ne olduğunu anlamak, organizasyonun yararına olacak şekilde çatışmayı kullanmak ve çatışmaya dair oluşan olumsuz düşünce ve yargılardan arınmaktır (Şimşek, Akgemci ve Çelik,2001).

Bu araştırmada, okul örgütünün en önemli öğelerinden birisi olan öğretmenlerin yaşadıkları çatışmaları nasıl yönettikleri ve kullandıkları çatışma yönetim stillerinin yaş, cinsiyet, medeni durum, kıdem, eğitim durumu, çalıştıkları kurumdaki sürelele göre farklılık gösterip göstermediklerini saptamaktır. Elde edilecek veriler alan yazına yeni bir kaynak oluşturacaktır.

1.1. Çalışmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, okullarda öğretmenlerin yaşadığı çatışmalar ve çatışmaları çözme stillerinin demografik özelliklerine göre değişiklik gösterip göstermediklerini belirlemektir.

Bu araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Öğretmenlerin çatışma sürecinde uyguladıkları “çatışma yönetim stilleri nelerdir?
2. Öğretmenlerin çatışma çözme stilleri yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, toplam çalışma süreleri, hali hazırda çalıştıkları kurumdaki çalışma sürelerine göre farklılık göstermekte midir? değişkenine göre farklılık göstermekte midir?

1.2. Çalışmanın Sınırlılığı

1. Araştırma, İstanbul ili, Şişli ilçesindeki, Şişli Endüstri Meslek Lisesi ve Maçka Akif Tuncel Endüstri Meslek Lisesinde 2013–2014 Eğitim-Öğretim yılında görev yapan öğretmenlerin görüşleri ile sınırlanmıştır.
2. Araştırma örneklemini yalnızca Devlet Okulu olan ve Meslek Liselerinde görev yapan öğretmenleri kapsamaktadır.
3. Araştırma “Çatışma Yönetim Stilleri” ölçeğine verilen yanıtlarla sınırlandırılmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Araştırma deseni, olayları, olguları doğal koşulları içerisinde incelemeyi hedefleyen alan araştırmasıdır. Araştırmada, tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli kullanılmasının amacı var olan durumu olduğu gibi betimlemektir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2013-2014 Eğitim-Öğretim Yılında İstanbul, Şişli İlçesinde bulunan, Meslek Liselerinde görev yapan öğretmenler oluşmaktadır. Örneklem ise, İstanbul İli Şişli İlçesinde bulunan Şişli Endüstri Meslek Lisesi ve Maçka Akif Tuncel Endüstri Lisesi öğretmenleridir.

Bu okulların örneklem olarak seçilme nedeni Şişli Teknik ve Endüstri Lisesi öğretmen ve öğrenci sayısının veri toplamaya uygun olması ayrıca Türkiye’de öğrenci – öğretmen sayısının (öğrenci sayısı 6000 ve öğretmen sayısı 247 olan) en yüksek olduğu okullarından olmalarıdır. Örneklemimize giren diğer bir okul ise, Maçka Akif Tuncel Endüstri Meslek Lisesi öğretmenlerinden oluşmaktadır. Bu okulun seçilme nedeni okulun aynı lokasyonda olması, öğrenci ve öğretmen profiline de diğer okul ile paralel benzer özellik sağlaması ve her iki okulun da birer meslek lisesi olması belirleyici olmuştur.

Çalışma evreninde seçilmiş 320 öğretmenlere ölçek elden verilmiş, 270 katılımcıdan geri dönüş alınmış ve yapılan kontrollerden sonra 265 ölçek değerlendirmeye alınmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri literatür taraması ve örnekleme giren öğretmenlere uygulanan ölçek yoluyla elde edilmiştir. Veri toplama aracı iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölüm, öğretmenlerin kişisel bilgilerini içeren cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, toplam çalışma süresi ve çalıştığı kurumdaki çalışma süresi olan 6 değişkenlerden oluşmaktadır.

İkinci bölümde Karip’in (2010), Holton ve Holton (1992)’dan uyarlanan “Çatışma Yönetimi Stilleri” ölçeğinde, bütünleştirme, uyma, kaçınma, hükmetme ve uzlaşma boyutları yer almaktadır. Öğretmenler iki seçenekten oluşan (a ve b seçeneklerinden oluşan) 30 soruyu, görüş ayrılıkları, uzlaşmazlık ya da anlaşmazlık durumlarında nasıl davrandıklarını değerlendirerek cevaplamışlardır. Her soruda toplam 5 puanı a ve b şıklarına dağıtmışlardır. Ölçekteki 5 alt boyutu, bütünleştirme, uzlaşma, uyma, hükmetme

ve kaçınma stilleri oluşturmaktadır. Her bir stil için tek bir puan elde edilmiştir. Elde edilen minimum değer "0" ve maksimum değer "60"tır.

- Bütünleştirme stilinin alt boyutunu ölçen maddeler : 2b, 5a, 8b, 11a, 14a, 19a, 20a, 21b, 23a, 26b, 28b, 30b.
- Kaçınma stilinin alt boyutunu ölçen maddeler : 5b, 6a, 7a, 9a, 12a, 15b, 17b, 19b, 23b, 27a, 29b.
- Hükmetme stilinin alt boyutunu ölçen maddeler : 3a, 6b, 8a, 9b, 10a, 13b, 14b, 16b, 17a, 22b, 25a, 28a.
- Uzlaşma stilinin alt boyutunu ölçen maddeler : 2a, 4a, 7b, 10b, 12b, 13a, 18b, 20b, 22a, 24b, 26a, 29a.
- Uyma stilinin alt boyutunu ölçen maddeler : 1b, 3b, 4b, 11b, 15a, 16a, 18a, 21a, 24a, 25b, 27b, 30a. dir.

Ölçeğin ilk güvenilirlik çalışması Holton ve Holton (1992) tarafından yapılmıştır. Emin Karip 2010 yılında Holton ve Holton (1992)'dan uyarlanan bir araştırmayı, 249 okul yöneticisi üzerinde uygulamıştır. Bu araştırmaya sonunda ölçeğin geçerliliği uzman görüşlerinden yararlanılarak test edilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Çözümü

Araştırmada çatışma yönetim stilleri ölçeği çoğaltılarak örnekleme alınan öğretmenlere elden dağıtılmıştır. Gönüllü olarak katılan öğretmenler 270'i ölçeği cevaplandırarak iade etmişlerdir. Çalışmada elde edilen bulgular değerlendirilirken, istatistiksel analizler için SPSS 21.0 İstatistik paket programı kullanılmıştır. Çalışma verileri değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel metotları (Frekans, Yüzde, Ortalama, Standart sapma) kullanılmıştır.

Niceliksel verilerin karşılaştırılmasında iki grup durumunda, gruplar arası karşılaştırmalarında Bağımsız örnekler (independent samples) t testi kullanılmıştır. İki'den fazla grup durumunda parametrelerin gruplar arası karşılaştırmalarında Tek yönlü (One way) Anova testi ve farklılığa neden olan grubun tespitinde Post Hoc yöntemlerinden biri olan Tukey testi kullanılmıştır. Varyans analizi sonucu gruplar arasındaki farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığı Post hoc testi ile test edilmiştir.

Verilerin analizinde sırasıyla aşağıdaki adımlar uygulanmıştır.

1. “Kişisel Bilgi Formu”ndaki sorulara verilen cevaplar doğrultusunda örnekleme oluşturan öğretmenlerin genel yapısını tanıtıcı frekanslar, yüzdeler, ortalamalar (x) ve standart sapma (ss) değerleri hesaplanmıştır.
2. Örnekleme oluşturan öğretmenlerin “Çatışma Yönetim Stilleri Ölçeği”nden elde edilen ortalama puanlar ile, “ Bütünleştirme, Kaçınma, Hükmetme, Uzlaşma ve Uyma “alt boyutlarının yüzde ve frekans değerleri hesaplanmıştır.
3. Öğretmenlerin kullandıkları çatışma yönetim stilleri “ Bütünleştirme, Kaçınma, Hükmetme, Uzlaşma ve Uyma”, yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, toplam çalışma süresi, çalıştığı kurumdaki çalışma süresi değişkenlerine göre bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek üzere bağımsız grup t-test, tek yönlü Anova ve Tukey test tekniğinden yararlanılmıştır.

Sonuçlar % 95 güven aralığında, $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

3. Bulgular ve Yorum

Araştırmada Meslek Liselerinde çalışan öğretmenlerin kullandıkları çatışma yönetimi stilleri cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, toplam çalışma süresi ve kurumdaki çalışma süresi değişkenlerine göre incelenmiştir. Ayrıca öğretmenlerin tercih ettikleri çatışma yönetimi stilleri ile değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı saptanmıştır. Aşağıda araştırmaya ilişkin bulgular alan yazınla desteklenerek ve yorumlanarak verilmektedir.

Kişisel Bilgilere İlişkin Frekans ve Yüzdelerin Dağılımına İlişkin Bulgular

Öğretmenlerin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, toplam çalışma süresi ve kurumdaki çalışma sürelerine ilişkin bulgular Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Kişisel Bilgilere İlişkin Frekans ve Yüzdelerin Dağılımı

		f	%
Cinsiyet	Kadın	107	(%40,4)
	Erkek	158	(%59,6)
Medeni durum	Evli	167	(%63)
	Bekâr	98	(%37)
	25 ve daha az	20	(%7,5)
Yaş	26-35	100	(%37,7)
	36-45	103	(%38,9)
	46-55	32	(%12,1)

Eğitim durumu	55 ve üzeri	10	(%10)
	Doktora	1	(%0,4)
	Fakülte / Yüksekokul	173	(%65,3)
	Yüksek Lisans	91	(%34,3)
Toplam çalışma süresi	1 yıl ve daha az	15	(%5,7)
	2-5 yıl	44	(%16,6)
	6-10 yıl	51	(%19,2)
	11-20 yıl	114	(%43,0)
	21 yıl ve üstü	41	(%15,5)
Bu kurumdaki çalışma süresi	1 yıl ve daha az	54	(%20,4)
	2-5 yıl	83	(%31,3)
	6-10 yıl	55	(%20,8)
	11-20 yıl	73	(%27,5)

Öğretmenlerin 107'si (%40,4) kadın, 158'i (%59,6) erkektir. Öğretmenlerin 167'si (%63,0) evli, 98'i (%37,0) bekârdır. Öğretmenlerin 20'si (%7,5) 25 ve daha az, 100'ü (%37,7) 26-35, 103'ü (%38,9) 36-45, 32'si (%12,1) 46-55, 10'u (%3,8) 55 ve üzeri yaş grubundadır. Öğretmenlerin 173'ü (%65,3) fakülte / yüksekokul, 91'i (%34,3) yüksek lisans 1'i (%0,4) doktora mezunudur. Öğretmenlerin 15'i (%5,7) 1 yıl ve daha az, 44'ü (%16,6) 2-5 yıl, 51'i (%19,2) 6-10 yıl, 114'ü (%43,0) 11-20 yıl, 41'i (%15,5) 21 yıl ve üstü zamandır öğretmen olarak çalışmaktadır. Öğretmenlerin bu kurumda çalışma süresi değişkenine göre 54'ü (%20,4) 1 yıl ve daha az, 83'ü (%31,3) 2-5 yıl, 55'i (%20,8) 6-10 yıl, 73'ü (%27,5) 11 yıl ve üstü zamandır şu an bulunduğu kurumda öğretmen olarak çalışmaktadır.

Çatışma Yönetimi Stilleri Ölçeği Alt Boyutlarının Ortalama ve Standart Sapma Bulgularına İlişkin Bulgular

Çatışma yönetimi stilleri ölçeği alt boyutlarına ilişkin ortalama ve standart sapma bulguları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Çatışma Yönetimi Stilleri Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Bulguları

	N	Ort	Ss	Min.	Max.
Bütünleştirme	265	32,325	5,371	21	50
Kaçınma	265	29,857	4,282	15	46
Hükmetme	265	28,042	5,425	14	44
Uzlaşma	265	31,849	4,149	22	41
Uyma	265	30,808	4,167	19	46

Öğretmenlerin “bütünleştirme” alt boyutu ortalaması (32,325 ± 5,371); “kaçınma” alt boyutu ortalaması (29,857 ± 4,282); “hükmetme” alt boyutu ortalaması (28,042 ± 5,425); “uzlaşma” alt boyutu ortalaması (31,849 ± 4,149); “uyma” alt boyutu ortalaması (30,808 ±

4,167) olarak bulunmuştur. Entegrasyon alt boyutu ortalamasının en yüksek, Hükmetme alt boyutu ortalamasının en düşük olduğu görülmektedir.

Çatışma Yönetimi Stilleri Ölçeği Alt Boyutlarının Öğretmenlerin Yaş Değişkenine Göre Farklılaşmasına İlişkin Bulgular

Çatışma yönetimi stilleri ölçeği alt boyutlarının öğretmenlerin yaş değişkenine göre farklılaşmasına ilişkin bulgular Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Çatışma Yönetimi Stilleri Ölçeği Alt Boyutlarının Öğretmenlerin Yaş Değişkenine Göre Farklılaşması

		n	Ort	Ss	F	p
Bütünleştirme	25 Ve Daha Az	20	30,400	2,945	1,687	0,153
	26-35	100	32,030	5,351		
	36-45	103	32,971	5,420		
	46-55	32	33,063	5,622		
	55 Ve üzeri	10	30,100	7,047		
Kaçınma	25 Ve Daha Az	20	29,450	2,625	1,550	0,188
	26-35	100	29,420	4,555		
	36-45	103	30,418	3,409		
	46-55	32	29,063	5,668		
	55 Ve üzeri	10	31,800	6,339		
Hükmetme	25 Ve Daha Az	20	30,100	3,932	3,523	0,008
	26-35	100	29,050	4,825		
	36-45	103	26,641	5,482		
	46-55	32	27,813	6,664		
	55 Ve üzeri	10	29,000	6,037		
Uzlaşma	25 Ve Daha Az	20	30,900	3,508	0,310	0,871
	26-35	100	31,880	4,231		
	36-45	103	31,893	4,156		
	46-55	32	32,156	4,167		
	55 Ve üzeri	10	32,000	4,899		
Uyma	25 Ve Daha Az	20	30,500	3,103	0,735	0,569
	26-35	100	30,340	3,955		
	36-45	103	31,194	4,121		
	46-55	32	30,875	5,085		
	55 Ve üzeri	10	31,900	5,446		

Öğretmenlerin bütünleştirme, kaçınma, uzlaşma ve uyma puanları ortalamalarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

Öğretmenlerin hükmetme puanları ortalamalarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla tamamlayıcı post-hoc analizi yapılmıştır. yaş aralığı 26-35 olan öğretmenlerin hükmetme puanları yaş aralığı 36-45 olan öğretmenlerin hükmetme puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur.

Çatışma Yönetimi Stilleri Ölçeği Alt Boyutlarının Öğretmenlerin Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşmasına İlişkin Bulgular

Çatışma yönetimi stilleri ölçeği alt boyutlarının öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre farklılaşmasına ilişkin bulgular Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Çatışma Yönetimi Stilleri Ölçeği Alt Boyutlarının Öğretmenlerin Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşması

		n	Ort	Ss	t	p
Bütünleştirme	Kadın	107	33,383	5,599	2,671	0,008
	Erkek	158	31,608	5,105		
Kaçınma	Kadın	107	29,664	4,380	-0,603	0,547
	Erkek	158	29,987	4,223		
Hükmetme	Kadın	107	26,794	5,311	-3,131	0,002
	Erkek	158	28,886	5,354		
Uzlaşma	Kadın	107	31,813	4,110	-0,116	0,908
	Erkek	158	31,873	4,188		
Uyma	Kadın	107	31,150	4,262	1,100	0,272
	Erkek	158	30,576	4,098		

Öğretmenlerin bütünleştirme ve hükmetme puanları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Kadın öğretmenlerin bütünleştirme puanları, erkek öğretmenlerin bütünleştirme puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur.

Öğretmenlerin kaçınma, uzlaşma ve uyma puanları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

Çatışma Yönetimi Stilleri Ölçeği Alt Boyutlarının Öğretmenlerin Medeni Durum Değişkenine Göre Farklılaşmasına İlişkin Bulgular

Çatışma yönetimi stilleri ölçeği alt boyutlarının öğretmenlerin medeni durum değişkenine göre farklılaşmasına ilişkin bulgular Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: Çatışma Yönetimi Stilleri Ölçeği Alt Boyutlarının Öğretmenlerin Medeni Durum Değişkenine Göre Farklılaşması

		n	Ort	Ss	t	p
Bütünleştirme	Evli	167	32,186	5,318	-0,549	0,584
	Bekar	98	32,561	5,479		
Kaçınma	Evli	167	29,665	4,262	-0,952	0,342
	Bekar	98	30,184	4,318		
Hükmetme	Evli	167	28,401	5,253	1,412	0,159
	Bekar	98	27,429	5,681		
Uzlaşma	Evli	167	31,653	4,312	-1,006	0,315
	Bekar	98	32,184	3,854		
Uyma	Evli	167	30,928	4,208	0,614	0,540
	Bekar	98	30,602	4,109		

Öğretmenlerin bütünleştirme, kaçınma, hükmetme, uzlaşma, uyma puanları ortalamalarının medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

Çatışma Yönetimi Stilleri Ölçeği Alt Boyutlarının Öğretmenlerin Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşmasına İlişkin Bulgular

Çatışma yönetimi stilleri ölçeği alt boyutlarının öğretmenlerin eğitim durumu değişkenine göre farklılaşmasına ilişkin bulgular Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Çatışma Yönetimi Stilleri Ölçeği Alt Boyutlarının Öğretmenlerin Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşması

		n	Ort	Ss	t	p
Bütünleştirme	Fakülte / Yüksekokul	173	31,977	5,285	-1,448	0,149
	Yüksek Lisans Doktora	92	32,978	5,499		
Kaçınma	Fakülte / Yüksekokul	173	29,717	3,910	-0,728	0,467
	Yüksek Lisans Doktora	92	30,120	4,919		
Hükmetme	Fakülte / Yüksekokul	173	28,139	5,049	0,399	0,706
	Yüksek Lisans Doktora	92	27,859	6,094		
Uzlaşma	Fakülte / Yüksekokul	173	31,682	4,086	-0,898	0,370
	Yüksek Lisans Doktora	92	32,163	4,269		
Uyma	Fakülte / Yüksekokul	173	30,960	4,164	0,814	0,417
	Yüksek Lisans Doktora	92	30,522	4,179		

- Not: 1 kişi doktora mezunu olduğundan analizi yapabilmek için yüksek lisans ile doktora birleştirilmiştir.

Öğretmenlerin bütünleştirme, kaçınma, hükmetme, uzlaşma, uyma puanları ortalamalarının eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip

göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

Çatışma Yönetimi Stilleri Ölçeği Alt Boyutlarının Öğretmenlerin Toplam Çalışma Süresi Değişkenine Göre Farklaşmasına İlişkin Bulgular

Çatışma yönetimi stilleri ölçeği alt boyutlarının öğretmenlerin toplam çalışma süresi değişkenine göre farklılaşmasına ilişkin bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Çatışma Yönetimi Stilleri Ölçeği Alt Boyutlarının Öğretmenlerin Toplam Çalışma Süresi Değişkenine Göre Farklaşması

		n	Ort	Ss	F	p
Bütünleştirme	1 Yıl Ve Daha Az	15	29,200	3,649	2,177	0,072
	2-5 Yıl	44	33,182	6,001		
	6-10 Yıl	51	31,804	4,521		
	11-20 Yıl	114	32,228	4,776		
	21 Yıl Ve üstü	41	33,463	7,131		
Kaçınma	1 Yıl Ve Daha Az	15	28,600	3,066	1,101	0,357
	2-5 Yıl	44	30,136	5,307		
	6-10 Yıl	51	29,118	4,371		
	11-20 Yıl	114	30,316	3,918		
	21 Yıl Ve üstü	41	29,659	4,264		
Hükmetme	1 Yıl Ve Daha Az	15	30,533	4,172	3,672	0,006
	2-5 Yıl	44	27,932	5,000		
	6-10 Yıl	51	29,843	4,379		
	11-20 Yıl	114	26,877	5,409		
	21 Yıl Ve üstü	41	28,244	6,651		
Uzlaşma	1 Yıl Ve Daha Az	15	31,667	3,395	0,756	0,555
	2-5 Yıl	44	32,159	4,793		
	6-10 Yıl	51	31,235	3,603		
	11-20 Yıl	114	31,737	4,241		
	21 Yıl Ve üstü	41	32,659	4,066		
Uyma	1 Yıl Ve Daha Az	15	30,933	2,915	1,335	0,257
	2-5 Yıl	44	29,591	3,860		
	6-10 Yıl	51	30,608	4,552		
	11-20 Yıl	114	31,228	3,993		
	21 Yıl Ve üstü	41	31,146	4,725		

Öğretmenlerin bütünleştirme, kaçınma, uzlaşma ve uyma puanları ortalamalarının toplam çalışma süresi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

Öğretmenlerin hükmetme puanları ortalamalarının toplam çalışma süresi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü

varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla tamamlayıcı post-hoc analizi yapılmıştır. toplam çalışma süresi 6-10 yıl olan öğretmenlerin hükmetme puanları toplam çalışma süresi 11-20 yıl olan öğretmenlerin hükmetme puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur.

Çatışma Yönetimi Stilleri Ölçeği Alt Boyutlarının Öğretmenlerin Bu Kurumda Çalışma Süresi Değişkenine Göre Farklılaşmasına İlişkin Bulgular

Çatışma yönetimi stilleri ölçeği alt boyutlarının öğretmenlerin bu kurumda çalışma süresi değişkenine göre farklılaşmasına ilişkin bulgular Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Çatışma Yönetimi Stilleri Ölçeği Alt Boyutlarının Öğretmenlerin Bu Kurumda Çalışma Süresi Değişkenine Göre Farklılaşması

		n	Ort	Ss	F	p
Bütünleştirme	1 Yıl Ve Daha Az	54	31,852	5,625	1,895	0,131
	2-5 Yıl	83	33,482	5,630		
	6-10 Yıl	55	31,818	4,468		
	11 Yıl Ve üstü	73	31,740	5,401		
Kaçınma	1 Yıl Ve Daha Az	54	29,019	3,868	1,426	0,236
	2-5 Yıl	83	29,819	4,144		
	6-10 Yıl	55	30,709	4,267		
	11 Yıl Ve üstü	73	29,877	4,681		
Hükmetme	1 Yıl Ve Daha Az	54	28,074	5,098	0,121	0,948
	2-5 Yıl	83	27,783	5,862		
	6-10 Yıl	55	28,346	5,365		
	11 Yıl Ve üstü	73	28,082	5,280		
Uzlaşma	1 Yıl Ve Daha Az	54	31,907	4,544	0,897	0,443
	2-5 Yıl	83	32,361	4,358		
	6-10 Yıl	55	31,782	4,099		
	11 Yıl Ve üstü	73	31,274	3,610		
Uyma	1 Yıl Ve Daha Az	54	31,111	4,087	0,881	0,451
	2-5 Yıl	83	30,675	4,376		
	6-10 Yıl	55	30,127	4,141		
	11 Yıl Ve üstü	73	31,247	4,006		

Öğretmenlerin bütünleştirme, kaçınma, hükmetme, kaçınma ve uyma puanları ortalamalarının bu kurumda çalışma süresi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

4. Tartışma ve Sonuç

4.1 Tartışma

Araştırmada Meslek Liselerinde çalışan öğretmenlerin kullandıkları çatışma yönetimi stilleri cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, toplam çalışma süresi ve kurumdaki çalışma süresi değişkenlerine göre incelenmiştir. Ayrıca öğretmenlerin tercih ettikleri çatışma yönetimi stilleri ile değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı saptanmıştır. Aşağıda araştırmaya ilişkin bulgular alan yazınla desteklenerek ve yorumlanarak verilmektedir.

Araştırmanın birinci alt problemi doğrultusunda elde edilen bulgulara göre; çatışma durumunda öğretmenler tarafından çatışma yönetimi stillerinden en fazla bütünleştirme, ardından uzlaşma, uyma kaçınma ve son sırada hükmetme stilini kullandıkları saptanmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin çatışma çözümünde en fazla bütünleştirme (problem çözme) ve uzlaşma stillerini kullandıkları görülmektedir. “Bütünleştirme” stilinin öğretmenler tarafından en çok kullanılan iki stilden biri olmasıyla ilgili olarak, öğretmenlerin kendi aralarında çıkan anlaşmazlıkları yapıcı bir biçimde ele aldıkları ve çatışmanın kalıcı olarak giderilmesi için bu stili tercih etme yönünde bir tutum sergiledikleri yorumu yapılabilir. Öğretmenlerin hem kendilerinin hem de çatışma yaşadıkları meslektaşlarının çıkarlarına ilgilerinin yüksek olduğu, karşı tarafa empati gösterdikleri, iyi iletişim ve gelecekteki karşılıklı etkileşim için, ilişkiyi nezaket kuralları içerisinde tutan başarılı çözümler üretme üzerinde yoğunlaştıkları sonucu çıkartılabilir.

Altuntaş (2008), öğretmenlerin çatışmayı çözerken en çok bütünleştirme ve uzlaşma, en az kaçınma hükmetme uymastillerini uyguladıklarını tespit etmiştir. Cornille, Pestle ve Walker (1999) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da öğretmenlerin en az kullandıkları çatışma yönetimi stratejisinin kaçınma olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Rahim (2002)'e göre de, çatışma çözme stilleri olarak "bütünleştirme" ve "uzlaşma" stilleri stratejik sorunları çözmeye en uygun stiller olarak görülmektedir. İkinci sırada yer alan uzlaşma stili ise, karşılıklı ödün verme stili, çatışmaya taraf olanların karşılıklı ödün vermeyi bir stil olarak kabul etmeleri durumunda her iki taraf da uzlaşmak ve çözüme ulaşmak için bazı şeylerden vazgeçerler. Ödün verme tarafların karşılıklı olarak bazı kabullenmelerde bulunmaları ya da kısa sürede ortak bir nokta bulmaları biçiminde gerçekleşir (Karip, 2003). “Uzlaşma” stilinin öğretmenlerin en çok kullandığı diğer bir stil olması, onların çatışmaları çözümlerken çatışma yaşadıkları meslektaşlarıyla ortak bir

noktada çözüme kavuşmak için kendilerince önemli olan bazı konularda isteklerinden ödün verdiklerini ve özveride bulduklarını göstermektedir.

Üçüncü sırada kullandıkları stil ise, uyma-itaat etme stildir. Genellikle, süreç taraflardan birinin, karşı tarafın ilgi ve ihtiyaçlarının ön plana çıkması karşılığında kendi ilgi ve ihtiyaçlarının doyurulmasından vazgeçmesi söz konusudur. Bu durum karşı tarafın isteklerine boyun eğme ve uyma olarak nitelendirilebilir (Kozan, 1994).

Dördüncü sırada kullanılan stil kaçınma stildir. Bu stil de tarafların hem kendi hem de karşı tarafın ilgi ve ihtiyaçlarına verdikleri önem düşük olduğu durumlarda çatışmadan kaçınma ya da çatışmayı göz ardı etme stili kullanılır. Kaçınma stili, özellikle taraflar arasında gerilimin sağlıklı bir iletişimin gerçekleşemeyeceği kadar yüksek olduğu durumlarda etkili olarak kullanılabilir (Karip, 2003).

Beşinci sırada kullanılan stil ise, hükmetme-üstünlük kurma, stili taraflardan birinin kendi ilgi ve ihtiyaçlarını doyurmaya, karşı tarafın ilgi ve ihtiyaçları pahasına önem vermesi durumunda kullanılır (Karip, 2003). Araştırmadan elde edilen diğer bir bulgulara göre "hükmetme" stili diğer stillere kıyasla daha az kullanılmaktadır. Bu bulgu değerlendirildiğinde öğretmenlerin karşı tarafın istek ve amaçlarını düşünmeksizin sadece kendi amaçlarına ve çıkarlarına göre sorunu çözmeye çalışmadıkları, karşı tarafın istek ve çıkarlarını da göz önünde bulundurdukları görülmektedir. Ayrıca genelde yöneticilerle öğretmenler arasında yaşanan çatışmalarda kullanıldığı görülen hükmetme stiline bu araştırmadan elde edilen bulgulara göre en az kullanılan stil olmasının, öğretmenlerin kendi aralarında ast üst ilişkisi olmamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Araştırma sonuçları ile örtüşen diğer araştırmalar, Altuntaş (2008) araştırmasında öğretmenlerin sık sık bütünleştirme (işbirliği) ve uzlaşma, bazen kaçınma, hükmetme ve uyma stillerini uyguladıkları bulgusunu elde etmiştir. Şirin (2008) yaptığı araştırmada yükseköğretim yöneticilerinin ve akademisyenlerinin kullandıkları çatışma yönetim stillerinin sırasıyla bütünleştirme, uzlaşma, uyma, kaçınma ve hükmetme olduğunu saptamıştır. Bu bulgular araştırma bulgularımızla tamamiyle örtüşen bulgulardır. Günbayı ve Karahan (2006) tarafından yapılan araştırmada öğretmenler çatışma yönetim etkenlerinden bütünleştirme etkeninde "çok yüksek", uzlaşma etkeninde "yüksek" ve kaçınma etkeninde "yüksek", ödün verme etkeninde "orta", hükmetme etkeninde "düşük" düzeyde görüş belirtmişlerdir. Karip (2003), Aydın (1988), Ural (1997) tarafından yapılan araştırmalarda bu sıralama "hükmetme" stiline son sırada yer alması ilginç olarak algılanmıştır. Özellikle, bütünleştirme ve uzlaşmanın ilk iki sırada yer alması ve hükmetmenin son sırada yer alması,

cevaplayıcıların daha çok toplumsal beklentiler ve toplumsal kabuller doğrultusunda bir puanlama yapmış olmaları olasılığını akla getirdiğini belirtmişlerdir.

Bazı araştırmalar da araştırma bulgularımızın tersine farklı stillerin kullandığı bulgusu elde etmişlerdir. Bunlardan birisi, Güllüoğlu'nun (2013) yaptığı araştırmada öğretmenlerin çatışma yönetiminde öncelikle “uzlaşma” ikinci sırada “hükmetme” , üçüncü sırada “bütünleştirme” , dördüncü sırada 'uyma' stilini kullanırken en az “kaçınma” stilini kullandıklarını saptamıştır.

Bu bulgulardan hareketle, Meslek Lisesi öğretmenlerinin okul yararına, yapıcı ve insan ilişkileri ağırlıklı bir çatışma yönetimi stili izlediği sonucuna varılabilir.

Çatışma yönetimi stilleri ölçeği alt boyutlarının öğretmenlerin “yaş” değişkenine göre farklılaşmasına yönelik sonuçlara bakıldığında, öğretmenlerin “bütünleştirme” , “kaçınma”, “uzlaşma” ve “uyma” puanları ortalamalarının “yaş” değişkenine göre anlamlı bulunmamıştır . Öğretmenlerin “hükmetme” puanları ortalamalarının “yaş” değişkenine göre anlamlı bulunmuştur. Yaş aralığı 26-35 olan öğretmenlerin “hükmetme” puanları , yaş aralığı 36-45 olan öğretmenlerin “hükmetme” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Yaş aralığı 26-35 olan öğretmenlerin “ hükmetme” stilleri kullanıyor olmaları bu yaştaki öğretmenlerin öğretmenlik mesleğinde yeni olmaları, daha idealist, her şeyin hemen olması, her şeyin kendilerine göre ve kendi isteklerinin öncelikli olmasını istemeleri, farklı bir kuşak olmaları nedeniyle olabilir. Yaş aralığı 36-45 olan öğretmenlerin “hükmetme” puanlarının düşük olması ise, mesleki deneyim, yaşam deneyimi ve problem çözme konusunda daha yetkin olmaları ve buldukları kuşağın özellikleri ve kültürel kodları ile ilgili olarak bu stilden uzak kalıyor olabilirler.

Altuntaş'ın (2008) yaptığı araştırmada, “kaçınma” çatışma yönetim stilini kullanmanın yaşla ilişkisi incelendiğinde 51 yaş ve daha üstünde olanlar bu stili daha fazla tercih ettiği görülmektedir. Bunun nedeni olarak çatışmaya neden olarak görülen etkenlerin artık önemsenmediği, çatışmalarda doğrudan çatışmaya girmektense çatışmayı “kaçınma” yoluyla çözmeye çalıştıklarından olduğunu söyleyebiliriz. Yaş ilerledikçe bireyin başkalarına karşı ilgisinin ve ilişkilerin zayıfladığı, endişe veren durumdan daha uygun bir zamana kadar kaçarak çatışmadan çekildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca yaş ilerledikçe öğretmenlerin okul örgütü ile olan uyumlarının hem formal hem de informal alanda artmasından kaynaklanabilir (Günbayı, 2000). Savran (2009) tarafından yapılan araştırmada da öğretmenlerin çatışma durumunda kullandıkları çatışma yönetim stillerinin “yaş” göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Yaman ve Türker (2011) tarafından yapılan araştırmada ise, yaş değişkenine göre öğretmenlerin “uyma” stillerinde anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu

araştırmada elde edilen bulgulara göre öğretmenler yaşları ilerledikçe “hükmetme” stilini daha az kullanmaktadırlar. Bu bağlamda ileri yaştaki öğretmenlerin yaşça küçük öğretmenlere göre kazanma, rekabet ve baskı yapma stillerini daha az kullandıkları söylenebilir. Yaşça küçük öğretmenlerin ise tecrübesizlik, varlıklarını okul içinde hissettirme, kendilerini çevrelerine kabul ettirme, otorite kurmaya çalışma gibi nedenlerle bu stili daha fazla tercih ettikleri düşünülebilir.

Sonuç olarak, öğretmenlerin çatışma yaşadıklarında kullandıkları çatışma çözme stilleri yaş değişkenine göre değişmektedir. Çatışma yönetimi etkenlerinden “bütünleştirme “ stili ile “ yaş” ilerledikçe çatışma yönetiminde bu stili tercih edilmesinin arttığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak iş deneyimi ve yaşam deneyimine bağlı olarak artması gösterilebilir. Daha genç yaşlarda ise , “ hükmetme stiline baş vurulmaktadır.

Araştırmanın çatışma yönetimi stilleri ölçeği alt boyutlarının öğretmenlerin “cinsiyet” değişkenine göre farklılaşmasına yönelik sonuçlar arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur . Kadın öğretmenlerin bütünleştirme puanları erkek öğretmenlerin bütünleştirme puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Kadın öğretmenlerin problem çözmeye daha yatkın olduğu söylenebilir.

Bu araştırma bulgularına ters bulgular ise, Kılıç (2006) ve Özgan’ın (2006) çatışmalarda “bütünleştirme” stiline kullanılması “cinsiyete” göre farklılık göstermediği bulgusu bu araştırma bulgusuyla örtüşmemektedir. Cinsiyete göre kadın ve erkek öğretmenlerin işbirliğine dayalı etkin bir çatışma yönetimi stili olan bütünleştirmeye ilişkin benzer algılara sahip olmaları olumlu bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Öğretmenlerin “kaçınma” puanları ortalamalarının “cinsiyet” değişkenine göre anlamlı bulunmamıştır. Altuntaş (2008)’in çalışmasında “cinsiyet” değişkenine göre uyma stiline dışında hiçbir stil de farklılık görülmediği sonucuna ulaşılmıştır. Özmen (1997) tarafından yapılan çalışmada da öğretim elemanlarının “cinsiyet” değişkenine göre “ kaçınma” stiline anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular araştırma bulguları ile örtüşmektedir. Öğretmenlerin çatışma durumlarında, çatışmanın olası olumsuz etkilerinden çatışmayı görmezden gelmelerinde cinsiyete göre benzer algılara sahip oldukları söylenebilir.

Öğretmenlerin “hükmetme” puanları ortalamalarının “cinsiyet” değişkenine göre anlamlı bulunmuştur. Erkek öğretmenlerin hükmetme puanları kadın öğretmenlerin hükmetme puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, erkek öğretmenler kadınlara göre “ hükmetme” stilini daha çok kullanmaktadırlar. Erkek öğretmenlerin bu stili kullanma nedenleri, Meslek lisesine görev yapmaları, meslek

derslerinin daha ağırlıklı olması, derslerin genellikle (motor, teknik motor, metal sınıflarının) erkek öğrencilerden oluşması, elektrik elektronik, bilgisayar bölümlerinde %90'nı erkek, %10'nun kız öğrencilerden oluşması , sınıf mevcutlarının kalabalıklığı (40-45), nedeniyle erkek öğretmenlerin sınıf yönetiminde genellikle “hükmetme” stilini kullandıkları söylenebilir. Ayrıca günlük yaşamın belli alanlarında oynanan roller bulaşıcı olabilmekte bireylerin sosyal ilişkilerine de yansiyabilmektedir. Ayrıca toplumsal kültürel kodlarımız da erkeklere bu tür stili kullanmayı empoze etmektedir. Günbayı ve Karahan (2006) tarafından yapılan araştırmada da yine benzer şekilde “hükmetme” stilinde “cinsiyet” ve “kıdem” değişkenlerine göre anlamlı bir fark görülmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmalar araştırma sonuçları bulgularımızla örtüşmemektedir.

Öğretmenlerin “uzlaşma” ve “ uyma “ puanları ortalamalarının “cinsiyet” değişkenine göre anlamlı bulunmamıştır.

Öğretmenlerin çatışma durumunda kullandıkları çatışma yönetim stillerine ait ortalamaların “medeni duruma” göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçları incelendiğinde evli ve bekar öğretmenlerin ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemiştir. Karataş (2007) da yaptığı araştırmasında, öğretmenlerin medeni durumları ile çatışmayı yönetim biçimleri arasında anlamlı bir fark tespit etmemiştir. Bu bulgu araştırma bulgularımızı desteklemektedir. Altuntaş (2008) ise, araştırmasında kaçınma ve uyma stilleri alt boyutunda evliler lehine anlamlı bir fark bulmuştur. Araştırma bulgularına göre medeni durum değişkeninin öğretmenlerin tercih ettikleri çatışma yönetimi stillerini etkilemediği sonucuna varılabilir.

Çatışma yönetimi stilleri ölçeği alt boyutlarının öğretmenlerin “eğitim durumu” değişkenine göre anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuçlara göre, öğretmenlerin “eğitim durumu “değişkeninin öğretmenlerin tercih ettikleri çatışma yönetimi stillerini etkilemediği bulgusuna varılmıştır.

Çatışma yönetimi stilleri ölçeği alt boyutlarının öğretmenlerin “toplam çalışma süresi” değişkenine göre farklılaşmasına yönelik sonuçlara göre, öğretmenlerin “bütünleştirme, kaçınma, uzlaşma, uyma, ” puanları ortalamalarının toplam “çalışma süresi” değişkenine göre anlamlı bulunmamıştır.

Öğretmenlerin “hükmetme” puanları ortalamalarının toplam “çalışma süresi” değişkenine göre anlamlı bulunmuştur. Toplam çalışma süresi 6-10 yıl olan öğretmenlerin “hükmetme” puanları, toplam çalışma süresi 11-20 yıl olan öğretmenlerin “hükmetme” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur.

Sonuç olarak öğretmenlerin kullandıkları bütünleştirme, uzlaşma, uyma, kaçınma stilleri ile çalışma süresi arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken, “ hükmetme” stili ile çalışma süresi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Öğretmenlerin kullandıkları bütünleştirme, uzlaşma, uyma, kaçınma ve hükmetme stilleri ile “okullarında toplam çalışma süresi” arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Çalışma süresi ile, 6-10 yıllık öğretmenlerin “ hükmetme” puanlarının 11-20 yıllık öğretmenlerin hükmetme puanlarından yüksek olmasının nedeni, bu öğretmenlerin farklı kuşaktan olmaları, mesleki ve yaşam deneyimlerinin daha az olması, daha idealist, bireyci olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Bu bulgu, öğretmenlerin kullandıkları çatışma çözme stilleri ile yaş değişkeni arasındaki ilişkiye bakıldığında, “yaş aralığı” 26-35 olan öğretmenlerin “ hükmetme” stilleri kullandıkları (Tablo 5.3) saptanmıştır. Bu bulguya ilişkin olarak Rodoplu (2003), bu kuşakların, doğum yılları aralıklarına bağlı olarak ve bu tarihlerin örtüştüğü, sosyal kültürel veya teknolojik gelişmelerin bireylerin davranışları üzerinde farklı karakteristik özellikler gösterdiklerini belirtmektedir.

4.2 Sonuç

Araştırma sonunda elde edilen bulgulara dayalı olarak ulaşılan sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Öğretmenlerin okullarda yaşadıkları çatışma yaşama durumunda çatışma yönetim stillerinden en fazla “bütünleştirme” ve “uzlaşma” stillerini kullanmakta ve bunları sırasıyla uyma, kaçınma ve en az ise hükmetme stili gelmektedir.

Çatışma durumunda kadın öğretmenler erkek öğretmenlere göre “bütünleştirme” stilini daha fazla kullanmaktadırlar.

Evli ve bekar öğretmenlerin tercih ettikleri çatışma yönetimi stilleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Yaş aralığı 26-35 olan öğretmenler, yaş aralığı 36-45 olan öğretmenlere göre “hükmetme” stilini daha fazla kullanmaktadırlar.

Erkek öğretmenler çatışma yaşama durumlarında “hükmetme” stilini kadın öğretmenlere göre daha çok kullanmaktadırlar.

Öğretmenlerin eğitim durumları değişkeni ile çatışma yaşama durumlarında seçtikleri çatışma yönetim stilleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Öğretmenlerin toplam çalışma süresi ve kurumdaki çalışma süresi değişkenleriyle çatışma yönetim stilleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Toplam çalışma süresi 6-10 yıl olan öğretmenler, toplam çalışma süresi 11-20 yıl olan öğretmenlere göre hükmetme stilini daha çok kullanmaktadırlar.

Toplam çalışma süresi 6-10 yıl ve yaş aralığı 26-35 olan öğretmenler “hükmetme” stilini toplam çalışma süresi 11-20 yıl ve yaş aralığı 36-45 olan öğretmenlere göre daha çok kullanmaktadırlar.

Elde edilen bu bulgular ışığında, Ülkemizde Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde 880,317 öğretmen görev yapmaktadır. Evrenin büyüklüğü, ülkemizin konum ve şartları bu konuda daha çok araştırma yapılabileceğini göstermektedir. Bu konuda yapılacak yeni araştırmalar farklı ihtiyaçları, düşünceleri ve çözümleri ortaya çıkabilir. Okul yöneticilerine, öğretmenlerle okul ortamında yaşanan çatışmaların yönetilmesine yönelik özellikle “olumsuz yönetici tutumları” ve “güç ve yetki kullanma” konularında; hizmete yeni başlayan öğretmenlere de öğrencilerle yaşanan çatışmanın yönetilmesine özellikle “olumsuz öğrenci davranışlarına” yönelik seminerler verilmelidir. Yöneticiler ve öğretmenler çatışmanın işlevsel ve işlevsel olmayan karakteristiği ile tanıştırılmalıdır. Çatışmanın yönetilmesinde işlevsel sonuçlar elde etmek için en azından farkındalık sağlanmalıdır. Ortaöğretim okulu öğretmenleri öncelikle bütünleştirme ve uzlaşma, bazen kaçınma, hükmetme ve uyma stillerini uygulamaktadır. Yöneticilerin hangi stili uyguladığı konusunda bir araştırma yapılmalı ona göre eğitim programları belirlenmelidir.

Öğrenci davranışları konusunda yaşanan çatışmaları azaltabilmek için okul aile birliği ve öğretmenlerin yardımıyla, velilerle gerekirse bire-bir görüşmeler yapılmalı ve veli desteği sağlanabilir. Okulların rehberlik servisi velileri öğrenci problemleri ve çözümünü konusunda bilgilendirilmelidir.

Okul yöneticilerinin, katılımcı, açık ve demokratik bir yönetim anlayışını benimsemeleri, öğretmenlerin bir değer ve okulun önemli bir parçası olduğunu hatırlatması açısından daha bütünleştirici bir süreç yaratacaktır. Öğretmenlerle işbirliği, kararlara katılımlarının sağlanması, örgüt hedefleri ile birlikte kişisel beklenti, istek ve ihtiyaçlarına önem verilmesi, onların özgürce çalışmaları için gerekli ortam ve koşulların yaratılması daha olumlu bir iklimin oluşmasına katkı sağlayacaktır. Olumlu okul iklimi, bireylerin anlaşmazlıklarıyla yüzleşmelerini sağlayacaktır. Böylece sorunlar belirlenerek ve düzenleyici önlemler alınarak işlevsel olmayan çatışmalar azaltılacaktır. Okullarda rehberlik hizmetleri bölümleri daha modern bir anlayış içerisinde kurulmalı ve amacına uygun bir yapıda işletilmelidir. Okullarda sanatsal, sosyal ve sportif faaliyetlere daha çok önem verilmeli, bu faaliyetlerin

uygulanması için gerekli alt yapı sağlanmalıdır. Hizmet içi eğitim kapsamında öğretmenlere arabuluculuk, iletişim ve çatışma çözme eğitimleri verilebilir. Meslek Lisesi öğrenci-öğretmen çatışmaları konusunda nitel-nicel araştırmalar yapılabilir. Meslek Liselerinde yaşanan çatışmaların nedenleri araştırılabilir. Bu araştırma sonuçlarının güncel çatışmalara katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Kaynakça

- AÇIKALIN, A. (1994). *Çağdaş Örgütlerde İnsan Kaynağının Personel Yönetimi*. Ankara: Personel Eğitim Merkezi Yayınları.
- ALTUNTAŞ, M. (2008). *Resmi kurum ortaöğretim öğretmenlerinin çatışma yönetimi stillerinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ALTUNTAŞ, S.(2008). Hemşirelerin örgütsel güven düzeyleriyle kişisel-mesleki özellikleri ve örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- AYDIN, M. (1988). *Eğitim Yönetimi*, Ankara: Hatipoğlu Yayınevi.
- BAYSAL, A.C.; TEKARSLAN E. (1996). *Davranış Bilimleri*. (2. bas.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- CORNILLE, T.A., PESTLE, R., and WALKER, R. (1999). Teachers' Conflict Management Styles With Peers and Students' Parents. *The International Journal of Conflict Management, Volume: 10, Number: 1, pp: 69-79*.
- GÜLLÜOĞLU Ö, (2013), Kayseri’de hizmet veren özel ilköğretim okulu öğretmenlerinin faktörlerinin ve çatışma yönetimi stillerinin analizi, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 36, 193-218*
- GÜMÜŞELİ, A.İ. (1994). İzmir ilköğretim okulları yöneticilerinin öğretmenler ile aralarındaki çatışmaları yönetme biçimleri. (Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- GÜNBAYI, İ, (2000), *Örgütlerde İş Doyumu ve Güdülenme*, Özen Yayıncılık, Ankara
- GÜNBAYI, İ., KARAHAN, İ, (2006), İlköğretim okulu öğretmenlerinin kurum içi çatışmaları yönetim biçimleri, *Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 209-230*.
- GÜNEY, S. (2007). *Yönetim ve Organizasyon*. (2. bas.). Ankara: Nobel Yayın.
- HOLTON B., HOLTON C. (1992) *The managers short course: A complete Course in Leadership Skills for the First-time manager*, John Wiley & Sons, Inc, New York
- KARATAŞ, S, (2007), Afyonkarahisar İli Merkez ilköğretim okullarında görev yapan sınıf ve, 7(2). branş öğretmenlerinin kurumiçi çatışmaları yönetim biçimine ilişkin görüşleri, *Bilim Eğitim Düşünce Dergisi*

- KARIP, E. (1999). *Çatışma Yönetimi*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- KARIP, E.(2003). *Çatışma Yönetimi*. (3. bas.). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- KARIP, E. (2010). *Çatışma Yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- KILIÇ, S. (2006). Özel okul öğretmenlerin çatışma yaklaşımları ile çatışmayı yönetme stilleri. Yüksek Lisans tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eğitim Yönetimi Teftişi Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı, İstanbul.
- KILINÇ, T. (1996), *Çatışma İşletmeler İçin Davranış Bilimleri*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın
- KOZAN, M. K. & S. S. İLTER (1994). Third party roles played by turkish managers in subordinate's conflict. *Journal of Organizational Behavior, Vol. 15, pp. 453- 466*.
- ÖZGAN, H. (2006) İlköğretim okulu öğretmenlerinin çatışma yönetimi stillerinin incelenmesi (Gaziantep Örneği). (Yayınlanmamış doktora tezi) Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- ÖZMEN, F. (1997) Fırat ve İnönü Üniversitelerinde örgütsel çatışmalar ve çatışma yönetimi yaklaşımlar. (Yayınlanmamış doktora tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- RAHİM, M.A. (2002). Toward a Theory of Managing Organizational Conflict. *The International Journal of Conflict Management, 13 (3),206-235*.
- SAVRAN, M. (2009). Ankara merkez resmi ve özel ortaöğretim okullarında çalışmakta olan beden eğitimi öğretmenlerinin örgüt içindeki çatışma yönetim stratejilerinin incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- SWANSTRÖM, N.L.P. and WEISSMANN, M. S.(2005), '*Conflict, Conflict Prevention and Conflict Management and Beyond: A Conceptual Exploration*', Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Programme, Washington, DC and Nacka, Sweden.
- ŞİMŞEK, M.Ş., AKGEMCI, T. ve ÇELİK, A.(2001). *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış* (2.baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- ŞİRİN E.F, (2008), Beden eğitimi ve spor yüksekokulu yöneticilerinin liderlik stilleri ve çatışma yönetim stillerinin incelenmesi, (Yayınlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi Ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı, Ankara.

URAL, A.(1997). İlköğretim okulu yöneticilerinin öğretmenlerle aralarındaki çatışmaları yönetme yöntemleri (Yayınlanmamış doktora tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

UYSAL, İ. (2004) Management of organizational conflict and an application with Turkish Republic Central Bank. Master degree thesis.
<http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/isauysal.pdf>

YAMAN, E., TÜRKER, S, (2011), İlköğretim öğretmenlerinin çatışma yönetim stil leri ve öfke ifade düzeyleri arasındaki ilişki, akademik Bakış , 23, 1 – 12.

VOLTAIRE'İN CANDIDE ESERİNDE ALAYCI NEDENSELLİKLER*

CASUALITES IRONIQUES DANS CANDIDES DE VOLTAIRE

Emel Özkaya**

Özet

Candide, isimsiz bir anlatıcı tarafından, üçüncü tekil kişiyle anlatılmış bir öyküdür. Bu eserde, Voltaire, alaycı nedensellik ilişkilerini kurmak için, dil yetisinin tüm kaynaklarından yararlanır. Olguların iç mantığını, alaycı gerçeklikle birleştirir. Olaylar arasında özel bağlar kurarak, Voltaire, sebepleri ve sonuçları tersine çevirir. İyimserlik, karamsarlık ve toplumsal tabakalar arasındaki tutarsızlığı, gözde silahı alay yoluyla gösterir.

Voltaire, bu zalim ve saçma dünyada, cennetin var olmadığı gözler önüne serer. Düşündüğünü tersine bir anlatımla söyleme ve yergiden oluşan ustaca karışım, Voltaire'in *Candide* eserinin çekiciliğini oluşturur. Yazara göre, her şeyin iyi olduğunu söylemek saçmalaktır. Voltaire, alman filozofu Leibniz'in iyimserlik felsefesine karşı alaycı bir tepki gösterir. Kötülüğün her yerde bulunduğunu, savaş, kölelik, kendini beğenmişlik ve hoşgörüsüzlüğün kötülüğün belirtisi olduğunu gösterir. Voltaire, *Candide* eserinin sonunda, mutluluğa ulaşmak için, bahçemizi yetiştirmemiz gerektiğini söyleyerek bize bir umut iletisi verir.

Anahtar Kelimeler: *Voltaire, Candide, alay, iyimserlik, karamsarlık, çalışma, umut.*

Résumé

Candide est un récit à la troisième personne raconté par un narrateur anonyme. Voltaire y utilise toutes les ressources du langage pour établir des relations de causalité ironique. Il unit la logique interne des faits à la réalité ironique. En instaurant des liaisons spécifiques parmi les événements, Voltaire inverse les causes et les effets. Il montre l'incohérence entre l'optimisme, le pessimisme et les couches sociales par son arme favorite, l'ironie.

Voltaire présente que le paradis n'existe pas dans ce monde cruel et absurde. Le mélange maîtrisé qui se compose de l'ironie et de la satire constitue le charme de *Candide*. Selon l'écrivain, dire que tout est bien est une sottise. Voltaire montre une réaction ironique contre la philosophie optimiste du philosophe allemand, Leibnitz. Il indique ironiquement que le mal est omniprésent, que la guerre, l'esclavage, la vanité et l'intolérance apparaissent comme la manifestation du mal. A la fin de *Candide*, pour arriver au but, Voltaire nous donne un message d'espoir en disant qu'il faut cultiver notre jardin.

Mots-Clés: *Voltaire, Candide, ironie, optimisme, pessimisme, travail, espoir.*

* "Voltaire'in *Candide* Eserinde Alaycı Nedensellikler", isimli bildiri, 7-9 Ekim 2015 tarihinde, IV. BAKEA Batı Kültürü ve Edebiyatları Araştırmaları Sempozyumunda, Pamukkale Üniversitesi'nde sunulmuş fakat kitapçıkta yayınlanmamıştır.

** Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, ORCID: 0000-0002-7705-650X, eozkaya@cumhuriyet.edu.tr

Giriş

Mizah, olayların gülünç, sıra dışı ve çelişkili yönlerini yansıtarak insanları düşündürme ve güldürme sanatıdır. Mizah, gelenek ve kuralların sorgulanmasında, eleştirme ve savunma amaçlı, önemli bir rol üstlenir. Mizahi anlatım, toplumdaki aksaklıkları, insanların hatalarını ve gülünç durumlarını dile getirir. Bu olaylardan bahsedilirken eleştirel bir tutum sergilenir.

Mizahi anlatımın temel unsurlarından olan ince alaylı anlatımda, toplumun gülünç ve eksik yönleri küçümsenir, esprili ifadeler kullanılır. Bu anlatımda, topluma yönelik eleştiriler aktarılırken, ses ve taklitlerden yararlanır. İnce alayda, gerçekler olduğu gibi anlatılmaz, söylenenin tam tersi kastedilir. Anlatılan eylem, karşıt söylemi, çelişki noktasına çekmeyi hedefler. Mizahtan farklı olarak, alaylı anlatımda, daha eleştirel bir yaklaşım vardır. Alaycı anlatımda, yaşanan olumsuzluklar daha etkili bir şekilde aktarılır, asıl niyet gizlenerek yaşanan olumsuzluklar doğal bir durummuş gibi sunulur.

Bu çalışmanın temel amacı, XVIII. Yüzyıl Aydınlanma Çağı'nın önde gelen filozof ve düşünürlerinden Voltaire'in *Candide* eserinde, alaycı anlatımın eserde hangi işlevleri nasıl ortaya koyduğunu ve bireysel eleştiriden hareketle toplumsal eleştiriye nasıl etkilediğini açıklığa kavuşturmadır. Yazarın eserde alaycı anlatımla ele aldığı karakter, *Candide*'in felsefe hocası Panloss'tur. Alman filozofu Leibniz'in iyimserlik felsefesinin temsilcisi olarak gösterilen Pangloss'un kullandığı sözler aslında toplumsal tabanda insanların saflığının göstergesidir. Antik dönemde Socrates'in yazılarıyla ortaya çıkan alaycı anlatımın amacı, toplumun her tabakasından, bir şey bilmedikleri halde biliyormuş gibi görünen kişileri göstermektir.

Bu çalışmada, Danimarkalı filozof Soren Kierkegaard'ın ironi kavramından hareket ederek, alaycı anlatım ile Voltaire'in amacının, toplumdaki uyumsuzlukları tanımlamaya çalışırken birbirine zıt özellikleri tercih ettiğini örneklerle ortaya koyacağız. Voltaire özgür düşünceye ve yaratma özgürlüğüne sınır koyan her şeye karşıdır. Kierkegaard'a göre, söylenen söz veya yapılan her hareket, karşıt düşünceyi de içerir. Söylenen ile söylenmek istenen şeyin arasındaki zıtlık alaycı anlatımın varlığının habercisidir. Alaycı anlatımda fark ettirmeme yazarın hüneridir. Kierkegaard, yazarın ele aldığı metni tez, eserdeki alaycı anlatımı da antitez olarak görür. Bu bağlamda, Voltaire'in *Candide*'i iyimserlik felsefesini ortaya koyarken aslında kötümserliği, toplumsal saflığı, yaşanan olayların kötülüğünü sergiler. Voltaire, söz, durum, olay, dramatik, trajik, bilinçdışı gibi alaycı anlatım türlerinin hemen hepsini *Candide*'de kullanır.

Voltaire, aslında toplumda yaşanan olumsuzlukları bilmektedir ama bilinçli bir bilmezlik sergiler. Kahramanı *Candide*'in gözünden, bu olumsuzlukları saf bir şekilde,

farkında değilmiş gibi anlatır. Voltaire, eserinin kurgusu ve anlatım tarzıyla, bu gizlenmiş gerçeğin daha etkili anlaşılmasına zemin oluşturur.

Voltaire, toplumsal düzensizliği tarafsız bir şekilde anlatıyor gibi görünse de, metnin gerisinde ağır bir eleştiri vardır. Toplumsal yapı, tarihsel yanlışlıklar, yaşanan saçmalıklar ve bürokratik açmazlar, yazarın anlatımında ince bir alaycılıkla hissedilir. Alaycı anlatımda kelimeler söylendiği anlamda değildir, cümlenin tersi bir anlamda ifade edilir. Övgü ya da eleştiriyi gizleyen şey, dolaylı anlatım yöntemidir.

Voltaire, *Candide* adlı eserinde, alaycı bir anlatımla, komikliği yakalamak yerine, insanın gerçek karşısındaki kayıtsızlığına vurgu yapar. Yazarın amacı, insanları güldürmek değil, yaşanan incitici gerçekler karşısında, kişilerin saflık derecesinde iyimser düşünmeye yönlendirilişini göstermektir. Bu nedenle alaycı anlatımda, gülünçlük amaç değil sonuçtur.

Voltaire, 1759'da yazdığı, otuz bölümden oluşan *Candide* eserinin her bir bölümünde, saf ve temiz anlamına gelen Candide isimli kahramanın başına gelenleri, alaycı nedenselliklerle dile getirir.

İsimsiz bir anlatıcı tarafından, üçüncü tekil şahısla anlatılan *Candide*'de, Voltaire alaycı nedensellik ilişkilerini yerleştirmek için, olayların iç mantığını birleştirir, olaylar arasında özel bağlar oluşturarak, sebepleri ve sonuçları tersine çevirir. Söylemek istediği şeyin tersini duyurmaya çalışır. En gözde silahı alaycı anlatım yoluyla, toplumsal tabakalar arasındaki iyimserlik ve kötümserlik tutarsızlığını ortaya koyar.

Voltaire'e göre, her türlü zalimliğin yaşandığı bu dünyada, her şeyin İyi olduğunu söylemek saçmalaktır. Savaş, kölelik ve hoşgörüsüzlük gibi kötülüklerin her yerde var olduğunu vurgular. Amaca ulaşabilmek için, "Bahçemizi yetiştirmemiz gerek!" diyerek insanlara umut mesajı verir.

Candide' de Alaycı Anlatım

Candide, Almanya sınırında, hayali Westphalie kentinin, hayali bir şatosunda yaşar. Monsieur Le Baron'un kızıyla olan yaklaşması yüzünden şatodan kovulur. *Candide*'in öyküsü bu olaydan sonra başlar. *Candide*, hocası Pangloss'un iyimserliğini kendine ilke edinir. Voltaire, kahramanlarının başına çeşitli felaketler getirerek, isim vermeden ünlü alman filozofu Leibniz'i eleştirir. Dünyada bu kadar çok kötülük varken, böylesine iyimser olmanın, ahmaklıktan başka bir şey olmayacağını vurgular.

Voltaire, olayları, koşulları ve karakterleri yalın bir anlatımla abartır. Düşüncesinin temelindeki ifadenin tersini söyleyerek, politik, toplumsal ve felsefi eleştiri silahı oluşturur.

Örneğin, Madame La Baronne betimlenirken, çevresindekilerin saygısını, aşırı şişmanlığı ile kazandığı belirtilir. Monsieur Le Baron'un betimlemesinde ise, Westphalie'nin en güçlü derebeylerinden biri olduğu, çünkü şatosunun kapıları ve pencerelerinin olduğundan söz edilerek, aynı alaycı semboller kullanılır.

"Baron, Westphalie'nin en güçlü derebeylerinden biriydi. Çünkü şatosunun kapıları ve pencereleri vardı... Madame La Baronne üç yüz elli libre ağırlığıyla çevresindekilerin saygısını kazanmıştı." (I, 2)

Voltaire, Pangloss'un felsefi ifadelerini, sıradan açıklamalarla verir. Pangloss, Thunder-Ten-Tronck şatosunda, baronun çocuklarına ve Candide'e, Voltaire'in mizah amacıyla söylediği Métaphysico-Théologo-Cosmologologie dersleri öğretir. Nedensiz sonuç olamayacağını, olabilecek dünyaların en iyisinde yaşadıklarını saçma nedenselliklerle kanıtlamaya çalışır. Voltaire, Pangloss'un felsefi sözlerini, sahte bir iyimserlikle aktarır.

"Burun, gözlük takmak için yaratılmıştır. Bunun içindir ki gözlük kullanıyoruz. Bacaklar dizlik giymek için yaratılmıştır. Onun için dizlik kullanıyoruz. Taşlar yontulmak ve şato yapılmak için oluşturulmuştur. Onun için de Monseigneur'ün gayet güzel bir şatosu var; ülkenin en büyük baronu en iyi yerde oturmalı değil mi?" (I, 3)

Eserin başından itibaren, Voltaire olağanüstü bir evren yaratır fakat bu evrenin sadece bir aldatmaca olduğunu alaycı bir anlatımla gösterir. Yazar, cesaretini yitirmemiş bir karamsar olarak okuyucunun karşısına çıkar. Lizbonne depremi hariç, tüm olayları hayali olarak okuyucuya aktarırken daha iyi bir dünyayı okuyucuya hissettirmeye çalışır.

"İyimser felsefenin öncüsü Pangloss, karamsar felsefenin öncüsü de Martin'dir. Martin için insan, korku ve endişenin sarsıntıları ya da düşmanlarının baskısı altında yaşamak için yaratılmıştır. Dünya da zaman zaman sarsılmakta, gökyüzünde şimşekler çakmaktadır. Krallar birbiriyle savaşıyor, kiliseler bölünüyor... Her şey iyi değildir ama her şey biraz olsun iyileştirilebilir." (Maurois, 1980: 95)

Voltaire için, idam sehparının olduğu, insanların diri diri yakıldığı odun yığınlarıyla dolu bir dünya, dünyaların en iyisi değildir. Candide şatodan kovulduğunda şiddet, savaş ve ölümle karşılaşır. Yazara göre, eserin temel konularından biri olan savaş, uygarlığın en büyük düşmanıdır.

Her Yerde Var Olan Savaş

Voltaire, savaşların zalimce, acımasız bir şekilde devletleri yok etmesinden, en çok da sivil insanların katledilmesinden nefret ettiğinden bahseder. Prusya Kralı II. Frédéric tarafından başlatılan Yedi Yıl Savaşları'nın acımasızlığından bahsetmek için, yazar, Candide'i, Bulgar ordusunun askerleri ile karşı karşıya getirir. (Séailles, 1970: 131) Savaşta can çekişen askerleri, insan yığınları olarak betimler.

"Candide, ölmüş ya da can çekişen insan yığınlarının üzerinden geçerek en yakın köye ulaştı... Bir yanda vücutları delik deşik yaşlılar... Bir yanda da birkaç kahramanın doğal ihtiyaçlarını giderdikten sonra karınlarını deştikleri genç kızlar son nefeslerini veriyorlardı... Yerlerde, kesilmiş kolların ve bacakların yanında beyin parçaları da görünüyordu." (III, 6)

Savaşın sonunda, Abare Kralı ve Bulgar Kralı kendi karargâhlarında İncil'den (Te Deum) zafer şarkıları söyletirken, Candide, nedenler ve sonuçlar üzerinde düşünmek için başka bir yere gitmeye karar verir. Voltaire, yaşlıların, kadınların ve çocukların katledilmesini betimleyerek, dünyaların en iyisi ifadesiyle, iyimser felsefeyi eleştirir. Yazar, deprem, sel, salgın hastalıklar gibi doğal felaketlerin yanında, bir de savaş gibi insanlar tarafından yaratılan kötülükleri sergiler. Abare ve Bulgar orduları arasındaki savaşın kazanan ve kaybedenlerinden bahsedilmez çünkü yazara göre, savaş sadece ölüm ve acılar yaratır. Candide'in savaşa bakış açısının arkasında, anlatıcının bakış açısı, yani Voltaire'in sesi vardır.

Lisbonne Depremi

Voltaire, içinde yaşadığı çağın dinsel uygulamalarının ne kadar saçma olduğunu altıncı bölümde gözler önüne serer. Lisbonne'un dörtte üçünü yok eden deprem korkusuyla, İspanya'nın din bilginleri, insanları yakmak için ateş hazırlanmasını çare olarak düşünürler. Coimbre Üniversitesi ve din bilginleri, büyük bir törenle, birkaç kişinin bu ateşte yakılmasına karar verirler. Voltaire, tamamen yararsız gördüğü bu dinsel töreni, gülünç duruma düşürerek, alaycı bir anlatımla ifade eder. Bir daha deprem olmasın diye, İspanya'nın Biscayen bölgesinden bir adamla, iki Portekizli bu ateşte yakılır. Engizisyon'un emriyle, Candide ve hocası Pangloss'a, İspanya'da yakılmaya mahkûm olanlara verilen San Benito giydirilir. Yakılmaları beklenirken, Pangloss asılarak idam edilir. Korkmuş, şaşırmış olan Candide, kendi kendine, "Mümkün olan dünyaların en iyisi burası ise ötekiler kim bilir nasıldır?" diye sorar. (VI, 14)

Voltaire, dinsel törenlerde, insanların diri diri yakılması saçmalığına vurgu yapar. 1 Kasım 1755'te, Lisbonne'da büyük bir deprem olur, otuz binden fazla insan ölür. Büyük bir dinsel törenle, birkaç kişinin hafif ateşte yakılmasının depreme engel olacağı düşünülür.

"Depremde her şeyin yıkılmasını önlemek için, kuzey İspanya'nın Biscayen bölgesinden, vaftiz annesiyle evlendiği düşünülen birisi ile piliç yerken yağın ayıran iki Portekizliyi yakalayıp, kocaman bir auto-da-fé hazırlanır ve yakılır. Pangloss konuştuğu, Candide ise onu dinlediği için bağlanır. Güzel bir ilahi söylenirken, insanların yakılması, Pangloss'un konuştuğu için asılması, Candide'in dinlediği için cezalandırılmasının tuhafılığı, alaycı anlatıma daha etkili bir ortam hazırlar." (Debailly, 1992: 19)

Candide, sevgili Cunégonde'unu ararken, Abare ve Bulgar ordularının savaşı, Lizbonne depremi, Engizisyon'un kendisini yakmaya mahkûm etme durumu ile karşı karşıya kalır. Candide bu güçlüklerle mücadele ederken, yaşlı bir kadın ona yardım eder. Candide'i şatoda karnı deşilerek öldürüldüğünü sandığı Cunégonde'un yanına götürür. Cunégonde, ona Thunder-Ten-Tronck şatosunda ebeveynlerinin nasıl katledildiğini ve Yahudi banker Don Issacar ile bir engizisyon papazının nasıl metresi olduğunu anlatır. Candide, o anda eve gelen hem Yahudiyi hem de engizisyon papazını öldürür. Candide, Cunégonde ve yaşlı kadınla birlikte evden kaçmak zorunda kalır. Bindikleri gemi Buenos Aires'e varıncaya kadar, Cunégonde ve yaşlı kadın başlarından geçen felaketleri anlatırlar. Gemi limana girince, yaşlı kadın Candide'e, engizisyon papazını öldürdüğü için yakalanıp, yakılacağı, hemen kaçması gerektiğini söyler. Candide, yanında uşağı Cacambo ile kaçarak Paraguay'a gelir.

"Paraguaylılar güneşin altında tarlalarda tahta çanaklar içinde yemek yerken, sayın Komutan-Rahip çardaktan içeri... (girer)." (XIV, 34)

Çadırdaki Komutan-Rahip, Cunégonde'un öldüğünü sandıkları ağabeyidir. Candide şaşkınlığını gizleyemez. Ona Cunégonde'un da yaşadığını, Buénos-Aires'te olduğunu ve evleneceklerini söylediğinde, aldığı tepki çok sert olur.

"Yetmiş iki göbeği belli kız kardeşimle evlenmek sizin haddinize mi düşmüş?" (XV, 37) diyerek, Cizvit Baron Thunder-Ten-Tronck, kılıcını Candide'in suratına indirir.

Candide hemen kendi kılıcını çekip, kabzasına kadar bu kılıcı Cizvit Baron'un vücuduna saplar, fakat sonra ağlamaya başlar.

"Dünyanın en iyi insanı olduğum halde, bununla üç kişi öldürmüş oluyorum; üstelik üçün ikisi de papaz," (XV,37)

Candide ile Cacambo bir kayıkla, İspanyolca altın kaplı anlamına gelen ve her şeyi altından olan hayali bir ülkeye, Eldorado ülkesine gelirler. Eser boyunca, Voltaire, genç kahramanı Candide'e, olgunlaşması için, çeşitli seyahatler yaptırır. Bu seyahatler, kötülüğün dünyanın her yerinde olduğunu, umutsuzluğa düşmemek gerektiğini gösterir. Bu seyahatler, Candide'e farklı deneyimler kazandırır.

"Candide ve Cacambo'nun, Eldorado ülkesini ziyaret etmeleri, eserde uzun bir mola yaratır. Candide ve uşağı o ana kadar tanıdıkları dünyadan farklı bir dünya ile karşılaşır. Tasvirlerde, sayıların ve nesnelerin abartısı oldukça fazladır. Okuyucu, doğuya özgü masalların kurgusu ile karşılaşır. Her şeyin mükemmel olduğu fakat gerçekte var olmayan bir ülke betimlenir. 1516'da Thomas More'un L'Utopie isimli kitabında detaylı bir şekilde açıkladığı ideal politika, ideal yönetim ve mutlu halk tablosuna, Voltaire'in Eldorado ülkesi cevap verir." (Debailly, 1992: 43)

Eldorado'ya geldikten sonra, Candide artık Westphalie'nin, mümkün olan dünyaların en iyisi olmadığını düşünür. Eldorado cennetinin yanında, Westphalie'yi sahte cennet olarak görür. Bu ülkedeki yaşam tarzını, Candide, Cacambo ve Eldoradolu yaşlı bilgin arasında geçen konuşmaları anlatırken, aslında Voltaire, kendi felsefi ve dinsel düşüncelerinin, umut ettiği yaşam biçiminin betimlemesini yapar. Candide, Eldoradolu yaşlı bilgine nasıl dua ettiklerini sorduğunda, aldığı cevap Voltaire'in düşüncelerinin yansıması gibidir:

"Biz Tanrı'ya hiç dua etmeyiz ki, ondan isteyecek hiç bir şeyimiz yok, bize gereken her şeyi vermiş, biz kendisine durmadan şükrederiz." Candide, papazları görmek hevesine kapılır: "Sizin ders veren, tartışan, yöneten, kavga eden ve kendi düşüncelerinde olmayan kişileri yaktıran papazlarınız yok mu?" diye sorduğunda, "Bütün bunları yapmamız için deli olmamız gerekir. Burada hepimiz aynı düşüncedeyiz, sizin papazlarla ne kastettiğinizi anlamıyoruz." (XVIII, 45)

Voltaire, XVIII. yüzyılın Aydınlanma Felsefesi içinde, köleliğin kaldırılması yararına, eserin on dokuzuncu bölümünde, Candide ve Cacambo'yu Surinam krallığına gönderir. Afrikalı zenci kölenin yaşam şekli ve anlattıkları Candide'i, eserin başından beri inanmış olduğu, Pangloss'un iyimserlik felsefesinden vazgeçirir. İyimserliği, insanın kötü durumdayken, her şeyin iyi olduğunu söylemesi çılgınlığı olarak düşünür. Hiçbir umudu olmayan yaşlı bilgin Martin ile Bordeaux'ya gitmek üzere gemiye binerler. Candide, Eldorado'dan getirdiği kırmızı koyunu, Bordeaux'da Bilimler Akademisi'ne bıraktığı için çok üzülür. Bilimler Akademisi'nin açtığı yarışmada koyunun postunun neden kırmızı olduğu

sorusunu "A artı B eksi" denklemiyle kanıtlayan kuzeyli bilgine ödül verilir. İdam edildiğini sandığı hocası Pangloss ile Cunégonde'u bulmaya geldiği İstanbul'da karşılaşır. Eski güzelliği kalmayan Cunégonde ile evlenerek amacına ulaşır. Pangloss, Martin, Cacambo, Cunégonde ve Candide'den oluşan geniş aile, paraları tükenince sefil bir hale düşerler. İstanbul'da karşılaştıkları yaşlı derviş onlara, çalışmanın, insanı üç büyük kötülük olan can sıkıntısı, ahlaksızlık ve yoksulluktan kurtaracağını söyler. Çalışmak, umutları yeşerten tek çare olur.

Sonuç

Voltaire, toplumda yaşanan düzensizlikleri ifade etmede önemli bir araç olan alaycı anlatım tekniği ile gerçekleri zıtlıklara bağlı olarak ele alır. Alaycı anlatımla, yazarın amacı güldürmek değildir, okuyucuda gerçeklik algısını uyandırarak, söylenmesi zor toplumsal analizleri yumuşatarak farkındalık yaratmaya çalışır. *Candide* eserinde, her şeyi bilmediği halde biliyormuş gibi davranıp, her şeye bir açıklama yapmaya çalışan Pangloss, aslında Voltaire'in eleştirdiği aşırı iyimserlik felsefesine sahip Leibnitz'in bir yansımasıdır. Yazar bu anlatım tekniği ile aynı zamanda yönetim şekline ve insanların aşırı iyimserliğine de saldırır. Kültürel, siyasal ve toplumsal düzeyde yaşanan çatışmalar, Voltaire'in alaycı anlatım kaynaklarını oluşturur. Yazar, *Candide*'in ilk bölümünde, insan duygularını önemsemeyen, sadece sahip olduğu asalet unvanıyla kendini göstermeye çalışan Westphalie şatosunun baronu Thunder-Ten-Tronck'un ve bu şatonun tasvirini yaparken alaycı anlatım tekniği ile başlar. Yazar, yalın ve sade anlatımıyla bu alaycılığın aslında hepimizin hayat dokusunda potansiyel olarak var olduğunu gösterir. Voltaire'in *Candide*'ini alaycı anlatım şekliyle çözümlenmeye çalışarak, XVIII. Yüzyıl toplum yapısındaki düzensizlikleri ele almaya çalıştı.

Voltaire, olabilecek en iyi dünyada yaşamadığımızın farkındadır. Daha iyi bir dünyada yaşayabilmek için, daha fazla düşünmeli ve üretmeliyiz düşüncesindedir. "Bahçemizi yetiştirmeliyiz" derken, kaderci bir anlayışa sahip olmayan Voltaire, "zihnimizi geliştirmeli, yeni fikirler üretmeliyiz" düşüncesiyle hareket eder. Yazara göre, dünyaların en iyisi mevcut değildir, en iyi dünyayı bireyler kendi oluşturmaya çaba harcamalıdır.

Kaynakça

DEBAILLY, Pascal, *Candide, Voltaire*, Hatier, Paris, 1992

GAILLARD, Pol, *Candide, Voltaire*, Hatier, Paris, 1992

İŞLER, Ertuğrul, Voltaire ve Rousseau Etrafında Aydınlanma Çağı Fransız Yazını'na Bir Bakış, *Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:5, 1999

KIERKEGAARD, Soren, *İroni Kavramı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2004

MAUROIS, André, (Çev: Cenap Yazansoy), *Voltaire, Hayatı ve Eserleri*, Rado yayınları, İstanbul, 1980

SÉAILLES, André, *Candide*, Librairie Larousse, Paris, 1970

VOLTAIRE, *Candide*, M.E. B. yayınları (Çev. Fehmi Baldaş), İstanbul, 1990

DİVRİĞİ KALESİ KAZISI'NDA BULUNAN BİR GRUP METAL OBJENİN KONSERVASYON ÇALIŞMASI

CONSERVATION STUDY OF A GROUP OF METAL OBJECTS
WHICH FOUND AT THE DİVRİĞİ CASTLE EXCAVATION

*Müberra Şahin**

Özet

Divriği, Sivas'ın güneydoğusunda, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümünde, denizden 1250 m yükseklikte, Fırat nehrinin kollarından birisi olan Çaltı ırmağı ile birleşen derenin vadi tabanında ve yamaçlarında yer alır. Divriği Kalesi kazısı sırasında, çok sayıda ve çeşitte buluntu açığa çıkarılmıştır. Bunlar içerisinde metal eserlerde yer almaktadır. İlk çağlardan günümüze kadar mekân ve mekânı oluşturan eşya, mobilya ve yapı elamanları tasarımında en sık kullanılan malzemelerden biri metal olmuştur. Gündelik yaşamda hayatı kolaylaştıracak birtakım objeleri yapma çabası, en ilkelinden en modernine kadar tüm toplumlar tarafından aralıksız bir şekilde sürdürülmüştür. Kazı sırasında ele geçirilen eserleri toprak altından çıkarılmakla kalmayıp olabildiğince gelecek nesillere aktarmak adına konservasyon çalışmaları yapılmaktadır.

Anahtar sözcükler: *Divriği Kalesi, Metal, Konservasyon*

Abstract

Divriği is located southeast of Sivas, in Upper Euphrates area, close to the Central Anatolian border, 1250 meters above sea level, in the valley of the slopes of the creek which meets Çaltı river, one of Euphrates branches. The city was founded within the castle area, situated on a hill with very steep slopes to the Çaltı valley and its surroundings. During the excavations on the Divriği Citadel, numerous and various finds were obtained, among which metal works were found. On this area, since the early times until today structural elements, furniture and building elements were mostly used materials along with the metal ones. An effort by all societies, from primitive to modern, is to make some objects that will make everyday life more easy. During the excavation artifacts were removed from the soil, and the conservation work has been done, in order to transfer as much as possible knowledge and evidence to the future generations.

Keywords: *Divriği Citadel, Metalwork, Conservation*

1. Giriş

Divriği¹, Sivas'ın güneydoğusunda, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümünde, denizden 1250 m yükseklikte, Fırat nehrinin kollarından birisi olan Çaltı ırmağı ile birleşen

* Uzm. Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, muberrasahin@gmail.com

derenin vadi tabanında ve yamaçlarında yer alır. Şehrin ilk kurulduğu yer ise kuzeydoğu kısmında Çaltı vadisine çok dik yamaçlarla inen bir tepe üzerinde bulunan kale civarı ve etekleridir (Bagalmış, 1994: 452).

Divriği Kalesi'nde 2006 yılında yapılan yüzey araştırması ile başlayan çalışmalar, 2007 yılında Bakanlar Kurulu Kararlı bir kazıya dönüşmüştür ve halen devam etmektedir.² Kazı sırasında, çok sayıda ve çeşitte buluntu açığa çıkarılmıştır. Bunlar içerisinde metal eserlerde yer almaktadır³. Bu yazının konusunu, Divriği Kalesi 2017 yılı çalışmaları sırasında alandan ele geçirilen metal buluntular ve daha önceki sezonlarda bulunarak kazı deposunda koruma altına alınmış olan parçalardan seçilmiş örnekler oluşturmaktadır. Kazı sırasında ele geçirilen metal eserler tek ya da çok parçalı ve genellikle deforme haldedir. Çalışmamızda toprak altında korozyona uğrayan bu eserlerin konservasyon aşamaları tanıtılmıştır.

Konservasyon; “Kültür varlıklarının özgün nitelikleri değiştirilmeden fiziksel, kimyasal, biyolojik değişikliklere yol açmadan, geriye dönüşü olan malzeme ve yöntemler kullanılarak söz konusu kültür varlığının ömrünü uzatmayı amaçlayan koruma işlemidir” (Anonim, 2008:26993). Konservasyon işlemleri, kültür varlıklarının tarihi ve estetik özellikleri, bozulmuşluk durumları ve konservasyonları tamamlandıktan sonra yer alacakları ortam koşulları göz önüne alınarak yapılmalıdır. Fiziksel ve estetik bütünlüğüne bağlı kaldıktan sonra stabil haldeki eser sergileme veya depolama için hazırlanabilir.

Eser için dolaylı olarak yapılan koruma çalışmalarına *pasif konservasyon* denir. Bu çalışmalar, ideal ortam koşullarını sağlayarak kültür varlıklarındaki yıkımın durdurulması ve bozulmalara engel olunmasını amaçlar. Ayrıca kültür varlığının kullanımının, taşınmasının, depolanmasının ve sergilenmesinin doğru biçim ve koşullarda yapılması için gerekli önlemlerin alınması da pasif konservasyon kapsamında bulunur. Eserin daha fazla bozulmaması amacıyla, doğrudan doğruya eserin kendisine yapılan işleme de *uygulamalı konservasyon* denir (Baydar, 2004: 79-84).

¹ “Divriği, Sivas iline bağlı ilçe merkezi. Fırat kollarından Çaltı Suyu'nun kıyısında ve adı, gerçekte, bu topografyasını yansıtıyor. Kasabanın tarihsel adı Bizans çağında özellikle **Tephrike** biçiminde kullanılmıştır. “Bol su, güre su” anlamındaki Anadolu sözcüğün **Abra**, **Abphra**, **Ebra**, **İbra** gibi çeşitlendirmeleriyle karşılaştığımız için **Tephrike** adındaki **ephr(a)** bölümünün de o çeşitlendirmelerden birini yansıttığını görebiliyoruz. Aynı yerleşimin adı, Arap kaynaklarında **Aprike** biçiminde kullanılmıştı; demek adın, Ermeni ağzında, baştaki D-'si ihmal edilen **Aprig** yani **Apr(a)-ig** diye bir çeşitlendirmesi de varmış” (Umar, 1993: 218; Eser, 2008: 190).

² Divriği Kalesi Kazısı, Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Erdal Eser başkanlığında yürütülmektedir.

³ Divriği Kalesi Kazısı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Eser ve Acara Eser, 2008: 247-256; Eser, 2009: 38-42; Eser ve Akay, 2012: 437-446; Eser ve Akay, 2013: 415-426; Eser, 2014: 166-177; Eser, 2014: 405-420; Eser ve Görür, 2015: 525-540; Eser vd, 2017: 223-236

Türkiye’de konservasyon ve restorasyon alanındaki kuramsal gelişim beş aşamada incelenebilir. Bu aşamalar şöyle sıralanabilir;

1. Konservasyon ve restorasyon uygulamalarının yapılmadığı dönem
2. Sadece restorasyon uygulamalarının yapıldığı dönem
3. Konservasyon ve restorasyon uygulamalarının restorasyon ağırlıklı yapıldığı dönem
4. Konservasyon ve restorasyon uygulamalarının eşit ağırlıkta yapıldığı dönem
5. Konservasyon ve restorasyon alanında seçici olunan dönem

İlk üç aşamada restorasyon uygulamaları eğitimli bir uzman yerine, alaylı olarak yetişmiş, eli yatkın, beceri sahibi kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Dördüncü aşamada, herhangi bir bilim dalında eğitim almış, yeteneği ve el becerisi olan kişilerin eğitimleri sırasında ya da sonrasında katıldıkları kısa dönem mesleki ya da hizmet içi eğitim kurslarından edindikleri bilgi ve deneyimi uyguladıkları aşamadır. Beşinci aşama ise, alanla ilgili bilgi ve deneyime sahip, meslek etiğini benimsemiş, farklı yöntem ve malzemeyi tanıyan, söz konusu yöntem ve malzeme içinden en uygun olanını uygulayan, restorasyondan önce konservasyonu önemseyen bir safhadır (Bingöl, 1999: 9).

2. Metal Kullanımı

İlk çağlardan günümüze kadar mekân ve mekânı oluşturan eşya, mobilya ve yapı elemanları tasarımında en sık kullanılan malzemelerden biri de metal olmuştur.

Madenler doğada metalik halde ya da cevher olarak bulunur. Metalik halde bulunan madenlere “doğal madenler”; kayalar içinde kimyasal bileşikler halinde bulunan metallere ise “cevher” denir. Örneğin, altın doğal bir maden iken; gümüş, bakır ve demir hem doğal hem de cevher olarak mevcuttur. Kurşun, kalay, çinko ve cıva ise, cevherden tasfiye yoluyla (ısı kullanılarak) elde edilen madenlerdir (Erginsoy, 1978: 8).

Maden yapım teknikleri; dövme ve döküm olmak üzere iki ana başlık altında toplanabilir. Dövme tekniği; madenin ısıtılıp yumuşatılarak işlenir hale getirilmesinin keşfedilmesiyle iri parçaların dövülerek işlenmesini mümkün kılmıştır. Böylece büyük parçalardan istenen şekillere göre eserler yapılmıştır. Döküm tekniğinde ise, potada eritilen maden istenen biçimde hazırlanmış kalıplara dökülerek dondurulur.

Süsleme tekniği olarak da çalma ve kazıma, kabartma, delik işi, telkâri sayılabilir. Kazıma, ucu keskin çelik kalemlerle açılan yivlerdeki madenin kesilerek çıkarılması ile

gerçekleştirilen süsleme tekniğidir. Bu teknik tek başına veya diğer süsleme teknikleriyle birlikte kullanılabilir (Erginsoy, 1978: 32).

Kabartma tekniğinde çeşitli çekiç ve aletler kullanılarak zemin çökertilerek hazırlanan motiflerin yüksekte kalması ile kabartma yapılır ya da hazırlanan motiflere ters taraftan vurularak istenilen şekilde kabartılması sağlanır. Alçak kabartma ve yüksek kabartma olmak üzere iki tür kabartma vardır (Erginsoy, 1978: 34).

Delik işi yönteminde, maden üzerine çizilen desen bırakılarak zemin kısmı çıkartılır veya zemin kısmı bırakılıp desen çıkartılır. Delik işi bir eserde bazen tek başına bazen de diğer süsleme teknikleri ile birlikte kullanılır (Erginsoy, 1978: 37).

Telkari ince altın ya da gümüş telleri bir yüzey veya üç boyutlu nesne oluşturacak biçimde, çeşitli desenler oluşturarak, henüz ısıyla edindiği plastik niteliği kaybetmeden işleme tekniğidir (Erginsoy, 1978: 37).⁴

3. Korozyona Neden Olan Etkenlerin Değerlendirilmesi

Korozyon, kelime olarak yenme, kemirilme, aşınma, çürüme, paslanma, bozulma gibi anlamlara sahiptir. Metallerin ve alaşımların çevreleri ile kimyasal ve elektrokimyasal tepkimeleri sonucu oluşan bozulmalara “korozyon” denir. Bu durum metallerin bozulmasının temel sebebidir. Genelde bu yavaş ve devam eden bir süreçtir. Altın ve platin dışındaki metallerin tamamı doğada oksitlenmiş halde bulunurlar. Metalleri oksitlerinden ayırmak zorlu bir süreçtir ve büyük miktarlarda enerji ile gerçekleştirilir.

Metaller doğada genellikle oksidasyona uğramış durumda maden damarları içinde bulunurlar. Eritildikleri ve obje haline getirilmek amacı ile rafine edildiklerinde ise kimyasal açıdan daha az stabil olan metalik hale indirgenirler. Gömülü kaldıkları süreçte, oksijen ve nemin varlığı nedeniyle korozyona uğrarlar. Asit ve alkali gömü ortamlarında veya sodyum klorür gibi tuzların bulunduğu koşullarda korozyon oluşumu artmaktadır (Wharton ve Kökten, 2002: 3). Kısacası, korozyonda en etkili madde oksijendir; ancak değişik ortamlarda da korozyon oluşabilir. Örneğin; deniz suyunda, havada, toprak altında metaller korozyona uğrayabilirler. Isı faktörü de korozyonun artmasında önemlidir, her derecede korozyon iki misli artar (Uluengin, 2006:115).

⁴ Maden Sanatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Bodur, F. (1987), Türk Maden Sanatı, İstanbul; Çeken M. (1999) “Anadolu Selçuklu Maden Sanatı”, Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu 2 Ankara.

4. Korozyon Türlerinin Tanımlanması

Bozulma türleri her bir metal eserde farklılık gösterdiği için yapılacak müdahale de farklılık göstermektedir. Metal eserler mekanik dayanıklılık açısından oldukça güçlü görünseler de çeşitli etkilerle korozyona uğrarlar. Metal eser bozulmaları şu şekilde sınıflandırılabilir.

Üniform Korozyon: Metalin bütün yüzeyinin bozulmasıdır.

Bölgesel Korozyon: Metalin sadece bazı bölgelerinin bozulmasıdır. Buna karıncalaşma da denir.

Noktasal korozyon: Metal veya alaşımın bir noktadan aşağıya doğru bozulmasıdır.

İç korozyon: Metal ya da alaşımın bünyesinin her yerinde aynı özellik göstermemesinden kaynaklanır.

Çukur Korozyonu: Metal yüzeyinde çok küçük bir noktada çukur oluşturarak meydana gelen korozyon olayıdır tipidir.

Aşınmalı Korozyon: Kir, toz, kum, yağmur ya da iki metalin sürtünmesiyle meydana gelen aşınmadır. Bu olaylar sonucu etki gören bölgelerde bozulma olur.

Yorulmalı Korozyon: Bir metalin elastikiyet sınırının birçok kez uygulanan yüklerle zorlanmasıdır. Metaldeki kristal yapılar kırılır ve metalde kopma ya da deformasyon meydana gelir.

Stres Korozyonu: Bir metalin taşıyabileceği yükten fazlası yüklenerek gerilim altında deformasyon, çatlama ya da kırılma meydana gelmesidir.

Galvanik Korozyon: İki farklı metalden üretilmiş eserlerin bir arada tutulması ve temas sonucu oluşan bozulmadır. Tüm bu faktörler sonucu metal eserlerin yüzeylerinde renk değişimi, korozyon tabakası oluşumu, çatlamlar, kırılmalar, deformasyon, delinmeler veya kopmalar meydana gelir (Yalçın ve Koç, 1997: 2-7)

Gümüş malzeme paslanmaz ancak rengi matlaşır, kararır. Bakır parçalarının yüzeyi okside olduğunda morumsu bir yeşildir. Bronzun, kızılımtırak sarı bir rengi vardır fakat kimyasal yapısına ve karşılaştığı etkenlere göre zamanla sarıdan griye, kahverenginden siyaha kadar çeşitli renklere girebilir. Açık yeşil renkli korozyon tabakası görülür. Bir metal veya alaşım bulunduğu ortamın şartlarına bağlı olarak birden fazla korozyon türüne de maruz kalabilir. Tüm bunların ilerlemesini önlemek için de konservasyon çalışması yapılır.

5. Konservasyon Metodolojisi

Konservasyon uygulamalarını iki başlık altında incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi koruyucu (pasif) konservasyon, ikincisi ise aktif koruma uygulamalarıdır. Disiplinler arası bir bilim dalı olan koruma (konservasyon) çalışmalarında, pasif koruma uygulamaları inceleme ve belgeleme aşamalarıyla başlar. Ön inceleme çalışmaları objeyi oluşturan malzemelerin özelliklerini, objenin yapım tekniğini ve bozulmalarını saptamak kadar, koruma yöntemlerinin belirlenmesi açısından da son derece önemlidir (Baydar, 2004: 79).

Önleyici koruma; kültür varlıklarının korunması için en uygun koşulları temin ederek, çeşitli tehlikeler karşısında oluşabilecek herhangi bir hasarı önlemek ve kültür varlıklarının bozulmalarını yavaşlatmayı amaçlayan dolaylı koruma yöntemlerini planlamak ve uygulamaktır. Önleyici koruma sürekli ve kültür varlıklarının yaşamları boyunca devam eder. Aktif anlamda hiçbir işlem bu süreci sona erdirmez ve kültür varlıkları ile ilgili olan herkesin öncelikli görevleri arasında olmalıdır (Özen,2015: 353).

Genel olarak eserler için belirlenen koruma aşamaları;

1. Belgeleme
2. Esere Tanı Koyma
3. Uygulama

5.1. Belgeleme

Ön inceleme işlemleri eser hakkında bilgi vermesine rağmen işlemin doğru tanımlanması ve amacına ulaşması ancak doğru bir belgeleme çalışması ile mümkündür. Yazılı ve görsel olarak hazırlanan belgeler, eserin mevcut durumu ve hasarın tespiti ile problemin çözümüne ilişkin her türlü koruma çalışmalarının temel verileridir. Bu veriler, korunması istenilen eserlerin gelecek nesillere aktarılması ve topluma tanıtılmasının da önemli bir aracıdır. Koruma-onarım uygulamalarına geçmeden önce yapılan araştırmalar ve belgeleme çalışmaları, söz konusu eserin ayrıntılı tanımlanmasını sağlamaktadır. Ön araştırmalar sonucu elde edilen bilgiler hasar nedenlerinin ortadan kaldırılması ya da en azından etkilerinin azaltılması için uygulanacak koruma tekniklerinin seçilerek uygulanmasına temel oluşturmaktadır (Öztürk, 2007: 14).

Belgeleme, restorasyon/konservasyon sırasında ve sonrasında yapılan bir işlemdir. Uygulama süresince aralarda yapılan belgelemeler hem süreci hem de öncesi ve sonrasının nasıl olduğunu anlamaya yardım eder. İleride eserle ilgili bir araştırma yapılması

durumunda esere ne gibi müdahalelerin yapıldığını, yazılı ve görsel olarak kayıt altına almak adına yapılması mutlak gerekli bir uygulamadır.

5.2. Esere Tanı Koyma

Yapılacak tanı eserin restorasyon aşamalarının seyrini belirlemede önemli bir kriterdir. Bu aşama çok dikkate alınmalı, görsel ve bilimsel aşamalar tek tek incelenmelidir. Öncelikle eserin yapıldığı malzeme iyi tanınmalıdır. Daha sonra ise eserin hasarlarının neler olduğunun tespitine geçilmelidir. Kullanılacak yöntem ve malzemeler bu araştırmalardan sonra netlik kazanır. Her hastanın ve hastalığın tedavisi farklı olduğu gibi her eserde de uygulanacak yöntem farklıdır. Öncelikli amaç hastalığı teşhis etmek; sonrasında ona uygun bir tedavi yöntemi belirlemektir.

5.3. Uygulama

İlk olarak tercih edilen yöntem güvenli olması sebebiyle mekanik temizliktir ve metal eserlerde korumanın temelini oluşturur. Metal eserlerde uygulanabilecek en az zararlı çalışmadır ve korozyon temizliği için en geçerli uygulamadır. Mekanik temizlikte amaç kir ile eser arasındaki ikincil bağların koparılarak her iki nesneyi serbest bırakmak eserin yüzeyinde birikmiş kiri, pası temizlemektir (Başaran, 2000: 29).

Mekanik uygulamalar eserler toprak altından çıktığı andan itibaren başlar. Eser üzerinde yapılacak çalışma esnasında, çelikten yapılmış sivri uçlu kazıyıcılar, bistüri, çekiç, keski, cam elyafı fırçalar, ahşap/bambu çubuklar veya dişçi motoru kullanılır. Dişçi malzemeleri metal eserlerin restorasyon ve konservasyonunda çok kullanışlı aletlerdir. Eser bu aletlerle temizlenirken, yumuşak bir yere konulmalı, çizilmeden üzerindeki yabancı maddeler kazınarak uzaklaştırılmalıdır. Bu işlemi yaparken dikkat edilecek önemli hususlardan birisi korozyon tabakasının yani, eser üzerinde eskiden oluşmuş ve eseri koruyucu nitelikte olan patinaya kadar olan kısmın alınmasıdır. Daha sonra bir dişçi frezesine takılan normal fırça ile eser üzerindeki toz alınmalıdır. Bu işlemden sonra kimyasal koruma uygulanabilir. Su ve su buharı, birinci derecedeki korozyon etkisinden dolayı kullanılmamalıdır. Etanol veya saf su (organik ve inorganik maddelerden ayrılmış) kullanılması uygundur. Temizlik işlemi sırasında su kullanılmış ise, obje torbaya veya kutuya yerleştirilmeden önce tamamen kurduğundan emin olunmalıdır. Eserin hava ile temasını kesmek için üzerine Paraloid veya Pantaroldenilen saydam bir koruyucu tabaka sürülür (Başaran, 1980: 29-34).

5.4. Divriği Kalesi Kazı Buluntuları Konservasyon Evresi

Katalogda yer alan 14 eserin konservasyon çalışmaları sırasında çoğunlukla aynı işlemler uygulanmakla birlikte eserin durumuna göre farklı uygulamalar da yapılmıştır:

1. Evre: Tüm eserlerde fiziksel ve kimyasal bozulmalar incelenip detaylı fotoğrafları çekilmiştir.
2. Evre: Çalışmanın her evresinde belgeleme işlemlerine devam edilmiş, uygulamalar kayda geçirilmiştir.
3. Evre: Kat. No. 1’de; korozyonun durumuna göre etil alkolde 15’er dakikalık periyotlar halinde bekletilmiş ve üzeri bistüri ile temizlenmiştir.

Kat. No. 2, 6, 8 ve 13’de; etil alkolle ıslatılmış pamuklu çubuklarla yüzeysel kirler ve toprak tabakaları uzaklaştırılmıştır.

Kat. No. 3’de; etil alkolde bekletilen eser cam elyaf ve bistüri ile temizlenmiştir.

Kat. No. 4’de; etil alkolle ıslatılmış pamuklu çubuklarla yüzeysel kirler ve toprak tabakaları uzaklaştırılmıştır. Daha sonra bistüri ile sürdürülen temizlik işlemlerine yoğun, sert ve kalın korozyon tabakalarının olduğu bölümlerde değişik uçlar takılmış dişçi motoru ile devam edilmiştir.

Kat. No. 5’de; bir süre etil alkolde bekletilen eser bistüri ve cam elyaf ile temizlenmiştir. Sert ve kalın korozyon tabakalarının olduğu bölümlerde değişik uçlar takılmış dişçi motoru ile temizlik işlemine devam edilmiştir.

Kat. No. 7’de; % 5hcl ile ıslatılmış pamuklu çubuklarla yüzeysel kirler ve toprak tabakaları uzaklaştırılmıştır. Ardından saf su ve etil alkol ile silinerek kimyasal madde eserden uzaklaştırılmıştır. Temizlik işlemine cam elyaf ile devam edilmiştir.

Kat. No. 9 ve 11’de; bir süre etil alkolde bekletildikten sonra bistüri yardımı ile korozyon temizlenmiştir.

Kat. No. 10’da; etil alkolle ıslatılmış pamuklu çubuklarla yüzeysel kirler ve toprak tabakaları uzaklaştırılmıştır. Temizlik işlemine cam elyaf ile devam edilmiştir.

Kat. No. 12’de; bir süre etil alkolde bekletildikten sonra bistüri ile başlayan temizlik sert ve kalın korozyon tabakalarının olduğu bölümlerde değişik uçlar takılmış dişçi motoru ile devam edilmiştir.

Kat. No. 14'de; bir süre etil alkolde bekletildikten sonra bistüri ile başlayan temizliğe sert ve kalın korozyon tabakalarının olduğu bölümlerde değişik uçlar takılmış dişçi motoru ile devam edilmiştir.

1. Evre: Kat. No. 1, 2, 3, 6, 8, 9, 12, 13 ve 14 temizlendikten sonra asetonla silinerek her tür kir ve tozdan arındırılmıştır.
2. Evre: Tüm eserler etil alkol ile yıkanarak kurumaya bırakılmıştır.
3. Evre: Son olarak tüm eserlere koruyucu amaçlı Paraloid B 72 uygulanmıştır.

6. Değerlendirme

Üzerinde çalışılan 14 madeni eserin üretiminde kullanılan malzemeler gümüş ve bakır alaşımıdır. Yapım teknikleri ise dövme ve dökümdür. Süsleme olarak döküm tekniği ile elde edilen kabartmalar, dövme tekniği ile yapılmış delik işi ve kabartmalardan yapılmış bitkisel ve geometrik bezemeler, kazıma ve telkari kullanılmıştır.

Öninceleme, detaylı fotoğraf çekimleri ve çizim gibi konservasyon öncesi belgeleme işlemlerinin ardından temizlik işlemi için yöntem belirleme amacıyla eserler detaylı şekilde incelenmiştir. Büyük ölçüde yüzeylerini örtmüş durumda olan toprak ve korozyon tabakalarının temizlenmesinin ardından, gerekli stabilizasyon ve konsolidasyon işlemleri yapılmıştır.

Güvenli ve kontrollü ilerlenebilmesi sebebiyle mekanik temizlik tercih edilmiştir. Saf su, etil alkol, aseton, bistüri, cam elyaf ve dişçi motoru gibi mekanik temizlik malzemeleri kullanılmış ve son olarak eserlerin yüzeyine koruyucu amaçlı Paraloid B 72 uygulanmıştır. Yalnızca, gümüş kemer tokası ısıya maruz kaldığı için yer yer erimiş ve yoğun şekilde kararmıştır. Bu nedenle %5'lik Hcl uygulanmıştır ve kimyasaldan arındırılincaya kadar etil alkol ve saf su ile temizlenmiştir. Kat. No. 2, 4 ve 11 uygun saklama koşulları sağlanarak kazı evi deposunda muhafaza edilmiş, diğer eserler Sivas Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir. Kazı evi deposunda korunan eserlerin her kazı sezonunda aktif korozyon kontrolleri yapılmaktadır.⁵

⁵ Bu konuda çalışma yapmamı öneren Dr. Meryem Acara Eser ve yayın iznini veren kazı başkanı Prof. Dr. Erdal Eser'e teşekkür ederim.

7. Katalog

KATALOG NO: 1

KAZI ENVANTER NO : DK'13/236

MALZEME : Bakır

TÜR : Madalyon

ÖLÇÜ : Çap: 5,5 cm

: Kalınlık: 0,4 cm

TANITIM : Döküm tekniği ile yapılmış olan daire formlu madalyonun merkezinde kabartma çiçek motifi, onu çevreleyen altı kollu yıldız ve bitkisel motifler bulunmaktadır. Bütün halde olan eser yoğun korozyona uğramıştır.

KATALOG NO.: 2

KAZI ENVANTER NO : DK'14/286

MALZEME : Bronz

TÜR : Sikke/2. kullanım madalyon

ÖLÇÜ : Çap: 3,5 cm

: Kalınlık: 0,3 cm

TANITIM : Sikkenin bir yüzünde değerini gösteren “M” harfi (40 nummi) diğer yüzünde ise tanımlanamayan imparator büstü bulunmaktadır. İkinci kullanımda üzerine bir delik açılmıştır. Olasılıkla kolye ucu olarak kullanılmıştır. Yoğun korozyona uğramıştır.

KATALOG NO.: 3

KAZI ENVANTER NO : DK'11/74
MALZEME : Bakır Alaşım
TÜR : Kemer Tokası
ÖLÇÜ : Genişlik: 4,3 cm
: Yükseklik: 2,9 cm
: Kalınlık: 0,1 cm

TANITIM : Bir kısa kenarı içbükey kavisli olan tokenın diğer kısa kenarı dilimlidir ve tepe noktası üç yapraklı çiçek ile sonlanır. Döküm tekniği ile elde edilmiş kabartma bitkisel bezemeler görülmektedir. Bütün halde olan eser yüzeyi korozyonla kaplanmıştır.

KATALOG NO.: 4

KAZI ENVANTER NO : DK'14/-
MALZEME : Bakır Alaşım
TÜR : Kemer Tokası
ÖLÇÜ : Genişlik: 7,0 cm
: Yükseklik: 3,9 cm

- TANITIM** : Kalınlık: 0,4 cm
: Yaprak formlu kemer tokasının üzerinde, merkezdeki 8 yapraklı çiçeği çevreleyen dalların ucundaki yapraklardan oluşan, döküm tekniği ile elde edilen kabartma bitkisel motifler bulunmaktadır. Toprak sararı yüzeyi yoğun korozyon tabakasıyla kaplanmıştır.

KATALOG NO.: 5

- KAZI ENVANTER NO** : DK'14/329
MALZEME : Bakır Alaşım
TÜR : Kemer Tokası
ÖLÇÜ : Genişlik:5,6 cm
: Yükseklik: 1,9 cm
: Kalınlık: 0,2 cm

- TANITIM** : Dikdörtgen formlu kemer tokasının arka kısmı kırıktır. Ön yüzde kazıma tekniğinde yapılmış bitkisel motifler vardır. Kemer tokasının bazı kısımları boşaltılarak geometrik formlu bezemeler elde edilmiştir. Döküm tekniği ile yapılan eserin yüzeyi kazıma tekniği ile bezenmiştir. Eser yüzeyinde yoğun korozyon tabakası bulunmaktadır.

KATALOG NO.: 6

- KAZI ENVANTER NO** : DK'14/374
MALZEME : Bakır Alaşım
TÜR : Kemer Tokası

- ÖLÇÜ** : Genişlik: 3,1 cm
TANITIM : Kare formlu kemer tokasının ön yüzü dört köşeden pahlı piramidal külah görünümündedir. Döküm tekniği ile yapılan eserin yüzeyi bezemesizdir. Korozyon kaplıdır.

KATALOG NO.: 7

- KAZI ENVANTER NO** : DK'17/M-1
MALZEME : Gümüş
TÜR : Kemer Tokası
ÖLÇÜ : Genişlik: 9,1 cm
: Yükseklik: 3,1 cm
: Kalınlık: 0,1 cm
TANITIM : Dikdörtgen biçimli olan eserin ön yüzünde eşit aralıklarla yerleştirilmiş telkâri tekniğinde yapılmış üç kabara formu bulunmaktadır. Kabaraların merkezinde kare ve bu kareden çıkan kolların ucunda eşkenar dörtgenler vardır. Boş kalan zeminde ise karşılık olarak yine tel ile yapılmış üç yapraklı dört çiçek yer almaktadır. Isıya maruz kalan eser kararmış, bir köşesi ve kumaş geçirilen kısımda erime gözlenmektedir.

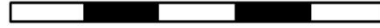
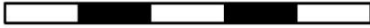
KATALOG NO.: 8

- KAZI ENVANTER NO** : DK'15/M-57
MALZEME : Bakır Alaşım
TÜR : Şamdan
ÖLÇÜ : İki parçanın toplam yüksekliği: 27,9 cm

TANITIM

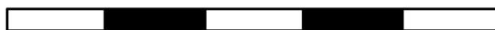
- : Çap: 2,7- 4 cm
: Kalınlık: 0,1 cm
: Biri düz diğeri ise farklı çaplarda silmelerle hareketlendirilmiş silindirik iki parça halinde olan şamdan ayağı üzerinde korozyon tabakaları gözlenmektedir. Döküm tekniği ile elde edilmiştir.

KATALOG NO.: 9

- KAZI ENVANTER NO** : DK'14/248
MALZEME : Bakır Alaşım
TÜR : Zil
ÖLÇÜ : Çap: 1,7 cm
: Yükseklik: 2,3 cm

TANITIM

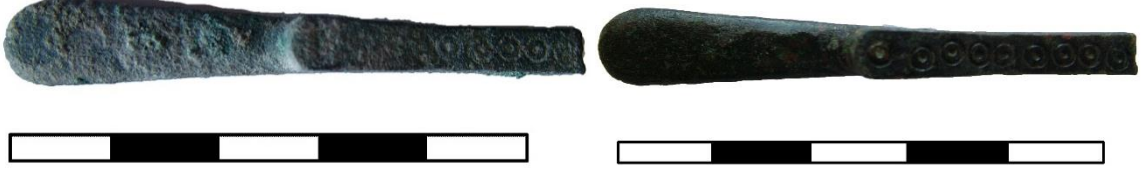
- : İki yarım kürenin birleşmesinden oluşan zilin birleşme noktası dışa kavisli bir profil oluşturmaktadır. Zilin üst kısmında asılması için bir halka bulunmaktadır. Alt kısımda ise üç delik vardır ve bu kısım bütün halde değildir. İçinde çingırak yer alır. İçi boş döküm tekniğinde yapılan eserin içi ve yüzeyi toprakla kaplanmıştır ve yoğun korozyon tabakası oluşmuştur.

KATALOG NO.: 10

- KAZI ENVANTER NO** : DK'15/M-66
MALZEME : Bakır Alaşım
TÜR : Düğme

- ÖLÇÜ** : Yükseklik: 1,5 cm
: Çap: 1,0 cm
- TANITIM** : İçi boş küre formlu düğmenin üzerinde giysiye tutturulabilmesi için bir halka bulunmaktadır. Gövdede tahribat sonucu oluşan bir delik tespit edilmiştir.

KATALOG NO.: 11

- KAZI ENVANTER NO** : DK'15/M-13
- MALZEME** : Bakır Alaşım
- TÜR** : Kenet?
- ÖLÇÜ** : Uzunluk: 5,9 cm
: Genişlik:0,8- 0,5 cm
- TANITIM** : Kırık kenet parçasının üst yüzünde birbiri ardınca dizilmiş iç içe daire motifleri yer almaktadır.

KATALOG NO.: 12

- KAZI ENVANTER NO** : DK'15/M-33
- MALZEME** : Bakır Alaşım
- TÜR** : Aplik (?)
- ÖLÇÜ** : Genişlik: 6,3 cm
: Yükseklik: 1,9 cm
: Kalınlık: 0,2 cm
- TANITIM** : Altıgen formlu apliğin üç kenarında başka bir yere tutturulabilmesi için üç delik bulunmaktadır. Objenin merkezi yarım küre kabara biçimindedir ve altı bölüme ayrılmıştır. Her bölümün yüzeyi döküm ile

elde edilen kabartma bitkisel motifler ile bezelidir.
Eser üzerinde yoğun korozyon gözlenmektedir.

KATALOG NO.: 13

KAZI ENVANTER NO : DK'12/İ-39

MALZEME : Bakır Alaşım

TÜR :Aplik/Toka?

ÖLÇÜ :Genişlik: 3,3cm

Yükseklik: 2,7 cm

Kalınlık: 0,3 cm

TANITIM

: Bir köşesi kırık olan dikdörtgen formlu eserin sağlam olan kısmında beş, kırık olan kısmında ise üç delik vardır. Eserin orta kısmında ise S kıvrımını andırır kabartma gözlenmektedir. İçi boş dökümle elde edilen kabartma ve delik işi olan eser üzerinde yoğun korozyon görülmektedir.

KATALOG NO.: 14

KAZI ENVANTER NO : DK'15/M-4

MALZEME : Bakır Alaşım

TÜR :Obje/Makara?

ÖLÇÜ : Uzunluk: 4,7 cm

: Çap: 0,3

TANITIM

: Silindirik formlu gövde iki uçta önce genişleyip ardından daralarak yarım küre biçiminde sonlanmaktadır.

Kaynakça

- ANONİM, Resmî Gazete, 2008, Vakıf Kültür Varlıkları İhale Yönetmeliği, Birinci Bölüm, Amaç, Kapsam, Dayanak Ve Tanımlar Sayı: 26993
- BAŞARAN, S. (1980), “Arkeoloji’de Tunç Eserlerin Restorasyon ve Konservasyon Sorunları”, **Arkeoloji ve Sanat Dergisi** 8-9, İstanbul, 29-34
- BAŞARAN, S. (2000), Pişmiş Toprak ve Cam Eserlerin Konservasyon/Restorasyonu, İstanbul
- BAYDAR, N. (2004). “El Yazmalarında Belgeleme, Koruma ve Onarım Çalışmaları”, 7. **Müzecilik Semineri, Bildiriler**, 20-22 Ekim Harbiye – İstanbul, 79-84.
- BINGÖL, I.(1999)“Türkiye’de Konservasyonun Tarihi”, Ankara Ü. Başkent M.Y.O. Restorasyon Ve Konservasyon Programı, Ulusal Taşınabilir Kültür Varlıkları Konservasyonu ve Restorasyonu Kolokyumu, Ankara, 6-7 Mayıs, s.9
- EKEN, G. (1993), Fizikî, Sosyal ve İktisâdî Açından Divriği, (1775-1845), A.Ü. Sos. Bil. Ens. Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ERGINSOY, Ü. (1978), **İslam Maden Sanatının Gelişimi**, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları
- ESER, E., M. A.ESER. (2008), “Divriği Kalesi Yüzey Araştırması 2006”, 25. **Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı**, 28 Mayıs-1 Haziran 2007, Kocaeli, Ankara, s.247-256.
- ESER, E. (2009), “Divriği Kalesi 2007”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, 34/1, s.38-42.
- ESER, E., A. B. AKAY. (2012), “Divriği Kalesi: 2010”, 33. **Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu**, 23-28 Mayıs 2011, Malatya, 4, Ankara, s. 437-446.
- ESER, E. (2013), “Divriği Kalesi: 2011”, 34. **Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu**, 28 Mayıs-01 Haziran 2012, Çorum, Ankara, 415-425.
- ESER, E. (2014), “Divriği Kalesi Kazısı: 2006-2012”, **XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Ekim 2012, Sivas, s.405-420.
- ESER, E. (2014), “Divriği Kalesi: 2012”, 35. **Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu**, 27-31 Mayıs 2012, Muğla, Ankara, s.166-167.
- ESER, E., M. GÖRÜR (2015), “Divriği Kalesi: 2013”, 36. **Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu**, 02-06 Haziran 2014, Gaziantep, Ankara, s.525-540.

- ESER, E. vd., (2017), “Divriği Kalesi: 2015”, **38. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu**, 23-27 Mayıs 2016, Edirne, Ankara, s.223-236.
- ÖZEN, L. (2015), “Kültür Varlıklarının Korunması” **Tarihin Tanıklarını Korumak Panelinden**, s.353
- ÖZTÜRK, D. (2007),Koruma Kültürü ve Geleneksel Tekstillere Korunması-Onarımı, Ankara: Mor Fil Yayınları,
- ULUENGİN M. B. (2006), Mimari Metaller Özellikleri, Bozulma Nedenleri, Koruma ve Restorasyon Teknikleri, İstanbul: Birsen Yayınevi
- YALÇIN, H., KOÇ T. (1997), **Mühendisler için Korozyon**, Ankara: Türk Mühendis ve mimarlar Odaları Birliği Kimya Mühendisleri Odası Yayınları, s.2-7
- WHARTON, G., KÖKTEN Ersoy, H. (2002), “Arkeolojik Kazılarda Metal Buluntuların Konservasyonu”, **Kazı Notları Arkeolojik Konservasyon ve Antik Yerleşimlerin Korunması için Pratik Rehber**, S: 11, s.1-6

**SERDAR ÖZKAN'IN KAYIP GÜL ADLI YAPITINDAKİ GÜL TEŞBİHİNİN
FRANSIZCA ÇEVİRİSİ LA ROSE RETROVEE'DE
KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ**
A COMPARATIVE ANALYSIS OF ROSE SIMILITUDE IN FRENCH TRANSLATION LA ROSE
RETROUVEE OF THE MISSING ROSE BY SERDAR ÖZKAN

*Esra Şahbaz Uluşahin**

Özet

Çeviribilimin inceleme ve uygulama alanlarından biri olan çeviri eleştirisi basit tanımıyla kaynak metnin dokusunun erek metinde nasıl şekillendiğini karşılaştırmalı olarak inceler. Diğer bir deyişle kaynak metne özgü unsurların anlamsal ve dilsel karşılıklarının çevirmenin seçimlerini eleştirel bağlamda ele alarak, hedef metine nasıl aktarıldığını çözümler. Son yıllarda özellikle Türkçe'nin yabancılara öğretilmesi konusunda artan ülkeler arası anlaşmalar, diğer toplumların Türkçe'ye, Türk edebiyatına ilgisini arttırmıştır. Bu ilginin sonucunda diğer dillere çevrilen yapıtlarımız da artış göstermekte ve dilimiz, kültürümüz, edebiyatımız çeviri aracılığıyla diğer toplumlara tanıtılmaktadır. Bir milleti temsil eden çeviri yapıtlar ve temsilciler olan çevirmenler de çeviri eleştirmenleri tarafından mercek altına alınmaktadır. Bu bağlamda karşılaştırmalı çeviri çözümlemesi yöntemiyle kaynak yapıt 'Serdar Özkan'ın *Kayıp Gül* adlı yapıtında teşbih olarak kullanılan 'gül' sözcüklerinin geçtiği mistik söylemlerin İngilizce'den çevrilen, çalışmada erek yapıt olarak ele aldığımız Fransızca *La Rose Retrouvée*'de nasıl şekillendiğini, çevirmen kararlarını, kaynak okurda uyanan hislerin erek okurda da uyanıp uyanamayacağı yaklaşımıyla incelemeye alacağız. Yazar Serdar Özkan'ın yapıtında gül etrafında oluşturduğu teşbihler karşılaştırmalı çözümleme yapabilmek için kaynak metinden seçeceğimiz kesitleri oluşturmaktadır. Bu çalışmada amaç çeviri çözümlemesi yöntemine bilimsel anlamda bir örnek sunmak ve gül teşbihi etrafında gelişen mistik söylemlerin anlamsal karşılıklarının çevirmen kararıyla erek yapıttaki eşdeğerleri göstermektir. Tasavvufi bir dil kullanan yazarın yapıtta kullandığı gül teşbihiyle vurgulamak istediği Allah, Hz. Muhammed sevgisi, insanın içindeki iman, dervişler yani genel ifadeyle dini unsurlardır. Çevirmen biçimsel ve anlamsal açıdan eşdeğerliği sağlasa dahi, kültürel kodlardaki farklılıklardan dolayı erek okurda aynı hissi uyandırmanın zorluğunu örneklerle göstermeye çalışacağımız bu çalışmada, çevirmenin dizgesel tercihlerini biçimsel, anlamsal açıdan ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: *Karşılaştırmalı çeviri çözümlemesi, çevirmen kararları, çeviride kültürel farklılıklar, kültürel unsurların çevirisi, eşdeğerlik*

Abstract

The translation criticism which is one of the fields of the analysis and application of science of translation, examines comparatively how the texture of the source text is shaped in the target text by the simple definition. In other words, it analyzes how the semantic and linguistic meanings of the source text-specific elements are translated into the target text by considering the translator's choices in a critical context. Increasing intercountry agreements

* Arş. Gör. Dr., *Gazi Üniversitesi*, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0001-5209-6292, esrasahbaz@gazi.edu.tr

in recent years especially about teaching Turkish to foreigners have increased the interest of other societies to Turkish and Turkish literature. As a result of this interest, our works translated into other languages also increase and our language, culture and literature are introduced to other societies through translation. Translation works which represent a nation and translators who are representatives are examined by translation critics. In this context, we will examine that how mystical discourses included 'rose' words that used as similitude in the source work "The Missing Rose by Serdar Özkan" are shaped in French La Rose Retrouvée that translated from English and we considered as target work in the study and translator decisions, with the approach whether the feelings aroused in source reader will arouse in target reader. In the work of author Serdar Özkan, the similitudes formed around the rose form the sections which we will choose from the source text in order to make comparative analysis. The purpose of this study is to present a scientific example to the translation analysis method and show the equivalents of semantic meanings developed around of the meanings of the mystical discourses around rose similitude in the target work by translator's decision. The author who uses a sufistic language in the work, wants to emphasize the love of God, Prophet Muhammad, faith in human and dervishin other words, religious elements. Even if the translator ensures equivalence stylistically and semantically, we will try to show the difficulty of arousing the same feeling in target reader due to differences in cultural codes in this study and consider the translator's systemic preferences in stylistic and semantic terms.

Keywords: *Comparative translation analysis, translator decisions, cultural differences in translation, translation of cultural elements, equivalence*

Giriş

Çeviri ülkeler arası toplumsal, siyasal, kültürel açıdan sınırları ortadan kaldıran, bir milletin kültürünü diğer toplumlara tanıtmaya ya da diğer bir toplumu, kültürü tanıması açısından çağın en etkili iletişim aracıdır. Çeviri olgusunu salt iki dil arasında uygulanan bir işlem gibi formüle etmek kavramsal anlamda sığ kalacaktır. Çeviri olgusunun ne olduğu sorusuna geniş bir görüngüde yanıt aramak gerekmektedir. Tarihsel düzlemde oldukça farklı yaklaşımlara, uygulamalara maruz kalan çeviri araştırmalarına 80'li yılların sonlarına doğru getirilen sosyo-kültürel yaklaşım, çeviribilimde kültürel dönüş (cultural turn) şeklinde ifade edilir. Dil dışı etkenlere dikkat çekerek, çeviride bu dönüşümün öncüsü olan, özellikle ideoloji üzerine çalışmalarıyla bilinen Manipülasyon Ekolü, çeviride kültürel, siyasal, toplumsal, tarihsel değerlerin çeviri ürününü ortaya koyarken göz ardı edilmemesi gerektiğini savunur.

Çeviri olgusu da bu değişkenlerle tanımlanmalı ve uygulamaya konulmalıdır. Özellikle çeviride başat rol oynayan çevirmenin bu değişkenleri dışsal görünümünden sıyrıp tarafsız bir şekilde içkinleştirmesi gerekmektedir. Her toplum belli normlara göre şekillenir ve bu normlar o toplumun değer yargılarını içerir. Çevirmen her iki toplumun değer yargılarını da zedelemeyecek kararlar almalı, bu bağlamda tarafsızlığını ortaya koyarak toplumsal değer sistemini göz önünde bulundurarak gerçeğe uygun bir çeviri yapmalıdır.

Çevirmenin, kaynak yapının kaynak kültürdeki yerini, kaynak topluma özgü değer yargılarını, yazarın hangi tarihte hangi toplumsal yapıyı ele aldığını, yazarın kimliğini doğru

özümseyip erek yapıtta doğru şekilde konumlandırması gerekmektedir. Tarafsızlık ilkesine sadık kalarak nesnel bir bakış açısıyla kaynak yapıtı erek kültürün normlarına göre uyarlamalıdır. Çeviride dizgesel, biçimsel, anlamsal açıdan eşdeğerlik yakalansa dahi, toplumlar arası farklılıkların, okur üzerinde bıraktığı duygusal etkilere de yansıtacağından, tam anlamıyla eşdeğerliğin sağlanamayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Çevirmen bu noktada farklı toplumların farklı değer sistemini göz önünde bulundurarak, kaynak yapıttaki etkinin benzerini, erek kültürün normlarına göre erek okurda uyandırabilmelidir.

Karşılaştırmalı Çeviri Çözümlemesi

Çok aşamalı bir eylem olan çeviri sürecinde, çevirmenin kararlarını inceleyen ise, bu süreçte aktif rol oynayan eleştirmendir. Çeviribilimin ortaya koyduğu sınırlar çerçevesinde çeviri uğraşının aşamalarını, çevirmenin nasıl olması gerektiğini, çevirmenin aldığı kararları bilişsel dünyasıyla ilişkilendirerek ortaya çıkan sorunlara yöntemsel çözüm bulmayı bilmesi gereken çeviri eleştirmeni de, en az çevirmen kadar her iki dile ve kültüre hakim olmalıdır. Kaynak metne özgü değerlerin erek metindeki yansımaları sahip olduğu donanım sayesinde karşılaştırmalı olarak erek metin üzerinde gösterebilmelidir.

Çeviribilimin uygulama alanında son yıllarda oldukça ilgi gören karşılaştırmalı çeviri çözümlemesinde, nasıl çeviri sürecinde çevirmenin izlemesi gereken belli bir yolu varsa, çeviri eleştirmeninin de tabii olduğu belli aşamalar vardır. Eleştirmen öncelikle kaynak metnin içeriğini, dil dışı etkenleri de göz önünde bulundurarak incelemelidir. Sonrasında çevirmenin uygulamaya geçmeden önce kaynak yapıta özgü bilmesi ve yapması gerekenleri vurgulamalıdır. Çevirmenin kaleme aldığı erek yapıtı da, bilişsel yaklaşım ışığında incelemeli ve her iki yapıtı ele alarak biçimsel, anlamsal bir değerlendirme yapmalıdır. Bu ortaya çıkan veriler ışığında çevirmenin kimliğini, her iki toplumun folklorik kimliğine ilişkin benzerlikleri, aynılıkları, farklılıkları ortaya koymalıdır. Son olarak da kaynak metinden yola çıkarak erek kültürü esas aldığı eleştirel yaklaşımında, ortaya çıkan çeviri sorunlarını kuramsal, yöntemsel çerçevede çözümlemeli, öznel yargılarıyla alternatif çözümler üretmelidir.

Çevirmenin kararları ele alındığında disipliner anlamda çok fazla fikir ortaya atılmaktadır. Güncel çeviri yaklaşımında erek kültürün esas alınması, özellikle dil dışı etmenler konusunda çevirmeni oldukça zorlamaktadır. Erek yapıtın bir çeviri yapıtı olduğunu okurun fark etmemesi gibi gerçek üstü bir yaklaşım elbetteki uygulama anlamında mümkün değildir. Ancak burada amaç aslına sadık kalarak erek kültürün normlarına göre uyarlamaktır. Sosyo-kültürel farklılıklar devreye girdiğinde bu uyarlama

işlemi her ne kadar zor olsa da, özellikle sözlü çeviriye göre yazın çevirisinde çevirmen daha geniş bir alana sahiptir. Yazın çevirisinde çevirmenin amacını, yaşadığı zorlukları, bu süreçte neyi neden tercih ettiğini önsözde ifade edebilme şansı vardır. Özellikle kaynak yapıtın içeriğinde kaynak topluma özgü değerler, özellikle farklı dine mensup iki farklı toplum söz konusu olduğu için dinsel değerler varsa çevirmen kararları konusunda mutlaka açıklama yapmalıdır. Aksi takdirde çeviride farklı anlamlar, yanlış anlaşılmalara ya da anlam kayıpları söz konusu olabilir.

Kayıp Gül adlı yapıtta da yazarın gül etrafında geliştirdiği sufi dil, gülü teşbihiyle vurgulamak istediği Allah, Hz. Muhammed sevgisi, insanın içindeki iman, dervişler yani genel ifadeyle dini unsurlar ve hayatta değerli olan tüm unsurlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi çevirmen biçimsel, anlamsal eşdeğerliği sağlasa dahi, kültürel kodlardaki farklılıklardan dolayı kaynak okurda uyanan hissin erek okurda uyanmasını sağlamak oldukça zordur. Ancak burada bilimsel anlamda eleştirilecek husus, çevirmenin öncelikle doğru anlama, sözcüklerden sıyrarak, erek yazının normlarına göre uyarlama aşamalarını esas alarak çevirmen kararlarıdır.

Kayıp Gül’de Geçen Gül Teşbihinin La Rose Retrouvée’de Karşılaştırmalı İncelenmesi

Örnek 1:

K.M.: “ Benim için kitapta değişmeyen tek şey, gülün hala favori karakterim olması. Bir de tilki tabii ki! Küçük Prens’e gülünden sorumlu olmayı öğrettiği için.

Bir gülden sorumlu olmanın ne anlama geldiğini ben de anlamaya başlıyorum artık. İşte bu yüzden gidiyorum. “ (s.8)

E.M.: “ La seule chose qui n’a pas changé, c’est que la rose demeure mon personnage préféré. Et le renard, bien sur, parce que c’est celui qui montre au Petit Prince comment devenir responsable de sa rose.

Je crois que je commence enfin à comprendre ce que signifie “ etre responsable d’une rose”. Et c’est la raison pour laquelle je m’en vais. “ (p. 23)

Antoine de Saint-Exupery’nin yazdığı *Küçük Prens* bir başucu yapıtı olarak evrenselliğini ispatlamış yapıttır. Anlamsal açıdan bakıldığında toplumsal ayırım gözetmeksizin yapıtı okuyan herkes kaynak yapıtta geçen tümcelerin ne anlam ifade ettiğini anlamaktadır. Burada gül dostluk gibi insan yaşamında önemli olan değerleri temsil etmektedir. *Küçük Prens* gülünü terk etmiştir. Bundan dolayı da pişmanlık duyar. Bir tilki ona yol gösterir ve

onu bir gül bahçesine yönlendirir. Görünüş olarak bütün güller kendi gülüne benzese de tilki ona kendi gülünün neden değerli olduğunu gösterir. Hayatımızda değer verdiklerimizi kaybetmememiz gerektiği alt mesajı yapıtı okuyan herkes tarafından bilinmektedir. Kaynak yapıtta da yazarın tümceleri çevirmen tarafından biçemsel, anlamsal düzlemde eşdeğer şekilde aktarılmıştır. Sadece erek yapıt için değil kaynak yapıt için de bu örnekte görüldüğü gibi okurun bahsi geçen yapıt hakkında bilgi sahibi olması gerekir ki, tümceler okurun bilişselinde anlamsal açıdan doğru konumlanabilsin.

Örnek 2:

K.M.: O sırada kulakları sağır eden bir gürültüyle gök yarıldı ve ışıktan bir el uzanarak şapkamı çıkarıp başıma beyaz güllerden örülmüş bir taç kondurdu. El, senin elindi. (...) Ama sesin artık gökten değil, tacımdaki güllerden geliyordu. (s.79)

E.M.: Un bruit assourdissant déchira alors le ciel. Puis une main illuminée descendit, retira mon chapeau et le remplaça par une couronne de roses blanches. Cette main était la tienne, maman. (...) Cette fois, ta voix ne venait plus du ciel mais des roses qui formaient ma couronne. (p.107)

Kaynak yapıtta geçen gül, anneyi temsil eder. İnsanın annesine duyduğu sevgi, annesinden aldığı güzel ahlak, terbiye olarak da yorumlanır. Kaynak yapıtta bakıldığında ilk tümcede geçen 'kulakları sağır etmek' deyimini 'assourdissant' sıfatıyla karşılık bulmuş, 'gök yarıldı' deyimini ise anlam kaybına neden olmayacağından dolayı çıkarılmıştır. Çevirmen erek metinde anlamsal, biçemsel eşdeğerliği sağlamıştır. Anneye yazılan mektupta geçen gül sözcüğünün anneyi simgelediği de oldukça anlaşılırdır.

Örnek 3:

K.M.: O anda okyanusun ortasından bir saray yükseldi. Sarayın yakınında, duvarlarından rengarenk güller taşan, içinden bülbül sesleri yükselen bir bahçe vardı. Bana bir kez daha seslendin:

'Sesimi duymak istiyorsan, o bahçedeki yolda yürü. Bahçıvanın elini tut ve gülleri dinle.'" (s.80)

E.M.: " Dès cet instant, un palais se dressa au milieu de l'océan. Tout à coté se trouvait un jardin dont les murs débordaient de roses et derriere lesquels montait le chant des rossignols. Tu me parlas de nouveau.

-Si tu veux entendre ma voix, suis le sentier du jardin. Tiens la main du jardinier et prête l'oreille aux roses.

Kaynak yapıtta annenin kızına verdiği öğütte geçen gül sözcüğü iyiliği, güzelliği, doğruyu, bahçıvan da tıpkı Küçük Prens'teki tilki gibi kişiyi iyiliğe, doğruya götüren dostları simgelemektedir. Erek metine bakıldığında çevirmen kaynak metindeki iletiyi biçimsel, anlamsal eşdeğeriyle aktarabilmiştir. Kaynak metinde oluşan hislerin benzerinin erek okurda da oluşacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Örnek 4:

K.M.: “ Bir Gülde Yok Oluş”

(...) Sadece gülümün sesini görüyor, sadece gülümün sesini kokluyor, sadece gülümün sesine dokunuyordum. Kendimden korkmuştum. Hayır, bu imkansızdı. Nasıl korkabilirdim ki? Ben orada yoktum. Gül vardı sadece. Gülün sesi vardı. (s.92)

E.M.: “L'anéantissement de la rose.”

(...) La seule chose que je pouvais voir, sentir ou toucher était la voix de ma rose. J'étais affrayée par moi-meme. Non, cela ne pouvait pas etre possible? Comment pouvais-je avoir peur de moi? Je n'étais meme pas là. Il n'y avait que la rose. La voix de la rose. (p.122)

Kaynak yapıttaki ‘ Bir Gülde Yok Oluş’ mektubun başlığıdır ve içeriğine bakıldığında genel olarak yazarın düşüncelerinin, okura ulaştırmak istediği iletinin özeti niteliğindedir. Başlıktaki gül burada Allah sevgisini, dini inancı simgelemektedir ve bu uğurdaki yok oluşla insanın varolduğu vurgulanır. Erek metne bakıldığında çevirmenin ‘l'anéantissement de la rose’ tümcesinin karşılığı ‘ bir gülün yok oluşu’dur. Tamamen anlam kaybına yol açan çevirmen bu tercihiyle kaynak metindeki metaforik anlatımlar ve gül sözcüğünün neyin benzetileni olduğu konusunda karmaşa yaşadığını göstermektedir. Çevirmen ‘l'aneantissement pour la rose’ ya da ‘l'anéantissement dans une rose’ şeklinde bir tercih yapsaydı sözcük anlam kaybına uğramazdı. Diğer tümcelere bakıldığında dizgesel anlamda doğru bir aktarım yapsa dahi başlıktaki tercih çevirmenin hakimiyetsizliğini ortaya koymaktadır. ‘Ben orada yoktum. Gül vardı sadece. Gülün sesi vardı.’ Tümcelerinden kastedilen tasavvufi anlamda ‘hiçliktir’. Yazar burada tasavvufta kişinin önce hiçliği kabul etmesi gerektiğine vurgu yapar. Çevirmenin bu süreçteki anlama evresini başarıyla tamamlayamamasından dolayı ortaya fantastik bir dizge bütünü çıkmıştır.

Örnek 5:

K.M.: “ Tek bir şey istiyorum: Gülleri duyabileceğine inanmayan canına kıymanı. Böyle bir ölümü tatmak, sana gülleri duyabileceğin bir hayat verir. Bunu da sadece, sen benden gülleri duymayı sana öğretmemi istediğin için istiyorum.” (...) Gülleri duyma sanatında bir staj dönemi olarak kabul edebileceğimiz bu sürede, yalnız başına otel dışına çıkmak yasak. Son bir şartım daha var: Boş bir özgeçmiş.” (s.108)

E.M.: “ Une seule chose: tuer en toi ce qui t’empêche d’entendre les roses. De toucher ainsi la mort te permettra de comprendre leur langage. Si je te le demande, c’est uniquement parce que tu as souhaité que je te l’enseigne. (...) Pendant cette période, qu’on peut considérer comme une initiation à l’art d’écouter les roses, il te sera interdit de quitter la pension sans être accompagnée. Je n’ai qu’une seule autre condition: que tu me fournisses un curriculum vitae vierge. (p.140)

Hiçlik için ‘ölmeden önce ölmektir’, ‘Bu dünyada herkes bir şey olmaya çalışırken sen HİÇ ol. Menzilin yokluk olsun. İnsanın çömlekten farkı olmamalı. Nasıl çömleği tutan dışındaki biçim değil, içindeki boşluk ise, insanı ayakta tutan da benlik zannı değil, *hiçlik* bilincidir’ diyen Mevlana gibi tasavvufun temeli hiçliğe dayalıdır. Kaynak yapıtta tek istek olarak belirtilen cana kıyma, hiçliğin temsilidir. Diğer bir deyişle kişinin kalbini kötülüklerden arındırarak, iyiliği, güzelliği, Allah inancını benimsemesiyle var olacağının vurgusudur. Erek metne bakıldığında çevirmen kaynak yapıttaki söylemi erek metne biçimsel açıdan olması gerektiği şekilde aktarmıştır. Ancak Anadolu Türk kültürünün ilk dönemlerinde ortaya çıktığı kabul edilen, Batıda mistisizm şeklinde anılan tasavvufi tümceler erek okurun zihninde fantastik bir algı oluşturmuştur. Kaynak okurda uyanan zihinsel, hissel algının erek okurda da uyanması beklenemez. Çevirmen burada söylemi sözcüğü sözcüğüne aktarmak yerine kaynak içeriğin anlamsal karşılığını aktarabilir ya da yazın çevirisinin avantajlarından faydalanarak dipnotlardan faydalanabilirdi.

Örnek 6:

K.M.: “ Gülleri Duyma Matematiği, gülleri duyma sanatına inanan-inanmayan herkesin mutlaka gözden geçirmesi gereken bir derstir. Çünkü Gülleri Duyma Matematiği adı altında öğreneceğin formül, sadece gülleri duyma konusunda değil, beş duyuyla cevaplanmayan ve cevap olasılıkları sayısız olan her soru için geçerlidir. Örneğin, ölümden sonra ne olur, gibi bir soru için. (s.113)

E.M.: “ Qu’on croie ou non que les roses ont un langage distinct, la mathématique de l’écoute des roses est utile à chacun. L’équation qui l’illustre s’applique en effet à toute

question offrant d'innombrables possibilités de réponses, mais à laquelle seuls les sens sont en mesure de répondre. Par exemple, qu'arrive-t-il après la mort? (p.146)

Kaynak yapıtta geçen Gülleri Duyma Matematiği adı altında formüle edilen ve yazarın varmak istediği Allah'ın sonsuzluğu, ahiret hayatının sonsuzluğudur. Aynı zamanda da Allah'ın bir olduğu inancı da bu formülle vurgulanmak istenilmiştir. Allah'ın varlığının beş duyuyula ispatlanamayacağıının altını çizen yazarın bu söylemini çevirmen tam tersi şekilde aktarmış, bu formülün sadece beş duyuyula cevaplanabileceği şeklinde karşılık bulan ve anlam kaybına yol açan bir tercih yapmıştır. Yine bu örnekle çevirmenin yapıttın içeriğindeki derinliği, örtülü ifadeleri anlamadığı yorumu yapılabilir.

Örnek 7:

K.M.: “ Güllerin şarkı söyleyişlerine *tanık olmak* isteyen bir kimse, önce büyürken kaybettiği bu yetiyi geri kazanmalıdır. Bu da ancak, sürekli güllerle ilgilenmek ve onları sevmekle olur.

‘ Bahçedeki ilk günlerimizde gülleri duyamayız belki. Ama hiç ümitsizliğe kapılmamalıyız.’ (s.116)

E.M.: “ Si l'on veut etre *témoin* du chant des roses, il faut d'abord recouvrer cette aptitude qui s'étiolo à mesure qu'on apprend à devenir une grande personne. Et cela n'est possible qu'en maintenant un intérêt constant pour les roses et en se souciant d'elles. Il est bien possible que tu n'entendes pas les roses lors de ta premiere visite au jardin. Mais il ne faut pas perdre espoir.

Yazar doğuştan herkeste bir yaratıcı inancı olduğunu, büyüdükçe çevresel faktörlerden etkilenerek insanların bazılarının bu inancı terk ettiğini, ancak insanın kendi kalbiyle hareket ettiği sürece doğuştan gelen o inanç, imanun tekrar kalbi bürüyeceğini kaynak yapıtta ifade etmiştir. Örneğe bakıldığında çevirmen biçimsel olarak kaynak yapıttın yazarına eşdeğer tercihler yapmıştır. Söylemi erek dilin normlarına uygun şekilde aktarmıştır. Her ne kadar karşılaştırmalı çözümleme çerçevesinde iki örnek arasında eşdeğerlik sağlanmıştır yorumu yapılsa dahi, yazarın örtülü anlatımını, çevirmen sözcük düzleminde doğru şekilde aktarmış olsa da, söylemin iletisi bütüncül bakış açısıyla değerlendirildiğinde çevirmen tarafından anlaşılmanmıştır demek yanlış olmayacaktır. Yine de örneği bütüncül değil, bağımsız ele aldığımızda eşdeğerlik sağlanmıştır denilebilir.

Örnek 8:

K.M.: Peki ya güller hiç konuşmuyorsa? Diye sordu Diana. ‘ Ya hiç şarkı söylemiyorlarsa? Onun ihtimalini de ben size söyleyeyim. Güllerin söylediği şarkı sayısı sıfırsa, formül, sıfır bölü sonsuz olur böylece. O da, sıfır eder. Ve bu kez özel bir sıfır değil, basbayağı düze bir sıfır! Yani şarkı da yok, onları duyma ihtimali de.”

‘ Doğru.’ Dedi Zeynep Hanım. ‘İki yol. Biri burada başlar ve burada biter; diğeri ise sonsuzluğa uzanır. Güllerin konuştuğuna inanıyor muyum, sorusuna verdiğimiz cevapla, işte bu iki yoldan birini seçmiş oluruz. Bu sorunun sadece iki cevabı vardır: Ya evet ya hayır. (s.117)

E.M.: Et si les roses ne parlaient pas du tout? s’enquit Diane. Si elles ne chantaient pas de chansons? De quel ordre est cette probabilité? Eh bien, je vais vous le dire! Si le nombre de chansons chantées par les roses est zéro, alors l’équation est la suivante: zéro divisé par l’infini. Et la réponse est zéro. Et, cette fois, nous ne parlons pas d’un vrai, d’un gros zéro. Ce qui signifie qu’il y a zéro chant et zéro possibilité d’entendre quelque chant que ce soit.

‘ Vrai, concéda Zeynep Hanım. Il y a deux voies. L’une commence et se temrine ici et maintenant; l’autre s’étend jusqu’à l’infini. En répondant à la question: “ Est-ce que je peux écouter des roses?”, tu choisis l’une de ces deux voies. Il y a seulement deux réponses possibles à cette question: oui ou non.(p.150)

İnsanlık tarihi boyunca özellikle felsefenin inceleme alanlarından biri olan Tanrı'nın varlığı, inanmak, inanmamak üzerine farklı görüşler geliştirilmiştir. Bundan yola çıkarak yazar tasavvufi bir yaklaşımla yaşam yolculuğu süresince insanın hep iki yolu olduğunu, bu iki yolda kararı kişinin kendinin vereceğini ifade eder. Kulağın duyduğuyla değil insanın kalbinin sesiyle hareket ederek Allah'ın varlığına, tasavvuf etrafında geliştirilen tüm güzelliklere erişebileceğini vurgulamaktadır. Erek metne bakıldığında, çevirmen biçimsel anlamda eşdeğerliği sağlamıştır. Bağlam içerisine yerleştirilen tümceler de erek dilin normlarına uygun şekilde aktarılmıştır. Ancak bağlamın erek okur üzerinde kaynak okurdaki gibi bir etki bıraktığı söylenemez. Dinsel farklılıklardan ve bu dini kodların ifade edilişlerindeki farklardan dolayı söz konusu örtülü ifadelerin derinliğini kaynak okur yorumlayabilirken, erek okur tarafından fantastik bir algı söz konusu olacaktır.

Örnek 9:

K.M.: “ Hangi inancın doğru olduğunun bir önemi yok, Diana. Önemli olan, senin neye inandığın. Sor kendine, deki: Ben hangisine inanıyorum? İşte bu kadar basit. Eğer cevabın,

Güller konuşamaz, ise, bu da güzel, bunun için seni kimse ayıplamaz. Güllerin konuştuğuna inanmayanlar olmalı ki, güllerin konuştuğuna inananlar olabilsin...(s.117)

E.M.: Cela n'a aucune importance, Diane. Ce qui importe, c'est ce en quoi tu crois. Tu n'as qu'à te poser la question: " Qu'ai-je envie de croire?". C'est aussi simple que cela. Si tu crois que tu ne peux pas entendre chanter les roses, alors très bien. Personne ne peut t'en blamer. Pour que la foi existe, il faut aussi qu'il y ait le doute. (p.151)

Tasavvufta insan Tanrı'yı kendi içinde arar ve bulur. İnsan ezeli ve ebedi olan, diğer deyişle sonsuzdan gelip sonsuza giden Allah'ın varlığına, birliğine kalbinin sesini dinleyerek ulaşabilir. İnanıp inanmamak özgürlüğüne sahip olan insanın dini tecrübeleriyle inancını içselleştirdiğinin altını çizen yazarın söylemi çevirmen tarafından doğru şekilde anlaşılmalı ve aktarılmalıdır. Erek metinde inanç için ' la foi' sözcüğünü tercih etmesi söylemin dini bir bağlamın iletisi olduğunu anlamış olduğunu göstergesidir.

Örnek 10:

K.M.: " Güller hediyeinin büyümesine kapılıp da, hediye vereni unutmaktan korkarlar."

" Tabi ya! Ben niçin düşünemedim ki bunu?

" Güzelliklerini toprağa borçlu olduklarını bir an bile akıllarından çıkarmazlar. Bir gün solacaklarını, ardından tohum olup tekrar toprağa düşeceklerini, toprağın da yalnızca geldikleri yeri unutmayan güllerin tohumlarını kabul edeceğini çok iyi bilirler. (s.126)

E.M.: Les roses n'oublent jamais, pas meme un instant, qu'elles doivent leur existence à la tere. Elles sont parfaitement conscientes que, le moment venu, elles se flétriront et retourneront à la terre pour la féconder et que les semences qu'acceptera viennent. (p.162)

Buradaki gül, insanoğludur. Toprakta gelen, toprağa dönecek olan insanoğludur. Erek metinde çevirmenin kaynak söylemi erek dilin yapısına uygun bir şekilde aktarmıştır. Söylemin bağlamsal içeriğini anlayabilmek için hem kaynak okurun hem de erek okurun üzerine düşünmesi, bilişsel anlamda derinine inmesi gerekmektedir. Elbette çevirmenin her örtük anlamı açmaması beklenemez. Bu bağlamda okura da bu süreçte aktif bir rol düşmektedir.

Örnek 11:

K.M.: Mary'nin, Sokrates isimli gülü duyması sağlanacaktı.

" Sokrates?"

“ Bahçenin en nadide gülüdür. Gülleri duyma sanatının en üst basamağıdır. Sadece şiirler konuşur.(s. 139)

E.M.: Marie puisse écouter une rose appelée Socrate.

“Socrate?

C’est la rose la plus précieuse du jardin et elle représente l’étape ultime dans l’art d’écouter les roses. Socrate ne s’exprime qu’en poèmes.

Yazarın gülleri duyma sanatındaki en üst basamaktaki gülün adını Sokrates olarak tercih etmesinin nedeni esasında felsefi anlamda Tanrı’nın varlığını akıl yoluyla arayan ya da reddeden düşünürlerle göndermedir. Sokrates ‘Kendini Bil’ yargısıyla tıpkı tasavvuf inancında olduğu gibi tek Tanrı’nın varlığına, içsesinin ona nasıl davranması gerektiğini söylediğine inanır. İnsanın önce mikro dünyasını tanınması gerektiğini sonrasında makro düzlemde evrenin sonsuzluğuna uzanabileceğini vurgular. Yazar, kaynak yapıtta örtülü bir şekilde dile getirdiği tasavvufi düşüncelerini farklı dinden, farklı toplumdaki ancak aynı düşünceleri yaşamında savunan Sokrates’i güllerin en üst basamağı olarak adlandırarak insanlığın evrenselliğine dem vurmuştur. Ancak burada bilgi birikimi gerektiren detayların söz konusu olduğunu, değil erek okur önce kaynak okurun bu söylemleri anlamlandırması için yeterli bilgi birikimine sahip olması gerektiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda çevirmenin söylem içerisindeki tercihleri eşdeğerlik sergilemektedir. Anlam kaybına uğramaksızın sözcük dizgeleri erek dilde karşılıklarını bulmuştur.

Örnek 12:

K.M.: Bu bahçedeki güllerin en büyük özelliklerinden biri, renkleri, dilleri, boyları ne kadar farklı olursa olsun, birbirleriyle büyük bir uyum içinde yaşayabilmeleridir. Kavga, kıskançlık ve kibirden bütünüyle arındırılmış bir hayat sürerler burada. İşte bu sebeple, bahçeye yeni bir gül ekerken çok seçici davranıyoruz. Güller birbirinden etkilenir ve zamanla çevrelerindeki güllerin haliyle hallenirler. Bizim bunu anlatan güzel bir atasözümüz var: Üzüm üzüme baka baka kararır. Bu yüzden bir gülü bahçeye ekmeden önce, diğer gülleri kötü yönde etkileyip etkilemeyeceğini bilmek isteriz. (s. 144)

E.M.: “ L’une des plus importantes qualités des roses de ce jardin réside dans leur capacité à vivre en harmonie les unes avec les autres, sans égard à leur couleur, leur taille ou leur origine. Leur vie est libre de toute dispute, jalousie ou vanité. C’est pourquoi chaque fois que nous plantons une rose, nous devons être très sélectifs. Les roses s’influencent mutuellement et, au bout d’un certain temps, en viennent à ressembler à celles qui les entourent. Nous avons un magnifique proverbe qui illustre ce fait: “ Les raisins deviennent

noirs à force de se regarder les uns les autres.” Voila pourquoi, lorsque nous plantons une rose, nous voulons nous assurer qu’elle n’aura pas une mauvaise influence sur les autres. (p.186)

Kaynak metne bakıldığında bağlam içerisinde gül sözcüğü insanoğlunu simgelemektedir. Tasavvuf yolundaki insanları simgeleyen bu bahçedeki güllerin yanına, yine o uğurda kendini feda edecek güllerin ekilmesi gerektiği ifade edilir. Diğer bir deyişle tasavvufi düşünceyi benimsemiş insanların bu düşünceyi uygulamada etkili kılmak adına kendi gibi insanlarla etkileşim halinde olmaları gerektiği ifade edilir. Kaynak yapıtta kullanılan örtülü ifadenin söylem içerisinde anlamsal karşılığını saptamak ya da kullanılan teşbihi açıklamak okur için zor olmayacaktır. Bu bağlamda erek örneğe bakıldığında çevirmenin kaynak söylemi doğru anladığı hem biçimsel hem de anlamsal karşılığı verdiği söylenebilir. Ancak kaynak metinde geçen Türk kültürüne özgü ‘ Üzüm üzümüne baka baka kararır’ atasözünün erek dildeki karşılığı ‘On ne peut rester longtemps dans la boutique d’un parfumeur sans en emporter l’odeur’ ifadesidir. (Uluşahin, 2018: 57) Atasözleri gibi belli kültüre özgü söylemlerin bir alt metni vardır ve çevirmenin bu alt metinleri doğru saptayıp varsa erek dildeki anlamsal karşılıklarını bulması gerekmektedir. Eğer yoksa sözcüğü sözcüğüne çeviri yapmak yerine ya dipnotla ya benzer anlamda kullanılan başka bir sözcük kalıbıyla ya da tümceyle karşılık oluşturabilir. Bu bağlamda çevirmenin atasözü için yaptığı seçim erek dilin, kültürün normlarına uygun değildir.

Örnek 13:

K.M.: Hele Efes Güülü’nün çok özel bir durumu var. Bu iki başlı gül, birbirinden çok farklı özellikler taşıyan iki ayrı gülün aynı saksıya ekilmesiyle oluşmuş. Zamanla köklerinin iç içe geçmesiyle, artık onları bir daha ayırmak mümkün olmamış. Sürekli çatışma halindedir. Onları bahçeye ekebilmemiz için önce bize tek gül olabileceklerini kanıtlamaları gerekiyor.” (...) Bu pek de kolay olmayacak anlaşılabilir... İkisi de aynı yöre ve topraktan gelmelerine rağmen, kendilerine bakışları çok farklı. Güllerden kırmızı olan Efes’teki Artemis Tapınağı’nda ekiliymiş. Beyaz ise yine Efes’teki Meryem Ana’da. (s.144-145)

E.M.: En outre, le cas d’Ephèse est tres particulier. Cette rose bicéphale a pris cette forme après que deux espèces présentant des caracteristiques entièrement différentes ont été transplantées dans le meme contenant. Avec le temps, leurs racines se sont tellement enchevetrées qu’il est devenu impossible de les séparer. Ce qui les rend si singulières réside aussi dans le fait qu’elles sont constamment en conflit. Avant que nous les plantions dans le jardin, elles doivent d’abord nous démontrer qu’elles peuvent se comporter comme une seule et meme rose. (...) Mais je crains que ce ne soit pas facile. Bien qu’elles soient toutes

deux originaires de la meme région et du meme sol, chacune pose sur elle-meme un regard très different. La rose rouge vient du temple d'Artémis, et la blanche, de la maison de la Vierge Marie. (p.186-187)

Dünyanın yedi harikasından biri olan Artemis Tapınağı ile Meryem Ana'nın evi İzmir'in Selçuk ilçesinde bulunmaktadır. Burada aynı saksıda iki farklı gülün adının Artemis ve Meryem olmasının nedeni ise, söylemde vurgulanıldığı gibi aynı dini, kültürü simgelemelerine rağmen inanç anlamında farklılık göstermeleridir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Artemis tapınağı bereket tanrısı adına yapılmıştır. Meryem Ana'nın Hz. İsa'nın ölümünden sonra yerleştirildiği evde yaşamının son günlerini geçirmesinden dolayı adı Meryem Ana'nın evidir. Yazar, çok tanrılı pagan inancını yani Antik Roma'daki dini inancı eleştirmek için tapınağı, tek Tanrı inancıyla da Meryem Ana'nın evini simgelemiştir. Burada amaç insanlığın evrenselliğini, evrensel barışı, hoşgörüyü vurgulamaktır. Çeviri çözümlerinde sıklıkla çevirmenin entelektüel kapasitesinin, tecrübelerinin başarılı çevirinin anahtarı olduğunu vurgularken, okurun da vasfından bahsetmek gerekmektedir. Yazarın tümcelerindeki alt metni anlamak için okurun entelektüel bir birikime sahip olması ve bu birikimi analiz yaparken ortaya koyması yapıtların anlaşılması açısından önemlidir. Bu bağlamda çevirmenin ortaya anlaşılır, başarılı bir çeviri koyduğu ancak okurun da anlama noktasında sorumluluklarının olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Örnek 14:

K.M.: Evet haklısın, ben öyle büyük bir şey değilim belki. Ama bir gülüm... İnsanlar beni övseler de bir gülüm, övmeseler de. Herkes benim için deli olsa da bir gülüm, yanıma hiç kimse uğramasa da. Sadece bir gül. Dedim ya, büyük bir şey değil, sadece bir gül... Ama gül ne demek bilir misin sen, dostum? Gül, özgürlük demek! Başkalarının övgüsüyle varolmamak, yermesiyle yok olmamak demek. Yanlış anlama, ben de insanları severim; beni ziyaret etsinler, beni koklasınlar isterim. Ama bunu, onlara kokumu sunabilmek için isterim yalnızca. (s.148)

E.M.: Tu as raison. Il n'y a rien de grand en moi. Mais je suis une rose... Qu'on m'admire ou non, qu'on se jette à mes pieds ou non, je demeure une rose... Je ne suis rien de grand. Juste une rose... Mais sais-tu seulement ce que c'est que d'être libre, ne pas exister par les louanges des autres ou ne pas cesser d'exister sous le poids de leur désapprobation. Ne te méprends pas: j'aime les gens, moi aussi. J'aime qu'ils me voient et respirent mon parfum. Mais je ne souhaite cela que dans la mesure où je peux leur offrir mon parfum.

Bu örnekte gül sözcüğü bizzat tasavvufun kendisidir. Yaratıcının varlığını, ona ulaşmanın yollarını arayarak geçirilen bir ömürde bu arayış ve buluşun insana kazandırdığı şeref, onur yazar tarafından özgürlük olarak betimlenmiştir. Zira tasavvuf inancındaki özgürlük anlayışı bundan ibarettir. Gülün kokusu da burada tasavvufi düşüncedir. Erek metne bakıldığında çevirmenin ortaya koyduğu dizgeler kaynak yapıyla hem anlamsal hem de biçimsel açıdan eşdeğerlik göstermektedir. Ancak çevirmenin herhangi bir strateji uygulamadan sözcüğü sözcüğüne çeviri yapması, kaynak söylemin alt metnini anlayıp anlamadığı konusunda şüphe uyandırmaktadır. Kaynak söylemin alt metnini anlayarak mı yoksa gördüğü gibi mi çeviri yaptığı konusunda kesin bir kanıya varmak oldukça zordur. Ancak kaynak okurun dahi çoğunluğu için buradaki gül sözcüğünün tasavvufun yansıması olduğunu anlaması zorken erek okurun bunu anlaması neredeyse imkansızdır. Erek kültürün normlarına göre okur, burada gül sözcüğünün bir benzetilen olduğunu anlasa dahi, bunun yazarın inancının yansıması olan tasavvuf olduğunu anlaması zordur. Toplumsal değerlerin zihinde şekillenmesi göz önünde bulundurulduğunda, bu anlaşılama halinin doğallığından bahsetmek mümkündür.

Örnek 15:

K.M.: Gözünü kırpmadan, nefes bile almadan Sokrates'e bakıyordu. Üstünde siyah gülleri olan bir gül ağacıydı Sokrates! Dört siyah gül!...

E.M.: Prostrée, elle fixait Socrate, incapable meme de cligner des yeux. Socrate était un rosier sur lequel se dressaient quatre roses noires. Quatre roses noires...

Çok nadir açan bir gül olması nedeniyle eşsizliği simgeleyen siyah gülle, Batı filozofları arasında tasavvufi inançla eşdeğer düşünceleri benimseyen, belki de tek filozof olan Sokrates simgelenmiştir. Buradaki dört rakamı ise Hakikat'e ulaşmak için tasavvufta 'şeriat, tarikat, hakikat, marifet' basamakları olan dört kapıyı simgelemektedir. Dilsel öğeler erek yapıta eşdeğer şekilde yerleştirilirken, simgesel yapının diğer ifadeyle örtük ifadelerin hem kaynak hem de erek okur tarafından anlaşılması için daha öncede belirtildiği gibi söylemin zihinde çözümlenmesi gerekmektedir. Sözdizimsel açıdan söylem ele alındığında erek dilde karşılığını bulmuştur. Anlamsal açıdan bakıldığında, kaynak okurun dahi göstergelerin simgesel derinliklerini anlaması oldukça zorken, erek okurun bu örnekteki alt metni anlaması beklenemez. Bu bağlamda söz konusu simgeleştirmelerin erek okur tarafından anlaşılabilmesi zihinsel bir bulanıklığa, cevap bulamayan anlamsız tümcelere neden olmaktadır. Çevirmenin de örnekteki simgesel yapıyı anlamadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Toplumların sahip olduğu tarihsel, kültürel birikim simgeler aracılığıyla edebiyata yansır. Karşılaştırmalı çeviri çözümlemesinde de amaç her iki dilin sözdizgelerini biçimsel olarak karşılaştırmak kadar, her iki toplumun sahip olduğu değerleri de analiz ederek, içeriğin anlamsal yapısının çevirmen tarafından nasıl üretildiğini, alıcı tarafından bu anlamlandırmanın nasıl anlaşıldığını eleştirel şekilde ortaya koymaktır. Ayrıca kaynak yapıdaki söz konusu anlamın, çevirmen tarafından bilişsel sürecin ilk evresi olan anlama aşamasında başarıyla sağlanıp sağlanmadığını, çevirmenin ürettiği anlamsal yapıyı ele alarak değerlendirmektir.

Sonuç olarak, her toplumun kendi kültürü olduğu, bu kültürel gerçekliklerin çevirmenin öznel düşüncesiyle çatışması durumunda anlamsal değerini yitirmiş bir çeviri ortaya çıkacağı yadsınamaz. Dil nasıl toplumsal bir değerse çeviri de ait olduğu topluma özgü bir değerdir. Kültürel kod farklılıklarından dolayı, kaynak yapının ruhunu erek yapıta vermek elbette çevirmen için oldukça zorlayıcıdır. Ancak çevirmenin sahip olması gereken niteliklerin önem kazandığı eleştirel çeviri çözümlemesi ortaya çıkan çeviri sorunlarını en aza indirmek için, çevirmenin dilsel, kültürel, entelektüel hakimiyeti üzerinde durur.

Çalışmaya konu olan Serdar Özkan'ın *Kayıp Gül* adlı yapıtında teşbih olarak kullanılan 'gül' sözcüklerinin geçtiği tasavvufi söylemin, çevirinin çevirisi olan Fransızca *La Rose Retrouvée*'de anlamsal karşılığını bulamamıştır denilebilir. Çevirmen her ne kadar biçimsel olarak kaynak yapıya uygun bir çeviri ortaya koysa da, tasavvufi düşüncenin anlamsal değerini erek yapıta benzer şekilde anlamlandıramamıştır demek yanlış eleştiri olmayacaktır. Çevirmen kararlarının mercek altına alınarak yapılan çözümleme ışığında, kaynak yapıta gül teşbihinde simgeleştirilen tasavvuf inancı, çevirmenin bilişsel olarak tecrübesiz olduğu bir konudur. Hem kaynak metin olarak İngilizce çeviri yapıtı esas alması hem de kaynak topluma özgü bu spesifik inançla ilgili bilişselindeki tecrübesizlik, çevirmeni anlamı yakalama konusunda oldukça zorlamıştır. Ancak her ne kadar bazı örnekler istisna olarak kabul edilse de, genel hatlarıyla bakıldığında kaynak yapıta yazarın okur üzerinde bıraktığı etkiyi çevirmen erek okur üzerinde bırakmayı başarabilmiştir. Erek okur yorumları incelendiğinde ¹ yapıtın mistik edebiyat ürünü olarak kaynak yapıtla benzer duygular içerdiği sonucuna varan değerlendirmeler söz konusudur. Kaynak okurun da çalışmada örneklendirdiğimiz simgeleştirmeleri genel olarak anlamakta zorlandığı göz önünde bulundurulursa ve amaç benzer duygu oluşturmaksa, bu çalışmada çevirmenin genel hatlarıyla bunu sağladığı söylenebilir. Ancak çeviriyi iyimser bahaneler üretmeden eleştirel

¹ <https://www.babelio.com/livres/zkan-La-rose-retrouvee/158521>

bakış açısıyla yorumlamak gerekir düşüncesiyle, çevirmenin genel olarak tercihlerinin sözcüğü sözcüğüne aktarıma yakın olduğunu, kaynak söylemin alt metnini doğru anlamadığını da ifade etmek gerekir. Kaynak yapıtın yazarının kullandığı tasavvufi dil erek dilde de biçimsel olarak mistik yapısını korumuştur. Ancak çevirmenin, kaynak yapıtta gül teşbihi etrafında geliştirilenin tasavvuf düşüncesi olduğunu anlamadığı sonucuna erek okurun yorumları ışığında varılabilir.

Kaynakça

- ÇUKURLU, T (2013), “Yunus Emre Divanı’nda Göl Etrafında Oluşturulan Teşbihler”,Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2013/1, Göl Özel Sayısı, 29-35
- GÜNDOĞDU, M (2000), “ İkinci Bir Dil Üzerinden Yapılan Çeviriler Özgün Metinle Ne Kadar Eřdeęerdir”?, <https://core.ac.uk/download/pdf/14528444.pdf>
- GÜRSES, S (2016), “ İntihal Nasıl olağanlaştırılıyor”, <http://ceviribilim.com/?p=421>
- ÖZKAN, S (2017), *Kayıp Göl*, İstanbul: Artemis Yayınları
- ÖZKAN, S, (2009), *La Rose Retrouvée*. Çev. Serge Rivest, Presses du Chatelet
- ULUDAĞ, S (1999) *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları
- ULUŐAHIN,E (2018), *Filolojide Akademik Çalışmalar*, “Serdar Özkan’ın *Kayıp Göl* Adlı Yapıtıyla Çevirinin Çevirisi *La Rose Retrouvee*’nin Eşdeğerlik Açısından Çözömlenmesi”, Ankara: Gece Yayınları

“güzel” sanatların evrensel tarihini sistematikleştirme çabası, sanat tarihinin belirgin bir disiplin olarak ortaya çıkmasına zemin sağladı. Araştırmanın diğer akımı, on dokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren Oryantalist çalışmaların gelişmesiydi.²Ancak bu iki araştırma akımı on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar bir araya gelemedi; bu gerçekleşene kadar da İslâm topraklarındaki sanat ve arkeoloji çalışmaları ciddi bir eleştirel ilgi çekmeyi başaramadı.

Bu gecikmenin temel nedenlerinden biri, Hegel’in sanatın tarihsel gelişimini betimlemesinde bulunabilir ki, –Winckelmann’ın fikirlerini müteakip- Asya, sadece Antik Yunan öncesi dönemdeki önemine ve antik Pers ülkesinin ilk tarihsel bilincine sahip olduğuna inanılarak küme düşürüldü. Hegel’in görüşüne göre, İslâmiyet az ilgi görmüş, Hıristiyanlıktan sonra ortaya çıktığı için onun tarihsel kronolojisini engellemiştir. Bu görünüm, on dokuzuncu yüzyılın ortasında Auguste Comte’un etkisi altında, İslâm medeniyetinin yükselişi ile gelişimi, laik bir anlayışın meydana çıkmasıyla değiştirildi. Comte, ilerici evrim kavramını doğrudan tarihe uyguladı, böylece İslâmiyet’in tarihsel rolü, insanoğlunungelişiminde “Orta Çağ” evresine ait görüldü. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının birçok doğu bilimcisi bu görüşten esinlenmiştir. İslâm medeniyetine dinsel olmayan bir yaklaşımı, örneğin, Alfred von Kramer ve Aloys Sprenger’in yazılarında görmek mümkündür.³

Teorik altyapı dışında on dokuzuncu yüzyıl başında, sanat ve mimarlığın, geçmiş tarihsel dönemlerin ruhunu somutlaştırdığına, ayrıca ırklar ve kültürler arasındaki farklılıkları da yansıttığına ilişkin bir inanış oluştu. Yine de o dönemde İslâm sanatı ve mimarlığı bilgisi hala tam gelişmemişti. Genel olarak İslâm dininin ortaya çıktığı Arabistan’da sanat geleneklerinin önemsiz olduğuna, ama üç yüzyıllık genişleme sürecinde Helenistik, Pers ve diğer gelenekler ile karışınca, İslâm mimarlığının belirgin bir tarz olarak ortaya çıktığına inanılırdı. Kahire’de 876 yılında inşa edilen İbn Tolun Camisi, bazı yorumcular tarafından İslâm üslubunun günümüze ulaşan en eski örneği olarak kabul edildi.

Sanat ile mimarlık araştırmalarına eleştirel olmayan evrimsel teorilerin uygulanması, gerçekten de sayısız eksikliğe yol açtı. Örneğin, mimarlık tarihçisi James Fergusson, Müslümanlar tarafından kullanılan mimari tarzın “sivri kemerli -sütunları ve sütun pervazı

² Geç on sekizinci yüzyılda Fransa’da "Oryantalizm" ve *orientaliste* terimi yaygın olarak kullanılıyordu. Bkz. Maxime Rodinson, *The Legacy of Islam* 'da "The Western Image and Western Studies of Islam," ed. J. Schacht ve C.E. Bosworth, (Oxford, 1974).

³ Bkz. Albert Hourani, "Islam and the Philosophers of History," *Middle Eastern Studies*, 3, no. 3 (1967); bil. s. 246-48.

olmayan- ve kendine özgü süsleme üslubu olan bir tarz” olduğuna inanıyordu.⁴Bu koşullar Kudüs’teki Mescid-i Aksa ile karşılanırken, Kübbet-üs Sahra’nın Müslümanlar tarafından ele alınmış Hıristiyani bir anıttan başka bir şey olduğunu kabul edemediği için, İmparator Konstantin’in (306-337) yaptırdığı Kutsal Mezar Kilisesi diye yanlış bir sonuca vardı. Fergusson’un yaptığı hata, bir anıtın mimari tarzının, uygarlığının durumunu yansıttığını hatta yapan topluluğun doğru bir göstergesi olduğu varsayımından kaynaklanmaktadır.⁵

Tarihi gelişim fikrinden etkilenen birçok yorumcu, İslâm sanatı ve mimarisinin tüm geleneklerinde Hıristiyan girdisinin bulunduğunu gördü. *Arap Sanatı* kitabının (1877) yazarı olan A.C.T.E. Prisse d’Avennes, İbn Tolun Camisi mimarının bir Kîpti olduğunu işaret etti.⁶Kahire’deki Arap Sanat Müzesi müdürü Max Herz, Memluklu Sultan Hasan Camisi’nden bir Bizanslı mimarın sorumlu olduğunu ileri sürdü.⁷Bununla birlikte, bu tarihi çerçevenin on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında olumlu bir yönü vardı. Fransız, Alman ve Avusturyalı bilim adamları, İslâm sanatı ve mimarlığı ile ilgili incelemeleri, İslâm öncesi, Kopt, Bizans ve Ermeni geleneklerini ihmal etmeden yapmışlardır.⁸

Orta Çağ arkeolojisinin on dokuzuncu yüzyıl boyunca vurguladığı şey, antik sanat eserlerini alıp Avrupa’daki ulusal ve özel koleksiyonları doldurmaktı. Kazılar insanın geçmişini ortaya koyarak bilinmeyen medeniyetleri gün ışığına çıkarmıştı. Eski uygarlıkların keşfedilmesi, yaşam tarzı ve inançlar sistemi ile ilgilenen ve dünyanın geniş bir bölümünde varlığı devam eden İslâm tarihine yönelik ilgiyi büyük ölçüde gölgede bıraktı. Bu bağlamda, İslâm arkeolojisinin gelişiminin, antik çağ arkeolojisinden daha çok, orta çağ ve takip eden dönemin Avrupa arkeolojisi ile ortak yönleri vardı.

On dokuzuncu yüzyıl boyunca sayısız İslâmi yerleşim alanı tespit edildi. Robert Ker Porter, Charles Texier, Eugene Flandin, Pascal Coste ve Xavier Hommaire de Hell gibi gezginler seyahat anlatımlarında bunları belirttiler ve çeşitli bilgiler sağladılar. Bu gezginlerden çoğunun, diplomatik görevlere katıldığı veya hükümetleri tarafından desteklendiği göz önünde tutulursa, bu, Orta Doğu’da arkeoloji ve politikanın birbiriyle ne kadar ilişkili olduğunun erken bir göstergesiydi. On dokuzuncu yüzyılda Orta Doğu’da bir dizi arkeolog, diplomatik kariyerini sürdürüyordu. Örneğin, Nimrud ve Ninova’daki

⁴ James Fergusson, *An Essay on the Ancient Topography of Jerusalem*, (London, 1847), s. 110.

⁵ James Fergusson, *The Illustrated Handbook of Architecture*, (London, 1855), 1: liii.

⁶ A.C.T.E. Prisse d’Avennes, *Arab Art*, trans. J.I. Erythraspis, (London and Paris, 1983), s. 228.

⁷ Max Herz, *La mosquée du Sultan Hassan au Caire* (Cairo, 1899).

⁸ Yirminci yüzyıl başlarında Orta Avrupa’nın bilimsel niteliği için bkz. Robert Hillenbrand, "Creswell and Contemporary European Scholarship," *Muqarnas*, 8, (1991): 23-35.

kazılarda çalışan Austen Henry Layard, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olarak göreve başladı (1852, 1861-66) ve 1869-1877 Madrid, 1877-1880 tarihlerinde ise İstanbul elçiliğini yapmıştı. Arkeoloji ile siyasi yönetim arasındaki bu bağlantı, yirminci yüzyılda da devam etti. Bu konuda, Gertrude Bell'in Irak'taki çalışmaları özellikle dikkate değer bir örneği yansıtmaktadır.

Arkeolojik keşifler elbette sömürgeciliğin genişlemesinin doğal sonucuydu. 1830 yılındaki Fransız Cezayir işgali ve Rusların on dokuzuncu yüzyıl sonunda Orta Asya'da ilerlemesi, arkeolojik incelemelerin canlanmasına yol açmıştı. 1857-58 Hint ayaklanması ve Britanya Doğu Hindistan Şirketi'nden Birleşik Krallığa güç transferini takiben, Hindistan Arkeolojik Yüzey Araştırması kuruldu (1862) ve Genel Vali George Curzon'un (1898-1905) görevi sırasında, yasama, Eski Eserleri Koruma Yasası'na (1904) geçti ve böylece eski yapıtların bakımı ve tarihi eser ticaretine karşı koruma sağlandı.⁹Başka yerlerde, arkeolojik araştırmalar gerekli kurumların oluşumu ile cesaretlendirildi. Filistin'deki Kutsal kitap arkeolojisi; Filistin Araştırma Fonu, Amerikan Filistin Araştırma Kurumu ve Alman Filistin Derneği gibi kurumların oluşumu ile teşvik ediliyordu. Britanya'nın Mısır'ı işgal ettiği 1882 yılında, Mısır Araştırma Fonu ve hemen hemen aynı zamanlarda Kahire'de Fransız Arkeoloji Misyonu da kurulmuştu. 1894 yılında kurulan William Flinders Petrie'nin Mısır Araştırma Birliği, 1906 yılında Mısır İngiliz Arkeoloji Okulu olarak yeniden adlandırılmıştı. Benzer kurum ve kuruluşlar İsviçreli, Alman ve Avusturyalılar tarafından da açıldı.

On dokuzuncu yüzyıl boyunca İslâm öncesi dönemlere ait sit alanlarında¹⁰ yapılan kazılarda, İslâmî dönemlere ait kültür tabakaları ile karşılaşılmasına rağmen, bunlar çoğu zaman ihmal edildi. Ama yine de tarihi eserlerin gün ışığına çıkarılması, birçok bölgede daha büyük ve kendine özgü bir miras farkındalığına yol açtı. Milliyetçi duyguların yükselmesi ile tarihi eser politikası tanıtıldı ve müzeler kuruldu. Mısır'da, 1858 yılından itibaren tarihi eser politikası, öncelikle firavun kalıntılarının korunması için Auguste Mariette yönetiminde gelişti. 1881 yılında Arap Sanat Eserlerini Koruma Komitesi ve üç sene sonra Kahire'de El-Hâkim camisinde Arap Sanatı Müzesi açıldı. Osmanlı döneminde, bütün arkeolojik kazıları Eğitim Bakanlığı'nın kontrolü altına alan tarihi eserler yönetmeliği, 1884 yılında, İstanbul'daki Arkeoloji Müzesi'nin müdürü olan Osman Hamdi tarafından yürürlüğe

⁹ Bkz. N.P. Chakravarti, "The Story of Indian Archaeology," *Archaeology in India*, Bureau of Education, India, Yayın sayı 66, (Delhi, 1950), s.1-15; Sourindranath Roy, "Indian Archaeology from Jones to Marshall 1784-1902," *Ancient India*, 9, (1953): 4-28; A. Ghosh, "Fifty Years of the Archaeological Survey of India," *Ancient India*, 9, (1953): 29-52; K. Rose, "Lord Curzon and the Preservation of Indian Monuments," *Apollo*, 92, (1970): 144-45; Dilip K. Chakrabarti, *A History of Indian Archaeology from the Beginning to 1947*, (Delhi, 1988).

¹⁰ Örneğin, İslâmî seramik örnekleri J.T. Wood tarafından yapılan Efes kazılarında bulunmuştur (1863-74). Susa'da Fransız, Baalbek ve Milet'te yapılan Alman kazılarında da İslâmî eserler bulunmuştur.

konuldu. Osman Hamdi arkeolojik kazılar da organize ederek, 1887 yılında Sidon Lahitini keşfetti.¹¹

Auguste Comte'nin düşüncelerinden etkilenen, İslâm medeniyetinin yükselişi ile gelişiminin dinsel olmayan yorumlamasını takiben, on dokuzuncu yüzyıl sonunda dinlerin evrimine yönelik özellikle Hıristiyanlığın ilahi kökeninden ziyade, doğal olduğunu belirten karşılaştırmalı bir yöntem ilgisi ortaya çıktı. Eugene Goblet d'Alviella, *Sembollerin Göçü* (1891) adlı eserinde örneğin, dini sembollerin bir kültürden diğer kültüre nasıl taşındığını ve her dinin uygulamalarında ve sembollerinde önceki dinlerin izlerini korumuş olduğunu gösterdi. Buna ek olarak, toplumsal örgütlenme, ritüel ve inanç arasındaki ilişkinin incelendiği William Robertson Smith'e ait Sami dinlerin karşılaştırmalı tarihi olan *Semitik Dinler Üzerine Dersler* (1889; ilk baskı 1894) adlı eserinde dini inançların ve değerlerin toplumsal temeli araştırılmıştı. Bu nedenle, 1890 yılına kadar, Batılı bilginler, İslamiyet'i ayırt edilebilir kültürel ve dini varlık olarak inceliyordu. Bu önemli noktada ise İslâm sanatı ve mimarisi çalışmaları ivme kazandı. Gezginler, tarihçiler ve filozoflar tarafından ifade edilen genel yorumların yerine, tüm kariyerini bir konuyu araştırmaya adanmış uzmanların görüşleri geçti.

Yeni bakış açısı, yeni terminoloji ile de vurgulandı. Örneğin, Paris'teki İslâm sanatına adanmış ilk genel serginin başlığı *1893 Müslüman Sanatı Sergisi* tartışmalı oldu: koleksiyonerler *Arap Sanatı* ve *İran Sanatı* gibi sanatın ırk ve millete dayalı sınıflandırmasında kullanılan terimleri bekliyordu, *Müslüman Sanatı*'nı değil.¹² İlk defa yayımlanan İslâm sanatı ve mimarisi konulu el kitapları, terminolojide bu değişiklikleri göstermekteydi. Albert Gayet'in *Arap Sanatı* (1893) ve *İran Sanatı* (1895) adlı kitaplarının yerine Gaston Migeon ve Henri Saladin'in *Müslüman Sanatı El Kitabı* (1907) geçti. Bundan sonra, İslâm sanatı ve mimarisi araştırmaları, bileşen ırklar yerine kültür ile din araştırmalarını gerektiriyordu.

İslâm sanatı ve mimarisi araştırmaları genişletildi ve bilim adamlarının dikkati giderek, İslâmiyetin oluşumunu ve gelişimini izleyebildikleri ve özünü keşfedebildikleri erken yüzyıllara yöneldi. Bu alandaki katkılarından dolayı saygınlık kazanmış iki bilim adamı vardı. 1886 yılından itibaren Epigraf Max van Berchem, Orta Doğu'da mimari yazıtları okuyarak, yazıtların; inşaat, tarihler ve sembolik anlamlar da dâhil olmak üzere çeşitli

¹¹ Mehmet Önder, *The Museums in Turkey and Examples of the Masterpieces in the Museums*, çev. P.M. Butler, (Ankara, 1977), s. 8; S.J. Shaw and E.K Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 2 cilt, (Cambridge, 1976-77), 2: 111. Ressam, müze müdürü ve arkeolog olan Osman Hamdi için - Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, (İstanbul, 1971); *Müzeci ve ressam Osman Hamdi Bey*, (İstanbul, 1987).

¹² Georges Marye, "L'exposition d'art musulman," *Gazette des Beaux-Arts*, 10, (1893): 490.

bilgiler sağladığını fark etti.¹³Friedrich Sarre de kendisine Orta Çağ Anadolu anıtlarını belgelemesini tavsiye eden Karl Humann (Pergamon kazılarında çalışan) tarafından İslâm arkeolojisine yönlendirilip bu alanda öncü rolünü oynadı. Sarre 1895 yılında Frigya, Isaura/Lycaonia ve Pisidia'ya bir gezi düzenledi ve takip eden yıllarda İran ve Anadolu'da dolaşarak arkeolojik anıtlar ve sit alanları keşfetti. Baalbek ve Milet'te gerçekleştirilen Alman kazılarındaki İslâmi tabakaları da inceledi.¹⁴

İslâmiyet çalışmalarındaki önemli gelişmeler, Rus bilim adamları arasında da yer buldu. Rusların on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya'ya ilerlemesi, keşif için yeni alanlar açtı. 1864 yılında Rus güçleri Türkistan ile Çimkent'i ele geçirdiler, 1866 yılında Taşkent istila edildi. Buhara'ya karşı savaşta, Emir Muzaffereddin, Semerkant'ı terk etmek ve Rus hamiliğini kabul etmek zorunda kaldı. Hiva da 1873'te fethedildi. Bu askeri kazanımların ardından, Rus bilimsel keşifleri başlatıldı. Böylece İslâmi yerleşmelerde yapılan ilk kazılardan biri, 1885 yılında Semerkant'ta gerçekleştirildi.¹⁵

On birinci ve on ikinci yüzyılda Hamadi hanedanın başkenti olan Kal'a Banni Hammad, Avrupalı arkeologlar tarafından Cezayir'de resmi olarak kazılan ilk İslâmi alanlar arasındaydı. 1898 yılında Paul Blanchet tarafından başlatılan kazılar, 1908 yılında ordu komutanı Leon de Beylié liderliğinde devam etti.¹⁶Kısa bir süre içinde gerçekleştirilmesinin yanı sıra, kazı siyasi etkileri ile de önemliydi. 1848 Fransız anayasasında Fransa'nın ayrılmaz bir parçası olarak ilan edilen Cezayir, Fransız emperyal genişlemesinin eksen bölgesiydi. Kuzey Afrika'daki Fransız imparatorluğu, 1881 yılında Tunus'un işgali sonrası hamilik ilan edildiğinde büyütüldü. Fransızlar 1889 yılından başlayarak batı Sudan'a seferler düzenlediler ve 1906 yılında Fas'a girmeye başladılar. Berberi merkezi olan ("11. yüzyıldan günümüze kadar Kuzey Afrika'nın başkenti rolünü üstlenen")¹⁷ Kal'a Banni Hammad'da yapılan kazıların önemi, İslâm halifesi olan Osmanlı padişahının iddialarının yanı sıra, pan-

¹³ Max van Berchem Fransız Akademisini, 1896 yılından itibaren Arap yazıtları hakkında yayımlanacak olan *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum* çalışma serisinin desteklenmesine ikna etti. Max van Berchem için, bkz. K.A.C. Creswell, "In Memoriam- Max van Berchem," *Journal of the Royal Asiatic Society*, (1963): 117-18; Max van Berchem, *Opera Minora*, 2 cilt, (Geneva, 1978).

¹⁴ Friedrich Sarre için bkz., J.H. Schmidt, ed., *Friedrich Sarre Schriften zum 22. Juni 1935*, (Berlin, 1935); Ernst Herzfeld, Obituary, *Ars Islamica*, 11-12 (1946): 210-12; Arthur Upham Pope, ed., *A Survey of Persian Art*, 14 cilt, (London, 1964-67), 14: 0/i-ii.

¹⁵ Bkz. Rogers, "From Antiquarianism to Islamic Archaeology," s. 50-55. Orta Asya'da İslâm arkeolojisine genel bakış için G.A. Pugachenkova ve E.V. Rtveladze, "Archeology, 7," *Encyclopaedia Iranica*, c. 2, (London and New York, 1987), s. 322-26.

¹⁶ Bkz. Paul Blanchet, "Rapport sur les travaux exécutés à la Kalaa des Beni Hammad," *Recueil des Notices et Mémoires de la Société Archeologique de Constantine*, 32, (1898): 97-116; "Description des monuments de la Kalaa des Beni Hammad . . . avec notes de H. Saladin," *Nouvelles Archives des Missions Scientifiques* 17, no. 1, (1908); Léon M.E. de Beylié, *La Kalaa des Beni Hammad*, (Paris, 1909); Georges Marcais, *Les poteries et faïences de la Qal'a des Beni Hammad (XIe siècle)*, (Constantine, 1913).

¹⁷ De Beylié, *La Kalaa des Beni Hammad*, s. 1.

Arabizm duygularına karşılık veren Fransız Kuzey Afrika'sı için bağımsız bir kimlik oluşturmasıdır. Cezayir'de, "Berberi başkenti"ne olan ilgi, daha sonra da Fransızların Fas'ta uyguladığı Berberi ile Arap halkların ayrıştırılması politikasını yansıttı. Bunun, 1910 yılında Ricardo Velasquez Bosco'nun, İspanya'daki Kordoba Emevi halifelerin ikametgâhı olan Madinat al-Zahra kalıntılarını kazdığında siyasi gerekçeleri de söz konusu olabiliyordu.¹⁸ Yeniden gündeme getirilen Endülüs belleği, İspanya'nın Fas'ta siyasi ihtirasları olduğu dönemde kayda değer sonuçlar yarattı. Fas, 1912 yılında Fransız ve İspanyol himayesi altına girdi.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Almanların Osmanlı İmparatorluğu'nun işlerine karışmış olması, İslâm arkeolojisinin gelişimi için daha da önemliydi. Büyük bir devlet desteği almış olan Alman Şark Cemiyeti'nin kurulması ile Alman arkeologları Filistin ile Mezopotamya'da önemli sayıda kazı yürütmeyi başardılar. Örneğin, 1899 ile 1914 yılları arasında Babil ve Asur alanları Walter Andrae ve Robert Koldewey tarafından kazıldı. Arkeolojik ayrıcalıklar İstanbul-Babil demiryolu projesi¹⁹ için (özellikle Asur bu hat üzerinde bulunduğundan) elde edilen toprakları kapsayacak şekilde genişletildiğinde, siyasi ve arkeolojik değerlendirmeler de birbirine bağlanmış oldu.

Mezopotamya'daki İslâmi kalıntılar, çeşitli milletlerden bireyler ve kurumlar tarafından yirminci yüzyılın ilk yıllarında incelenmiştir. Fransızlar birkaç sit alanında aktif idi,²⁰ ve Ernst Herzfeld ile Friedrich Sarre, Dicle nehrinden yukarı ve Fırat nehrinden aşağı önemli bir yolculuk yaptılar.²¹ Alman Babylon keşif heyetinin üyesi olan Conrad Preusser, türbeler ve İslâmi tapınakların fotoğraflarını çekip planlarını yapmıştır; Oskar Reuther Ukhaydır harabelerini incelemiştir.²² Keşif seferleri, Orta Fırat'ın topografik çalışmalarını yapan Çek coğrafyacı Alois Musil²³ ve Gertrude Bell tarafından üstlenilmiştir.²⁴

¹⁸ Bkz. Ricardo Velásquez Bosco, *Arte del Califato de Córdoba: Medina Azzahra y Almiriya*, (Madrid, 1912). İslâm arkeolojisinin gelişmesi için Margarita Díaz-Andreu, *Nationalism and Archaeology in Europe'ta "Islamic Archaeology and the Origin of the Spanish Nation,"* ed. M. Díaz-Andreu ve T. Champion, (London, 1996), s. 68-89.

¹⁹ Maybelle K. Chapman, *Great Britain and the Bagdad Railway, 1888-1914*, (Northampton, Mass., 1948), s. 43.

²⁰ Bkz. Louis Massignon, *Mission en Mésopotamie*, 2 cilt, (Cairo, 1910-12). Léon de Beylié ve Henri Viollet çalışmaları için bkz. aşağıda not 26.

²¹ Bkz. Friedrich Sarre ve Ernst Herzfeld, *Archäologische Reise im Euphrat und Tigris-Gebiet*, 4 cilt, (Berlin, 1911-20).

²² Bkz. Conrad Preusser, *Nordmesopotamische Baudenkmäler altchristlicher und İslâmischer Zeit*, (Leipzig, 1911); Oskar Reuther, *Ocheidir, nach Aufnahmen von Mitgliedern der Babylon-Expedition der Deutschen Orient-Gesellschaft*, (Leipzig, 1912).

²³ Bkz. Alois Musil, *The Middle Euphrates: A Topographical Itinerary*, (New York, 1927).

²⁴ Bkz. Gertrude L. Bell, *Amurath to Amurath*, (London, 1911); *Palace and Mosque at Ukhaidir: A Study in Early Mohammedan Architecture*, (Oxford, 1914).

Herzfeld ve Sarre'nin 1907-1908 yılları arasında yaptıkları yolculukta ziyaret ettikleri sit alanı, Abbasiler'in başkenti Samarra idi. 1911 yılında Herzfeld'in liderliğini yaptığı Alman keşif heyeti, çalışmaları başlattı ve kazılar 1914 yılına kadar aralıklarla devam etti. İslâmi yerleşmedeki bu kazı, Birinci Dünya Savaşından önce yapılan en önemli kazı olarak, gelecekteki uzun yıllar boyunca neler elde edilebileceğinin bir örneğini teşkil ediyordu. Herzfeld'in arkeolog olarak kariyeri, 1903 yılında Alman Şarkiyat Vakfı yönetiminde katıldığı Asur kazılarında başladı. Charlottenburg'tan kazandığı mimar diploması ve yazdığı "Pasargade'ki Ahamenid Hanedan Sarayı" doktora tezinde (Berlin Üniversitesi, 1907) donanımlı olarak yapıları görselleştiripinşaat tekniklerini anlayabildi; eğitimini iyi bir şekilde kullanarak İslâmi ve İslâm öncesi arkeolojisinin başlangıcında yerini aldı.²⁵ Herzfeld, Sarre ile ilk defa 1905 yılında tanışmış ve 1907-1908'de İstanbul'dan Halep ve Bağdat üzerinden Basra Körfezi'ne çıktıkları yolculuk sırasında İslâm dönemine ait kazılar için uygun bir yerleşme aramışlardı. Herzfeld'in daha sonra anlattığına göre, Samarra, Sarre'nin seçimiydi. Samarra harabeleri on dokuzuncu yüzyılın ortasından itibaren Avrupalı bilim adamları tarafından biliniyordu ve ilk sondajlar, 1910 yılının yaz döneminde Fransız mimar Henri Viollet tarafından yapıldı; yaptığı araştırmalar halifenin sarayı Dar el-Halife'yle sınırlı olmak üzere, orada bir dizi açma yapmıştır. Bir sonraki yıl Herzfeld ve Sarre önemli sonuçlara ulaşacak olan çalışmalarına başladılar. Birinci Dünya Savaşı sırasında Samarra buluntuları ahşap kutularda paketlenmiş bir halde Irak'ta kaldı, ancak İngiliz işgalinden sonra İngiltere'ye götürüldü.²⁶

İran'da, arkeolojik araştırmalara, sınırlı kazı haklarını 1880 yılından 1931 yılına kadar satın alan Fransızlar tarafından hâkim olundu. Elam'ın başkenti İncil kaynaklı Susa kalıntıları, Fransız hükümetinin desteği ve Nasıreddin Şah'ın (1848 – 1896) izni ile 1884 yılından 1886 yılına kadar Marcel Dieulafoy tarafından araştırıldı. Dieulafoy 1885 yılı başında kazılara başladı, ama kazılara izin veren ferman geri çekildiği için yaz döneminde Fransa'ya döndü. Aracı olarak bulunan Şah'ın Tahran'daki hekimi Dr. Tholozan'ın müdahalesinden sonra, 1885 yılı sonunda çalışmalar yeniden başlatılıp kazılar ertesi yıl sonuçlandırıldı. Fransız hükümetini, yerleşmenin önemine ikna eden Jacques de Morgan, 1891 yılında Susa'yı ziyaret etti. 1885 yılında İran tarafından Fransızlara teklif edilen kazı

²⁵ Ernst Herzfeld için bkz., George C. Miles, "The Writings of Ernst Herzfeld," *Ars Islamica*, 7, (1940): 82-92 (*Ars Islamica*'da 15-16, (1951): 266-67 ekleri ile; Richard Ettinghausen, "Ernst Herzfeld 1879-1948," *Ars Islamica*, 15-16, (1951): 261-66; *Archaeologica Orientalia in Memoriam Ernst Herzfeld'*, ed. George C. Miles, (Locust Valley, N.Y, 1952).

²⁶ Samarra'dan diğer kalıntılar İstanbul'a gitmiştir. Herzfeld ve Sarre'nin kazı raporları, *Die Ausgrabungen von Samarra* olarak yayımlandı (Berlin, Hamburg, 1923-48). Léon M.E. de Beylié: *Prome et Samara: Voyage archéologique en Birmanie et en Mésopotamie*, (Paris, 1907); Henri Viollet, *Description du palais de Al-Moutasim, fils d'Haroun-al-Raschid á Samara*, (Paris, 1909); *Fouilles à Samara en Mésopotamie: Un palais musulman du IXe siècle*, (Paris, 1911)'e de bakınız.

hakları 1895 yılında yenilendi; aynı zamanda Fransız Sefarethanesi, Şah'a 10.000 İran tümeni verdi ve Sadrazama bir duvar kilimi hediye etti. Tahran'daki İngiliz bakanı Mortimer Durand, 12 Şubat 1896'da Lord Salisbury'ye "böyle özel hakların sürekli olarak resmi satışı, eski eserlerle ilgili bilgilerin çıkarları açısından talihsiz görünüyor" yorumu ile bir haber telgrafı gönderdi.²⁷1897 yılında Fransız hükümeti tarafından Fransız-İran Bilimsel Heyetkuruldu ve de Morgan liderliğinde Susa'ya götürüldü. 1900 yılında Muzzafereddin Şah (1896–1907) Paris ziyareti sırasında bir anlaşma imzaladı; bu anlaşma ile Susa'da ortaya çıkarılan bütün eserler, altın ve gümüş buluntuların bedeli ödenmesi koşuluyla Fransa'ya gönderilebilirdi. Sit alanında de Morgan'ın çalışmaları devam etti ve 1908 yılında asistanı Roland de Mecquenem proje yöneticisi olarak çalışmaları üstlendi. De Mecquenem'in çalışmaları, Birinci Dünya Savaşı sırasında alan çalışmasının kesilmesi dışında 1939 yılına kadar devam etti.²⁸

Müzelere kolayca taşınabilir eski eserler için arayışta bulunan arkeologlar, mevcut olan fonlarla mümkün olduğunca geniş bir alanda kazılar yapmaya teşvik edilmişti. Bu yaklaşım de Morgan ve de Mecquenem'in yönetiminde yapılan Susa'daki kazıları karakterize etti. Buluntuların yatay ve dikey ilişkilerinin detayları kaybolmuş ve malzemelerin kronolojik sıralaması, stratigrafi ile zar zor desteklenen tipolojilere bağlı kalmıştır. Müze kalitesinde olan buluntulara verilen önem, sadece zarar görmemiş veya fiilen zarar görmemiş eserlerin kaydedilmesini gerektirdi. Aslında çok sayıda seramik kap ve diğer eserlerin parçaları ortaya çıkarılmadı. Bu yaklaşıma rağmen maden mühendisi olan de Morgan, Orta Doğu'da keşif seferinin; insan kalıntıları, mimari ve küçük buluntulardan daha geniş bir ilgi alanının olması gerektiğini öne süren ilk arkeologlardan biri idi; arkeologların jeoloji, iklim, coğrafya, bitki ile hayvanları da incelemesi gerektiğini önerdi.²⁹Doğal çevreye benzer ilgi, yirminci yüzyıl başlarında Rus Türkistanı'nın tarih öncesi sit alanlarında kazılar yapan Raphael Pumpelly ve Hubert Schmidt'e ilham verecekti.³⁰

İslâm arkeolojisinin yeni hamiliği, Batıda İslâm sanatının çağdaş estetik ve ticari açılardan yeniden değerlendirilmesiyle bağlantısız değildi. Gelişmekte olan İslâm eserleri ticareti ve kaçak kazı sayısının artışı, arkeoloji araştırmalarının gelişimini canlandırdı.

²⁷ Londra, British Museum, özgün mektuplar ve belgeler, 1896: Mortimer Durand'tan Lord Salisbury'ye, Tahran 12 Şubat 1896'ya tarihlenen gönderilenlerin kopyaları.

²⁸ Bkz. P.O. Harper, J. Aruz ve F. Tallon, ed., *The Royal City of Susa: Ancient Near Eastern Treasures in the Louvre*, (New York,1992), s. 16-22.

²⁹ T.C. Young, "Archeology, 1", *Encyclopaedia Iranica*, c. 2, (London and New York, 1987), s. 286.

³⁰ Glyn Daniel, *A Short History of Archaeology*, (London, 1981), s.134. Bkz. Raphael Pumpelly, ed., *Explorations in Turkestan, Expedition of 1904. Prehistoric Civilizations of Anau: Origins, Growth and Influence of Environment*, 2 cilt, (Washington, D.C., 1908).

Örneğin, Rakka'da bulunan seramiklerin ilk dalgası 1896 yılında gün ışığına çıktı.³¹ Gertrude Bell'in 1909 yılında Rakka'ya yaptığı ilk ziyareti sonrasında söylediği gibi:

"Harabe olan iki alanın bütününe [Hz.] Muhammed döneminden kalan çanak çömlekler saçılmış, surlu şehrin büyük kısmında zemin düzensiz delikler ve açmalarla, günümüzde herkesçe bilinen Rakka eserlerinin peşinde olan köylülerin kazıları ile doludur. Çabaları, birkaç sene önce kırılmamış eserlerin büyük keşfi ile ödüllendirildi; bunların birçoğu Halepli satıcılar aracılığıyla Avrupa'ya ulaşmıştır; bu kadar iyi bir şans nadir olsa da zaman zaman mükemmel örnekler ortaya çıkarılıyor. Rakka'da geçirdiğim iki gün içinde bir veya iki altın kabartmalı muhteşem cam parçası ile birlikte bunları hatırı sayılır sayıda gördüm. Bazı örneklerde özgün atölye ve fırınlar gün ışığına çıkarılmış...³²

Eser getiren başka bir yerleşme, Arap askeri birliklerinin garnizonu olarak 624 yılında Mısır'da kurulan Fustat'tı. O da define avcılarının ilgi alanı oldu. İslâm arkeolojisi açısından bakıldığında; bu sit alanı, İslâm öncesi tabakaları olan sit alanlarından daha şanslıydı. Ancak, Fustat'ın başkent, eski Kahire ve dış mahallelerine yakın olması, on birinci yüzyıl sonunda Fustat kışlalarının çoğunun terk edilmesi ile sit alanı; inşaat malzemesi kaynağı olması yanı sıra çöplük, sanayi alanı ve gecekondu vazifesi de görüyordu. Fustat ayrıca on dokuzuncu yüzyıldan itibaren tarımsal gübre kaynağı oldu. 1896 kışında birkaç bin parça kazıp çıkaran bilim adamı ve tüccar F. R. Martin, İslâmi kalıntıları aramak için Fustat'a gidenler arasındaydı.³³ Faaliyetlerini genellikle birleştiren define avcuları, inşaatçılar ve tarımsal gübre tüccarları, Orta Çağ kentine çok zarar verdi ve stratigrafisini bozdular. Fakat bunların faaliyetleri, bir resmi kazıyı teşvik etti. 1912 yılında sit alanındaki çalışmalar, Arap Sanatları Müzesi tarafından başlatılmıştır. Küçük bir fon ile yönetilen Projeyi, Ali Bahgat Gübre Kazanları organize etti ve alanı nöbetçilerle kontrol altına aldı. Şirket sayesinde şehrin önemli bir bölümü kazıldı ve birkaç sondaj yapıldı. 1924 civarında sona eren kazılar dönemi sırasında, bazıları önemli değerde olan binlerce buluntu Arap Sanatları Müzesi için yeniden ele geçirildi; ancak dönemin diğer arkeologları tarafından başarısızlık olarak değerlendirildiği gibi stratigrafi veya önemli buluntuların konumu da bildirilmedi. Bunu takip eden on yıllık dönemlerde, sit alanının çeşitli yerlerinde bazı küçük kazılar üstlenildi

³¹ Dikran Khan Kelekian, *The Kelekian Collection of Persian and Analogous Potteries 1885-1910*, (Paris, 1910), önsöz.

³² Gertrude L. Bell, *Amurath to Amurath*, 2. Baskı, (London, 1924), s.59-60.

³³ Fredrik R. Martin, *The Persian Lustre Vase in the Imperial Hermitage at St. Petersburg and Some Fragments of Lustre Found near Cairo at Fostât*, (Stockholm, 1899), s. 4-5.

ancak çok azı yayınlandı; 1964 yılına kadar da büyük ölçekli yeni bir bilimsel kazı çalışması başlamadı.³⁴

Yirminci yüzyılın ilk yıllarında İslâmi eserler; İran'da, Rey, Sultanabad ve Veramin gibi sit alanlarında aranıyordu.³⁵ Parisli tüccar Charles Vignier'in kardeşi Émile Vignier 1910 ile 1914 yılları arasında İran'da ticari kazılar üstlendi.³⁶ Rey, Sircan ve Save gibi bazı sit alanları gizli kazılardan neredeyse tanınmaz hale gelmişti. Onuncu ve on birinci yüzyıla tarihlenen ipekler, 1920'li yıllarda Rey'de mezarlardan çıkarıldı.³⁷ Kazılar, 1926 yılında, çanak çömlek, maden ve cam eserler bulmuş olan General Zahedi tarafından yürütüldü.³⁸ Bu ve diğer faaliyetler, organize arkeolojik keşif seferlerinin hızla alana gönderilmesine ihtiyaç duyulduğunu gösteriyordu.

İran dünyasının İslâmi dönemine ait arkeolojik sit alanlarında resmi kazılar, Batı'nın İslâm çalışmalarından oldukça geç başladı. 1920'li yıllardan itibaren arkeolojik kazılar; Alman-Amerikan Ktesifon keşif seferi (1928-32), Fransız Bişapur keşif seferi (1935-41) ve Amerikan Qasr-ı Abu Nasr (1932-35) ve İstar (1935-37) yüzey çalışması gibi Sasani sit alanlarında yönetilmekteydi. 1930'lu yıllarda Amerikan-İran Sanat ve Arkeoloji Enstitüsü'nün müdürü olarak Arthur Upham Pope, İran sanatını teşvik ettiği zaman Persepolis'te Herzfeld (1931-35) ve Erich F. Schmidt (1935-37) liderliğinde önemli bir Amerikan çalışması gerçekleşti. Bu arada 1930'lu yıllarda Rey ve Nişapur'da yapılan kazılarda, İslâm dönemine ait parçalar bulundu. Schmidt liderliğinde 1934 ile 1936 arasında Rey'de yapılan kazılar, Boston Güzel Sanatlar Müzesi ve Philadelphia Üniversitesi Müzesi Bayan William Boyce Thompson Vakfı tarafından desteklenmiştir.³⁹ Metropolitan Sanat Müzesi'nin İran keşif seferinin üyeleri Walter Hauser, Joseph M. Upton ve Charles K.

³⁴ Wladyslaw B. Kubiak, *Al-Fustat: Its Foundation and Early Urban Development*, (Cairo, 1987), s. 29-30; Donald M. Reid, "Cultural Imperialism and Nationalism: The Struggle to Define and Control the Cultural Heritage of Arab Art in Egypt", *International Journal of Middle East Studies*, 24, (1992): 67 (ve n. 50 'Ali Bahgat ile ilgili kaynaklar için). Ayrıca bkz. Ali Bahgat and Albert Gabriel, *Fouilles d'al-Foustât*, (Paris, 1921); 'Ali Bahgat ve F. Massoul, *La céramique musulmane de l'Égypte*, (Cairo, 1930).

³⁵ Charles Vignier ve Roger Fry, "The New Excavations at Rhages," *Burlington Magazine*, 25, (1914): 211-18; Kelekian, *The Kelekian Collection of Persian and Analogous Potteries*, önsöz.

³⁶ A.S. Melikian-Chirvani, *Treasures of Islam'da* "The Aesthetics of Islam," ed. Toby Falk, (London, 1985), s. 20, n. 4.

³⁷ Bkz. Gaston Wiet, *Soieries persanes*, (Cairo, 1948).

³⁸ M.Y Kiani, *The Islamic City of Gurgan*, (Berlin, 1984), s. 9.

³⁹ Rey için *Bulletin of the University of Pennsylvania Museum*, 5 -6, (1935-36) ve "Excavations at Rayy", *Ars Islamica*, 2, (1935): 139-41; A.R. Hall, "The Persian Expedition 1934", *Bulletin of the Museum of Fine Arts, Boston*, 33, (1935): 55-59'a Erich F. Schmidt'in makalelerine bkz.

Wilkinson tarafından seçilen Nişapur, 1935 ve 1940 yılları arasında kazılmıştır; son çalışmalar ise 1947 yılında gerçekleştirilmiştir.⁴⁰

Bu iki alanın seçimi, her ikisinin de başarılı sanat merkezleri olması ve Amerikan müzeleri için güzel parçalar ele geçirilebilmesi nedeni ile belirlenmiştir. Bununla birlikte, kazılar, kaçak kazılardan kaynaklanan onlarca yıllık karışıklığın düzeltilmesine de imkân sağlıyordu. Örneğin, koleksiyoncular ve müzeler tarafından kabul edilen "Nişapur ürünü" terimi, aslında tam kökeni gizli veya belirsiz kalmış olan geniş çanak çömlek yelpazesini sahibi satıcılar için uygunluk etiketinden daha fazla bir şey değildi.

İslâmi sit alanlarının araştırılmasında yavaş yavaş hava fotoğrafçılığı kullanılmaya başlanmıştı. I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz, Fransız ve Alman kuvvetleri, Orta Doğu'da askeri gözetleme amacıyla fotoğraf çekmeye başladığında bu fotoğrafçılık dalı geliştirildi. Kısa süre içinde hava fotoğraflarının, yerde bulunan gözlemci tarafından görülmeyen antik yolların ve yapıların ana hatları gibi arazi görünümünü ortaya çıkardığının farkına varıldı. İslâm arkeolojisi çevresinde hava fotoğraflarının değeri, K. A. C. Creswell tarafından hızla anlaşılmıştır.⁴¹Rakka'daki sit alanını incelemek için kendisinde, Fransız 39. Hava Alayı 7. Filosunun fotoğrafları vardı.⁴²Yanında eşi bulunan Schmidt, 1935 ve 1937 yılları arasında arkeoloji amaçlı hava fotoğrafları çekerek İran üzerinde birçok uçuş yaptı. Asıl amaçları, ülkenin arkeoloji açısından bilinmeyen ve belgelenmemiş önemli yerlerin bulunduğu bölgelerini incelemektir. Waco kabinli çift kanatlı uçakla, gün doğumundan iki saat sonra yerdeki hatlar kabartma olarak ön plana çıktığında F1.K. 25 kamerası ile fotoğrafları çekiyorlardı. Save'deki cami ile Rey ovası fotoğrafları, define avcıları tarafından delik deşik edilmiş manzaraları gösteriyordu.⁴³

Yirminci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve Arap vilayetlerinin ayrı devletler olarak ortaya çıkması, yabancı arkeolojik keşiflerin yürütülmesinde değişikliğe sebep oldu. Eski Eserler Kanunları onaylandı, (ilk olarak müdürlüğünü yabancıların yaptığı) eski eserler birimleri ve ulusal müzeler kuruldu. Bu önlemler, arkeolojik alanların daha

⁴⁰ Nişapur kazı raporları Metropolitan Sanat Müzesi bülteninde yayımlandı: 32, (1936): 176-80; 32, (1937): 3-36; 33 (1938): 3-25; ve 37, (1942): 83-104. Walter Hauser'in ölümünden ve Joseph Upton'un kariyerindeki değişikliklerden sonra, Charles Wilkinson kazı sonuçlarının yayınlanması için sorumlu bırakıldı. Bu proje Charles K. Wilkinson ile başladı, *Nishapur: Pottery of the Early Islamic Period*, (New York, [1973], ardından gelen James Allan, *Nishapur: Metalwork of the Early Islamic Period*, (New York, 1982) ve Charles K. Wilkinson'du, *Nishapur: Some Early Islamic Buildings and Their Decoration*, (New York, 1986).

⁴¹ K.A.C. Creswell için bkz., *Studies in Islamic Architecture in Honour of Professor K A. C. Creswell*, (Cairo, 1965); *Kunst des Orients 9*'da Klaus Brisch (1973-74): 176-82; *Muqarnas*, 8 (1991): 128-36 (K.A. C. Creswell and His Legacy başlıklı sayı) olarak tekrar basılan *Proceedings of the British Academy*, 60, (1974):3-20'te, Robert W. Hamilton tarafından yazılan anı yazısı.

⁴² K.A.C. Creswell, *A Short Account of Early Muslim Architecture*, (Harmondsworth, 1958), s. 186.

⁴³ Erich F. Schmidt, *Flights over Ancient Cities of Iran*, (Chicago, 1940), s. 3-6 ve levhalar 30, 34.

büyük ölçüde korunmasını sağladı ve kazıların yürütülmesini düzene soktu. Bunun sonucu olarak batı dünyasında, İslâm topraklarındaki arkeolojik kazıların amacı ve hamiliği ile ilgili tavırlar değişti. Giderek, müzelerin yerine, araştırmanın esas destekçisi olarak ulusal okullar veya enstitüler geçiyordu. Bu konuda, özellikle Chicago Doğu Enstitüsü'nün doğu çalışmalarına katılımı, Amerikan bilim adamlarının doğu çalışmalarında artan saygınlıklarını yansıtıyordu.

1920 yılında, İngiliz mandası altında bulunan Filistin'de, başkanlığını John Garstang'ın yaptığı Eski Eserler birimi kurulmuştu. Bundan üç sene sonra Amman'da, Eski Ürdün'de araştırma ve kazıları kolaylaştıran Eski Eserler Dairesi açıldı. Bu arada, Fransız mandası altındaki Suriye'de *Eski Eserler Servisi* oluşturuldu. Bu bölgelerde İncil arkeolojisine vurgu yapılmasına devam edilmesine rağmen bunun gibi bir bölümün kurulması, İslâm arkeolojisinin ilerlemesinin işine yarıyordu. Diğer önemli bir faktör, Şam Fransız Enstitüsü'nde Jean Sauvaget, Filistin'de Robert Hamilton ve Kahire'de 1933 yılında Kahire Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'nün İslâm bölümünü kurmuş olan Creswell'in varlıklarıydı. Bu etkenlerin birleşmesi, 1930'lu yıllarda Hırbet el-Mefcer (1934-48)⁴⁴ve Kasr el-Hayr Garbi [Batı Cennet Bahçesi] (1964-72),⁴⁵ bağımsızlıktan sonra ise çalışmaların devam ettiği Kasr el-Hayr Şarki'de [Doğu Cennet Bahçesi]⁴⁶ önemli kazıların yapılmasına yol açmıştır.

1924 yılında Türkiye'de, arkeolojik kalıntıları ve sit alanlarını korumak için Eski Eserler Kanunu onaylandı. 1930'lu yıllardan 1955 yılına kadar Albert Gabriel İstanbul'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün başkanlığını yapıyor ve Orta Çağ Anadolu, Irak ve İran'ın İslâm dönemi anıtlarını inceliyordu.⁴⁷Seton Lloyd ve David Storm Rice, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'de bulunan önemli Selçuklu anıtlarından bazılarını belgelediler. Alanya'da bulunan kale harabelerini araştırdılar⁴⁸ve yakınındaki Selçuklu dönemine ait kalıntıları incelediler. Hem Lloyd hem Rice Harran'da kazı yaptı: 1951 yılındaki ön araştırmayı, Rice'in

⁴⁴ Bkz. Robert W. Hamilton, *Khirbat al-Maffar; An Arabian Mansion in the Jordan Valley*, (Oxford, 1959); Walid and His Friends: *An Umayyad Tragedy*, (Oxford, 1988). Hamilton'un arkeolojik araştırmaların başka bir unsuru olarak, ufuk açıcı tek anıt üzerinde çalışması, *The Structural History of the Aqsa Mosque: A Record of Archaeological Gleanings from the Repairs of 1938-1942*, (Jerusalem, 1949).

⁴⁵ Bkz. Daniel Schlumberger, "Les fouilles de Qasr el-Hair el-Gharbi," *Syria*, 20, (1939): 195-238, 324-73; "Deux fresques omeyyades," *Syria*, 25, (1946-48): 86-102; *Qasr el-Hair el-Gharbi*, (Paris, 1986).

⁴⁶ Bkz. Oleg Grabar, Renata Holod, James Knustad, and William Trousdale, *City in the Desert: Qasr al-Hayr East*, 2 cilt, (Cambridge, Mass., 1978).

⁴⁷ Albert Gabriel için bkz., Academie des Inscriptions et Belles-Lettres: Comptes Rendus des Séances (January 1973), s. 1-2'de anı yazısı. Ayrıca bkz. Albert Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, 2 cilt, (Paris, 1931-34); *Voyages archéologique dans la Turquie orientale*, 2 cilt, (Paris, 1940); *Une capitale turque: Brousse, Bursa*, 2, cilt (Paris, 1958).

⁴⁸ Bkz. Seton Lloyd ve David Storm Rice, *Alanya (Ala'iyya)*, (London, 1958). David Storm Rice için bkz., *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 25, (1962): 666-71'de J.B. Segal'in; ve *Journal of the Royal Asiatic Society* (1963): 121-23'de Ralph H. Pinder-Wilson'in anı yazısı.

Ulu Cami'nin yapısal tarihinin açıklamasının da bulunduğu 1956 ve 1959 yılında gerçekleştirilen iki keşif gezisi takip etti.⁴⁹

Irak'ta eski eserleri koruma konusu, İngiliz-Hint ordusunun 1917 Bağdat işgali sonrasında önem kazanmıştır. Gertrude Bell, Sir Percy Cox'un Doğu Araştırmaları sekreteri olarak Eski Eserler Bölümünü kurma sorumluluğu üstlendi ve bu amaçla bir mevzuat hazırlandı. Hem Bell'in başkanlık yaptığı yeni bölüm hem kurduğu küçük müze geçici olarak, sarayda bulunan küçük bir odaya yerleştirildi. Onun hazırladığı eski eserler kanunu; yabancı keşif seferlerine, kanuni koşullara göre kurulmazlarsa ve epigraf, mimar ve fotoğrafçı gibi ustaları dâhil etmezlerse, izin verilmemesi şartını koydu. Bunun gibi kurallar, tarafların, sit alanı için tam sınırları önceden tespit edilmiş olan kazı izni almasını gerektirdi. Sit alanı sadece güncel yöntemleri takip ederek kazılabilir. Bütün eski eserler ilk önce devlete ait olmasına rağmen, sezon çalışmaları sonunda temsili bir koleksiyon, giderler ve çalışma karşılığı olarak kazıcıya veriliyordu. Geri kalanlar ulusal hazineye dâhil ediliyordu.⁵⁰

Bu kanun uzun yıllar boyunca yürürlükte kalmıştır. 1930'lu yıllara kadar, Irak'ta eski eserler biriminin başında yabancı bir müdürün bulunması ve eski eserlerin yabancı kâşifler arasında bölünmesi husumete neden oluyordu.⁵¹1932 yılında Sati al-Husri bağımsız Irak döneminde Eski Eserler müdürü olarak atandığında, Bell'in Eski Eserler kanununu gözden geçirerek yabancı arkeologların zararına olacak şekilde düzeltti. Irak'ta yapılan yabancı keşiflere karşı değişen tutumun doğrudan bir etkisi oldu: Örneğin Leonard Wooley 1922 yılından itibaren çalıştığı Ur'u terk etmişti. Ayrıca Irak Eski Eserler bölümüne ilişkin yeni bakış açısı, Iraklı fonların İslâm arkeolojisine, özellikle Bağdat'taki İslâmi anıtların onarımı ve İslâm Eserleri Müzesi'nin kuruluşuna yönlendirilmesine yol açmıştı. Serai'de bulunan Abbasi sarayı kalıntıları, Abbasi dönemine tarihlenen diğer binalar gibi onarıldı. Irak Eski Eserler Bölümü Creswell'den, kazı masrafları kendileri tarafından ödenecek olan İslâmi döneme ait iki sit alanı belirtmesini istedi ve bunun üzerine Creswell, Vasit'te bulunan Emevi başkenti ile 7. yüzyıla tarihlenen Kûfe şehrini önerdi.⁵² 1930'lu yılların sonlarına kadar Irak hükümeti tarafından yürütülen iki büyük kazı ilerleme halinde idi: Özel konutların kazıldığı ve büyük miktarda alçı kaplama eserlerin biriktirildiği Samarra⁵³ve bitişiğinde Dar al-imara [Saray] olan Vasit'teki cami kazıldı. Bu iş için Fuad Safar gibi yeni eğitilmiş Iraklı

⁴⁹ Seton Lloyd, *The Interval: A Life in Near Eastern Archaeology*, (Faringdon, Oxon, 1986), s. 145-47.

⁵⁰ Seton Lloyd, *Foundations in the Dust: A Story of Mesopotamian Exploration*, (London, 1947), s. 205-6.

⁵¹ Bkz. C. Leonard Woolley, "Antiquities Law, Iraq," *Antiquity*, 9, (1935): 84-88.

⁵² Creswell, *A Short Account of Early Muslim Architecture*, s. 41.

⁵³ Bkz. *Excavations at Samarra 1936-1939, Resim 1: Architecture and Mural Decoration*, Government of Iraq, Department of Antiquities, (Baghdad, 1940).

arkeologlar işe alınmıştı.⁵⁴Bu arada, 1938 yılında, erken yapı izleri görülen Kûfe, arkeolojik sit alanı olarak ilan edilip kazılar başlamış ve Sati al-Husri, 1941 yılına kadar Irak Eski Eserler Bölümü sorumlusu olarak kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Irak'ta yabancı arkeoloji ekibi katılımı daha da azaltıldı ve savaştan sonra yabancı kâşifler tarafından kazılar yeniden başlatılmasına rağmen, artık üstünlük onlarda değildi. En verimli sit alanları, daha sonra yetkililer tarafından Iraklı arkeologlara tahsis edildi.⁵⁵

İran'da, eski eserler kanunu 1930 yılında onaylandı ve bundan kısa süre sonra Fransız tekeli sona erdi. Eski eserler kanunu gereğince, Rey ve Nişapur'da ele geçen buluntuların yarısı İran hükümetine verildi. 1930'lu yıllarda İran, arkeoloji yöntemleri ve kuramı konusunda nispeten geri kalmıştı. Yine de André Godard, Şah Rıza Pehlevi (1926-41) himayesinde Eski Eserler Bölümü'nün genel müdürü oldu ve Ulusal Arkeoloji Müzesini (İran, Bastan) kurdu.⁵⁶O da İran'da bulunan hem İslâm öncesi hem de İslâmi dönem anıtları ve kalıntılarının belgelenmesini başlatmıştır. Görüldüğü gibi, Fransızların o zamanki tek gerçek rakipleri Amerikalılardı.

İkinci Dünya Savaşından sonra, İran'da arkeolojik araştırmalarda önemli bir artış oldu. 1958 ve 1978 yılları arasında, daha önceki yetmiş yılda başlamış olan araştırmalardan daha çok alan araştırması yapıldı. Fransız heyeti, Roman Ghirshman (1946-67) ardından Jean Perrot (1967-90) yönetiminde Susa'ya geri döndü. İran'daki Amerikan varlığı güçlü kaldı ve 1958 yılından sonra Birleşik Krallık, Japonya, İtalya, Batı Almanya, Danimarka, Belçika, Kanada ve Avusturya'dan keşif gezileri düzenlendi; Alman Arkeoloji Enstitüsü ve İngiliz İran Çalışmaları Enstitüsü, sırayla 1960 ve 1961 yılında kuruldu. İran arkeoloji birimi 1960 yılına kadar tamamen İranlı kadrodan oluşmaktaydı. Arkeoloji programı Tahran Üniversitesi'nde başlatıldı ve 1970'li yılların başlarında İran Arkeoloji Araştırma Merkezi kuruldu.⁵⁷Uzun mesafeli deniz ticareti ve 1966 ve 1973⁵⁸ yılları arasında Siraf'ta ve Körfez sahilinde yapılan kazılarla, Orta Çağ İran toplumunun yapısının anlaşılması için arkeolojinin

⁵⁴ Bkz. Fuad Safar, *Wasit: The Sixth Season's Excavations*, (Cairo,1945). Safar, Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü'nden mezun olmuştu.

⁵⁵ Lloyd, *The Interval*, s. 75-76, 176. Ayrıca bkz. David Oates ve Joan Oates, *Antiquity and Man: Essays in Honour of Glyn Daniel*'de bulunan "The Near East: A Personal View," ed. John D. Evans, Barry Cunliffe ve Colin Renfrew, (London, 1981), s. 30-31.

⁵⁶ André Godard için bkz., Henri Massé'nin anı yazısı, *Journal Asiatique*, 252, (1965): 415-17.

⁵⁷ Young, "Archeology, 1", s.284. İran'da İslâm arkeolojisine genel bakış için bkz., Robert Hillenbrand, "Archaeology, 6," *Encyclopaedia Iranica*, c. 2, (London and New York, 1987), s. 317-22.

⁵⁸ Siraf kazı raporları David Whitehouse tarafından *İran*, 6-12, (1968-74)'te basıldı. Ayrıca bkz., "Islamic Glazed Pottery in Iraq and the Persian Gulf," *Annali: AION*39, (1979): 45-61; *Siraf III: The Congregational Mosque and Other Mosques from the Ninth to the Twelfth Centuries*, (London, 1980); N.M. Lowick, *Siraf XV: The Coins and Monumental Inscriptions*, (London, 1985); E.J. Keall and R.B. Mason, "The Abbasid Glazed Wares of Siraf and the Basra Connection: Petrographic Analysis", *Iran*, 29, (1991): 51-66.

önemi kanıtlanmış ve sonradan İranlı arkeologlar tarafından devam ettirilmiştir. 1970 ve 1977 yılları arasında, M. Y. Kiani İslâm şehri olan Gurgan'da kazı yaptı.⁵⁹Yeni entelektüel öncelikler ve 1970'lerde kazıların artan maliyeti araştırmaların çoğalmasına yansımaktaydı, buna rağmen Doğu İran hala oldukça ihmal edilmiş kaldı. Bilim adamları Nişapur, Rey ve İştâr'da yapılan erken kazılarda hazırlanmış olan yayımlanmamış malzemeler üzerinde de çalışmışlardır.⁶⁰

Yirminci yüzyılın başlarından itibaren İslâm arkeolojisinin coğrafi kapsamı, şimdiye dek dış çevre sayılan bölgelerin dâhil edilmesi ile istikrarlı bir şekilde genişliyordu. Sahra altı Afrika'da yazılmış Arap kaynaklarının tarihi önemi, İslâm topluluğunun bulunduğu alanların tercih edilmesine yol açıyordu. Böylece Orta Çağ döneminde "Sudan kuşağında" var olmuş güçlü imparatorluklar- eski Gana, Mali ve Songai imparatorlukları- dikkat çekmeye başladı. Örneğin, Güney Moritanya'daki Kumbi Saleh'te bulunduğu düşünülen eski Gana başkenti kısmen kazıldı.⁶¹Doğu Afrika kıyısında bulunan İslâmi sit alanları da James Kirkman, Neville Chittick ve diğerleri tarafından kazıldı.⁶²Burada İran, Bantu, Somali ve Hint öğelerini içeren Orta Çağ Arap sömürge kültürü ile karşılaştı. İran'da yer alan Siraf'taki gibi, Doğu Afrika'da yapılan kazılar da Hint Okyanusu üzerinden yapılan ticaretin niteliğini belirtiyordu.

Orta Doğu arkeolojisinin bilimsel yöntemleri benimsemeyi istememesinden dolayı hissedilen üzüntü, yirminci yüzyılda sık sık dile getiriliyordu. Ayrıca iyi eğitilmemiş arkeologların az gözetim ile ucuz yerel işgücü kullanma hilelerine dair yorumlar yapılıyordu. Mortimer Wheeler bu yönde savaş açtığı halde,⁶³ 1930'lu yıllarda Belh'te yaptığı

⁵⁹ Bkz. M.Y Kiani, *The Islamic City of Gurgan*, (Berlin, 1984).

⁶⁰ Bkz. E.J. Keall, *Akten des VII. Internationalen Kongresses für Iranische Kunst und Archäologie*, [1976], (Berlin, 1979), s.537-44'de bulunan "The Topography and Architecture of Medieval Rayy," Donald Whitcomb, "The City of Istakhr and the Marvdasht Plain", *a.g.e.*, s. 363-70; Nişapur için bkz. yukarıda not 40.

⁶¹ Örneğin bkz. P. Thomassey ve R. Mauny, "Campagne de fouilles à Koumbi Saleh," *Bulletin de l'Institut Francais d'Afrique Noire*, (1951): 438-62; "Campagne de fouilles à Koumbi Saleh(Ghana?)" , *a.g.e.*, (1956): 117-40.

⁶² Örneğin bkz. James Kirkman, *The Arab City of Gedi: Excavations at the Great Mosque*, (Oxford, 1954); Neville Chittick, "An Archaeological Reconnaissance of the Southern Somali Coast," *Azania*, 4, (1969): 115-30; *Kilwa: An Islamic Trading City on the East African Coast*, 2 cilt, (Nairobi, 1974); "An Archaeological Reconnaissance in the Horn: The British-Somali Expedition, 1975," *Azania*, 11, (1976): 117-33; *Manda: Excavations at an Island Port on the Kenya Coast*, (Nairobi, 1984).

⁶³ "Onlar Doğu'ya, genellikle kadim bir dil ya da gelişi güzel sınıflanmış veya yazılı eserlerin dağılmış parçaları hakkında basit bilgilere sahip fakat alan problemleri ile ilgili pratik deneyimleri olmayan sınıf ya da müze şarkiyatçıları olarak gittiler. Ve bir kez oraya varınca genellikle kayboldular. Asya'nın uzak bir sit alanında bir kazıcı, kendi yöntemlerini ve kazı alanındaki sonuçları uzman eleştirmenlerle tartışma olanağına sahip olmadan yıllarca çalışabilirdi. İkinci olarak, Doğu kazısı; geçmişte ya incilin doğal eğiliminden ya da ünlü ve etkileyici medeniyetlerle ilişkilendirilmeleri veya Doğu'nun genel maceracı ya da zengin Batılı bağışçıların kış turizmi mekânı olmaları yüzünden bile genellikle nispeten daha liberal bağışları kendine çekme eğilimindeydi. Yerel işgücünün nispeten daha ucuz olmasından dolayı ikiye katlanan bu liberal bağışlar, kapsamlı bina planları ve patronu mutlu eden fakat kesin kayıtlara yaklaşmanın çok uzağında olan bulgularla

kazılarda İslâm dönemine ait tabakalara kendi tavrı arzu edilecek bir şey değildi.⁶⁴Belki de İslâm arkeolojisinin en büyük eksikliği tatminkâr olmayan yayın kaydıydı. Ancak genellikle arkeologların kontrolü dışında olan başarısızlığın başka bir alanı, onarım projelerinde arkeolojik katılımın eksikliği idi.⁶⁵Ayrıca arkeolojiyi kullanan hükümetler ve başka yorumcuların ulusal kimlikleri destekleme amaçlı eğilimleri vardı.

Arkeoloji önemini, tarihsel disiplinler üzerinden türetmiş olmasına rağmen, son zamanlarda tarih okuma, arkeolojiye daha çok bağımlı hale gelmiştir. Bu değişimin belirtisi, disiplinler arası bilimsel ilişki için bir çağrı ile *Yıllıklar* tarihinin ortaya çıkmasıydı. Hem tarihçiler hem arkeologlar, maddi kültür ile ilgili verileri yeni tarihi araştırmalar ile ilişkilendirmeye teşvik edildiler. İslâm arkeolojisinde disiplinler arası çalışmanın ilk örneği, R.M. Adams tarafından Diyala ovasında altı bin yıllık dönemde toprak kullanım şeklinin değişmesi ile ilgili olarak, 1957-58 yılları arasında yapılan araştırmaydı.⁶⁶Tarihçiler arasında Maurice Lombard, 1970'li yıllarda Arap dünyasında ve Avrupa'da on ikinci yüzyıldan önce para basımı ile metal ve tekstil ticareti hakkında yazarken İslâm arkeolojisi verilerini kullandı.⁶⁷Orta Çağ Horasan tarihi de arkeolojik buluşların ışığında yeniden değerlendirildi.⁶⁸Başka bir disiplinler arası yaklaşım, antropoloji ve arkeolojinin ilişkisi ile meydana çıkmıştır.⁶⁹Ancak bunların en önemlisi, siyasi tarihin bir zamanlar sınırlandırma getirdiği İslâm arkeolojisinin son zamanlarda kazandığı özgürlüktür. Artık siyasi tarih açısından önemli sit alanlarının kazılmasına ilişkin olarak yapılan vurgunun ne söz konusu

ödüllendirilen toplu kütle kazılarını teşvik etmiştir. Mortimer Wheeler sit alanlarının doğası hakkında da şu şekilde bir yorum yapmıştır: "bina yapımında yaygın şekilde kerpiç kullanımı ve aşırı hava koşullarının etkisi (her zaman olmasa da) sıklıkla alanın zemin tabakalarını derinleştirecek şekilde birleşmiştir, bu nedenle onların toplam derinlikleri yakın aralıklı bir İngiliz alanından en azından beş kat daha büyük olabilir." Bu derin katmanların denetimi göz ardı etme eğiliminin oransal olarak daha etkili kazı yöntemlerini teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Tahrip olmuş bir kerpiç bina eriyip birkaç adımlık, neredeyse tekdüze bir tortuya dönüşecek; çöl rüzgârları onu farklılık göstermeyen kalın bir kum tabakası ile kaplayacak; şiddetli yağmurlar yığın haline dönüştüreceği malzemeyi suni bir şekilde birbirine karıştırabilir ve dahası düzleştirebilir." (Mortimer Wheeler, *Archaeology from the Earth*, [Harmondsworth, 1964], s. 35-36).

⁶⁴ Rogers, "From Antiquarianism to Islamic Archaeology", s.61-63.

⁶⁵ Grabar, "Islamic Art and Archaeology", s. 238. Bilimsel açıdan daha başarılı sonucu olan onarım projeleri için bkz. Robert W. Hamilton, *The Structural History of the Aqsa Mosque*, (Jerusalem, 1949); G. Zander, *Travaux de restauration de monuments historiques en Iran: Rapports et études préliminaires*, (Rome, 1968); E. Galdieri, *İsfahân: Masğid-i Ğuma*, 2 cilt, (Rome, 1972-74).

⁶⁶ Bkz. Robert M. Adams, *Land Behind Baghdad: A History of Settlement on the Diyala Plains*, (Chicago and London, 1965).

⁶⁷ Maurice Lombard, *Études d'économie médiévale*, 3 vols., (1971-78): Bkz. Andrew Sherratt, "What Can Archaeologists Learn from Annalists?", in *Archaeology Annales, and Ethnohistory*, d. A. Bernard Knapp, (Cambridge, 1992), s. 138.

⁶⁸ Örneğin bkz. Richard W. Bulliet, "Pottery Styles and Social Status in Medieval Khurasan", in *Archaeology, Annales, and Ethnohistory*, ed. A. Bernard Knapp, (Cambridge, 1992), s. 75-82.

⁶⁹ Örneğin bkz. Charles L. Redman, "Archeology in a Medieval City of Islam", *Middle East Studies Association Bulletin*, 14, no. 2, (1980): 1-22.

toplumların ne de yerel bir ekonominin işleyişiyle ilgili kesin bir anlayış sunmayabileceği bilinmektedir. Ayrıca, arkeolojik dönemleri belirtmek amacıyla kesin tarihlerin kullanılmasının yanıltıcı olabileceğine ilişkin bir farkındalık da oluştu.⁷⁰ Böylece, İslâm arkeologları daha fazla yeni tarihi içerik yaratma özgürlüğüne sahip oldular.

Londra, İngiltere

⁷⁰ Bu sayıda örneğin Ürdün'de İslâm arkeolojisi için bkz. Donald Whitcomb, "Reassessing the Archaeology of Jordan of the Abbasid Period", *Studies in the History and Archaeology of Jordan*, 4, (Amman, 1992): 385-90.

